

ВСТУП

Розбудова української демократичної держави відкрила можливості для об'єктивного дослідження історичного минулого українського народу, всестороннього осмислення духовних чинників. Докорінно відомо, що важливу роль у становленні та розвитку української національної ідеї, патріотичному вихованні народу відіграла Церква. Особливе місце у формуванні національної самосвідомості належить священнослужителям Греко-католицької Церкви (ГКЦ), зокрема станіславівському владиці Григорію Хомишину, який понад 40 років очолював єпархію.

Вважаємо, що дослідження діяльності Григорія Хомишина відзначається на сьогодні науковою і суспільно-політичною актуальністю. Зокрема встановлення добросусідських взаємовідносин між Україною та Польщею на сучасному етапі безумовно стимулює вивчення особливостей взаємин між двома народами в історичному контексті. Водночас, єпископ Г. Хомишин висунув і намагався реалізувати програму нормалізації українсько-польських взаємин у 1930-х рр., що характеризувалися особливою гостротою, прагнув припинити асиміляцію українського народу польськими урядовими структурами. До того ж, як відомо, в нинішніх умовах Українська держава проголосила курс на євроінтеграцію. На наш погляд, Г.Хомишин своєю діяльністю намагався наблизити українців до цивілізаційних та культурних цінностей Заходу.

Зауважимо, що впродовж тривалого часу дане питання з ідеологічних причин замовчувалося, а нерідко і фальсифікувалося. На сьогодні ще не проведено комплексного дослідження діяльності станіславівського владики, відсутні узагальнюючі чи спеціальні праці, в яких було б дано оцінку ролі Г. Хомишина в релігійному, суспільно-політичному та культурно-просвітницькому житті Галичини. До того ж, історична

персоналістика, як окремий напрям історіографії, користується серед широкого загалу українських науковців все більшою популярністю.

Метою цієї монографії є об'єктивне дослідження місця і ролі єпископа Г. Хомишина в суспільно-політичному та культурно-просвітницькому житті Галичини та всієї України. Досягнення вказаної мети передбачає розв'язання таких основних завдань:

- простежити особливості формування світогляду Г. Хомишина;
- проаналізувати культурно-просвітницьку діяльність єпископа в австрійський (1904 - 1918 рр.) та польський (1919 - 1939 рр.) періоди;
- визначити роль станіславівського єпископа у створенні окцидентальної (західної) ідеологічної течії в ГКЦ;
- здійснити аналіз висунутої владикою програми українсько-польського порозуміння у 1930-х рр. та висвітлити спроби щодо її реалізації;
- з'ясувати ставлення української та польської громадськості до діяльності єпископа Г. Хомишина.

Хронологічні рамки роботи охоплюють 1904-1945 роки. *Нижня межа* – початок діяльності Г. Хомишина на посаді станіславівського єпископа. *Верхня межа* – смерть владики. Але при висвітленні багатьох аспектів проблеми необхідним було звернення й до попередньої історичної епохи.

У період радянізації західноукраїнських земель та в час німецько-фашистської окупації владики Г. Хомишин зосередився на душпастирській діяльності, яка не виступала об'єктом дослідження. Однак для здійснення комплексного аналізу діяльності владики розкрито позицію Г. Хомишина і в роки Другої світової війни.

Географічні межі дослідження охоплюють територію Східної Галичини як складової частини Австро-Угорщини, а після повалення ЗУНР – Речі Посполитої. Україна в той час, як і в період Другої світової війни, ще не досягла незалежності, західноукраїнські землі входили до складу різних держав.

Зауважимо, що дослідження діяльності єпископа Г. Хомишина потребувало використання великого масиву архівних джерел, опублікованих матеріалів, творчої спадщини владики, інформації з періодичних видань, а також залучення чималої кількості монографічної, публіцистичної, мемуарної та довідкової літератури. Втім, в даній роботі не проводитимемо доскіпливого аналізу цих першоджерел та історичної літератури. Уважний читач може ознайомитися зі списком використаної літератури наприкінці роботи.

Відзначимо лише, що архівну джерельну базу дослідження склали документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України в Києві (ЦДАГОУ), Центрального державного архіву вищих органів влади та управління в Києві (ЦДАВОВУ), Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАУЛ), Державних архівів Івано-Франківської (ДАІФО) та Львівської областей (ДАЛО), Архіву актів нових у Варшаві (ААН), відділу рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (ЛНБ НАН України), а також архіву Служби безпеки України в Івано-Франківській області. Названі архівні джерела з досліджуваної проблеми – великий масив документів, який уміщує матеріали діловодства державних установ, громадських організацій, церковно-релігійну документацію, листування Г. Хомишина з діячами українського руху. Більшість матеріалів державних інституцій написана польською мовою, у них переважають достовірні факти. Меншою мірою це стосується донесень секретних інформаторів поліції, які стежили за Г. Хомишином та діяльністю очолюваних ним організацій. Уважного підходу щодо виявлення правильності інформації потребували епістолярні джерела та інші документи особового походження.

Окрему частину джерельної бази становлять твори Г. Хомишина (Пастирські послання, Пастирські листи, відозви). Творча спадщина владики має надзвичайно важливе значення для написання даного наукового дослідження. Тим більше, що крім Пастирського послання “Про політичне положення

українського народу в польській державі” та твору “Українська проблема”, переважна більшість праць єпископа невідома широкому загалу науковців. Додамо також, що важливим джерелом вивчення діяльності станіславівського владики є преса (періодичні і неперіодичні видання).

Вважаємо, що нагромаджено велику кількість архівних та друківаних документів які в цілому дозволяють окреслити місце єпископа Г. Хомишина в громадсько-політичному житті України першої половини ХХ століття. Втім, джерела згруповані дуже нерівномірно, особливо в хронологічному зрізі. Найбільш повно представлений міжвоєнний період. Автор мав змогу зіставляти інформацію різних видів історичних джерел - архівних, періодичних, повідомлень органів державної влади. Менше джерел збереглося з австрійського періоду, коли формувалися суспільно-політичні погляди владики. Практично відсутні, в руслі обраної наукової проблеми, архівні матеріали, Пастирські послання, інформація епістолярного жанру доби ЗУНР. Вузька джерельна база також не дозволила авторові повно, різносторонньо висвітлити життя та діяльність Г. Хомишина періоду Другої світової війни. Сподіваємося, що в міру глибшого доступу до сховищ архіву СБУ в Івано-Франківській області з’явиться можливість заповнити й цю нішу. У монографії фактично відсутня інформація щодо раннього періоду життя майбутнього єпископа, років дитинства, юності. Не володіємо широкими даними й щодо походження Григорія Хомишина, подробиць біографії його родичів тощо. У автора цих рядків склалося враження, що священнослужитель просто-напросто не любив ділитися такого роду інформацією. З огляду на фактичну відсутність потрібних документів авторові, по суті, не вдалося реалізувати один зі своїх намірів – змалювати психологічний портрет владики Г. Хомишина.

Все ж, проведена пошукова робота дала можливість виявити велику кількість нових документів, які введено в науковий обіг уперше. Використання їх у комплексі з широким колом інших джерел сприяло досягненню поставленої

мети – дати всебічну картину суспільно-політичної та культурно-просвітницької діяльності Г. Хомишина.

Обрана тема, безумовно привертала певну увагу дослідників.

Сучасники Г. Хомишина писали, як правило, “по гарячих слідах”, тому їх твори містять цінний фактичний матеріал. Нерідко в роботах очевидців подій, що не позбавлені деякої заідеологізованості, часом надмірного суб’єктивізму, діяльність Г. Хомишина проаналізована з позицій тогочасних політичних партій, які критично ставилися до єпископа.

Історики діаспори зазвичай побіжно торкалися питання діяльності Г.Хомишина. Твори діаспорних авторів не підпадають під канони суто наукових робіт. Нерідко вони писалися без врахування широкого історичного контексту, містять мало узагальнень, проміжних висновків, авторських суджень тощо. Їхні праці переважно характеризуються вузькою джерельною та історіографічною базою, часто тенденційним доббором історичних першоджерел, мають переважно публіцистичний характер.

Окреме місце у висвітленні життя та діяльності владики Г.Хомишина належить радянським історикам. Усі вони, як відомо, давали негативну оцінку священнослужителям Греко-католицької церкви. По суті немає жодної праці, в якій би комплексно, без ідеологічної заангажованості розкривалося життя Г. Хомишина. Доводиться констатувати, що науковці радянської історичної доби переважно з позицій критиканства зображали діяльність станіславівського єпископа. В творах радянських дослідників іноді містяться й надумані оцінки подій, надумані історичні сюжети. Між тим, попри традиційні для радянського часу методологічні засади, відповідні ідеологічні догми, тенденційність у доборі фактів, розробки вчених потрібні для всебічності аналізу діяльності єпископа.

Значний інтерес представляють дослідження польських істориків з обраної теми. Незважаючи на те, що представники польської історичної науки приділяли увагу важливим релігійно-ідеологічним питанням першої половини ХХ ст.,

цілісного відображення діяльності та творчості Г. Хомишина ними не здійснено. У переважній більшості їхні праці не відзначаються багатством джерельної бази, мають публіцистичний характер. Водночас, простежувалася характерна риса творів польських дослідників – певна „компліментарність” на адресу єпископа Г.Хомишина. Відчувається, що польські історики в цілому з симпатією ставилися до постаті ієрарха.

З утвердженням незалежної української демократичної держави появилися нові історичні дослідження, які відображають духовне життя українського народу. Певна увага в цих роботах приділялася й діяльності Г. Хомишина. Коротко проаналізуємо найбільш дотичні до нашої теми основоположні дослідження.

У публікаціях відомого історика Церкви Василя Марчука знаходимо важливу інформацію про діяльність Станіславського владики в австрійський період та під час існування ЗУНР. Історичний портрет Г. Хомишина, згаданий івано-франківський учений, відтворював у широкому контексті дослідження місця Греко-католицької церкви в суспільному житті України. В. Марчук, з’ясовуючи причини та суть непорозумінь між ієрархами УГКЦ міжвоєнного періоду, свого роду екстраполює досвід тих історичних реалій на церковно-релігійне життя сьогодення. Без різностороннього, правдивого дослідження окремих, нехай і суперечливих, неоднозначних сторінок історії української Церкви, справедливо вважає історик, неможливо виважено будувати відносини між різними конфесіями на сучасному етапі. При цьому автор використав значний масив архівних опублікованих та неопублікованих джерел, матеріали з періодичних видань. Наукові роботи В.Марчука без сумніву сприятимуть поживленню вивчення діяльності УГКЦ у ХХ ст.

Виділимо також дослідження івано-франківського фахівця Михайла Москалюка, який на основі раніше недоступних архівних джерел розкрив

історію християнсько-суспільного руху у Східній Галичині міжвоєнного періоду. Фактично вперше в українській історіографії дослідником здійснено, власне, науковий (щоправда політологічний) аналіз суспільно-політичних граней діяльності єпископа Григорія Хомишина.

Київський дослідник В. Перевезій дослідивши просвітницьку діяльність Української греко-католицької церкви в міжвоєнний період, дійшов важливого висновку, що за умов поширення антирелігійних настроїв у Галичині в середовищі церкви визріло дві позиції: митрополит А.Шептицький вважав, що боротьбу з ворожими церкві силами доцільно проводити безпосередньо у світських товариствах. Водночас Г. Хомишин, справедливо розмірковує вчений, відстоював позицію, що тільки нові, підпорядковані церкві просвітницькі установи спроможні призупинити розгортання атеїстичних комуністичних настроїв.

Не можна оминати увагою праці івано-франківського історика Ігоря Пилипіва. Цей вчений не ставив за мету спеціально дослідити особу Г. Хомишина, однак у його роботах знаходимо чимало цінного фактичного та аналітичного матеріалу. Дослідник, зокрема, цілком слушно підсумовує, що частина української інтелігенції та духовенства негативно зустріла звістку про створення нового просвітницького товариства „Скала”, патронуваного Г.Хомишином, „сприйнявши її як спробу роз’єднати народ і завдати значної шкоди вже існуючим установам”. Статті І. Пилипіва допомагають краще зрозуміти культурно-просвітницьке життя Галичини міжвоєнного періоду.

До сучасних досліджень належать також ґрунтовні наукові розвідки львівського автора Михайла Гайковського з історії УГКЦ. У них розкривається насамперед діяльність митрополита Андрея Шептицького, але певне місце відводиться й особі Г. Хомишина. Історик, зокрема, робить цікаве наукове припущення – вважає, що поділ на „восточників” (А. Шептицький, Й. Сліпий, Г. Костельник) і „західників” (Г.Хомишин та Й. Коциловський), який існував в

УГКЦ міжвоєнного періоду, „сповна на свою користь використали чекістські спецслужби для організації Львівського псевдособору, ліквідації Греко-Католицької Церкви і поглинання її Православною Церквою”.

Варто виділити дослідження львівського історика О. Павлишина. Він висвітлив маловідомі обставини дискусії навколо реформи календаря 1916 р., яку мав намір здійснити Г. Хомишин. Учений на широкій джерельній базі з'ясував ставлення австрійської влади, польських урядовців, українського політикуму, духовенства та віруючих Станіславівської єпархії до ініціативи єпископа. Втім, О.Павлишин розглядав календарну реформу ієрарха як „виключно церковну справу”, на наш погляд, дещо недооцінював її суспільно-політичного підтексту.

Окремо відзначимо працю діаспорного історика, священика, колишнього підлеглого владики - П.Мельничука. Він чи не вперше спробував комплексно розкрити постать Григорія Хомишина. Особливу увагу він акцентував на просвітницькій і релігійній діяльності єпископа. Опираючись на власні спогади та свідчення сучасників подій, П.Мельничук, свого роду, намагався спростувати думку про нібито “антинародну” спрямованість діяльності ієрарха. Праця досить багата на фактичний матеріал. У Львові 1997 р. вийшла нова редакція праці П. Мельничука про Г. Хомишина, де вміщено дуже цінні матеріали з архіву Служби безпеки України – витяги з кримінальної справи, заведеної на владика радянськими спецслужбами 1945 р.

Насамкінець автор вважає за потрібне констатувати:

1. Нагромаджена чимала кількість літератури, яка торкається різних аспектів досліджуваної проблеми. Однак ця література не є систематичною, не охоплює питання загалом. Історики вирішували актуальні проблеми - зясовували природу релігійно-обрядових дискусій в середовищі Греко-католицької Церкви в міжвоєнний період, діяльність релігійного просвітницького товариства "Скала", Української Християнської Організації, Української Католицької Народної партії тощо. Дослідники дійшли справді

важливого висновку, що в структурі Греко-католицької Церкви, зазначеної історичної доби, мали місце суперечності не лише релігійного а й суспільно-політичного характеру. Втім, на нашу думку, належно не проаналізовано місце та роль власне Григорія Хомишина в цих процесах. Вочевидь саме Станіславівський Владика, як ніхто інший знаходився в епіцентрі цих подій, безкомпромісно відстоював свою позицію. Попри те, й по нині ще не створено спеціальних монографічних досліджень, наукових статей, що комплексно розкривали б діяльність єпископа Григорія Хомишина.

2. Більшість праць, що тою чи іншою мірою висвітлювали постать єпископа Г. Хомишина, мали досить вузьку джерельну базу. Особливо це стосується авторів, що були очевидцями подій, істориків діаспори а також, щоправда меншою мірою, польських дослідників заданої наукової проблеми. Історики ж радянської школи переважно тенденційно добирали першоджерела. Водночас, широтою джерельної бази характеризуються праці сучасних вітчизняних вчених, хоча з іншого боку українські автори не висували мети різностоннього дослідження життя та діяльності Владика.

3. У науковій літературі з досліджуваної проблеми багато упущень, перекручень, суперечностей, заідеологізованості. Історики та релігієзнавці в своїх публікаціях здебільшого приділяли увагу діяльності представників орієнтального напрямку в ГКЦ, зокрема митрополитові А. Шептицькому. Враховуючи великий авторитет цього релігійного діяча в тогочасному суспільстві та значну творчу спадщину, що дійшла до сих пір, це особливо не дивує. В той самий час дослідники обділили увагою окцидентальну течію в Церкві. Склалося враження, що історики дещо недооцінили місце та роль єпископа Г. Хомишина в суспільно-політичному та релігійному житті Галичини міжвоєнного періоду.

4. Діяльність Г. Хомишина в історіографії висвітлювалася дуже нерівномірно. Праці дослідників стосуються переважно польського періоду

діяльності Г. Хомишина, у той час як австрійський, часи існування ЗУНР і період Другої світової війни фактично залишилися поза увагою істориків.

Розділ І. Формування світогляду та початок діяльності Г. Хомишина в контексті суспільно - політичних процесів у Галичині (кінець ХІХ ст. – 1918 р.)

Докорінно відомо, що кінець ХVІІІ ст. характеризувався подіями, які викликали значні зміни на українських землях. Припинила існування могутня колись Польська держава. Унаслідок другого та третього поділів Польщі 1792 і 1795 рр. Правобережну Україну було приєднано до Лівобережної, що перебувала в складі царської Росії. Галичину за першим поділом Польщі 1772 р. захопила Австрія. Остання невдовзі окупувала звільнену від турецьких військ Буковину. Під безпосереднім контролем Габсбургів перебувало й Угорське королівство разом з українським Закарпаттям. Таким чином, українські землі опинилися в складі двох імперій – Російської та Австрійської.

Галичина, насильно приєднана до Австрії, одержала урядовий титул – королівство Галіції і Лодомерії (Володимирії) з великим князівством Краківським і князівствами Освенцімським та Заторським. Об'єднання польських і українських земель в одну адміністративну одиницю польська

шляхта використала для здійснення загарбницьких планів. Вона розглядала Галичину вже як частину єдиної польської території і сподівалася використати її як плацдарм для відновлення Речі Посполитої в кордонах до 1772 р.

Революція 1848 - 1849 рр., що увійшла в історію як “весна народів”, покликала до активного політичного життя всі суспільні верстви і національності в Австрійській імперії. Національно свідомо інтелігенція, як відомо, створила в травні 1848 р. першу українську політичну організацію – Головну руську раду. Вона згодом організувала мережу повітових рад і домогалася поділу Галичини на Східну (українську) і Західну (польську) частини та утворення з українських земель Австрії окремої провінції. Проте розвиток національного руху в Галичині ускладнювався небажанням польської сторони визнати рівноправність українського народу. Розвиваючись як закономірний процес, український національно-визвольний рух одночасно був і реакцією на шовінізм поляків. Під час “весни народів” українське питання вперше постало в Австрії як політична проблема, а українсько-польські стосунки стали в центрі суспільно-політичного життя краю.

Втім, революційні події уряд зумів придушити, після чого в Австрійській імперії у 1850-х рр. знову запанував абсолютистський режим з його централістично-бюрократичною системою. Наступ реакції проти національного відродження супроводжувався посиленням у краї польських впливів. Розуміючи специфіку польсько-українських відносин, потенціали та можливості обидвох сторін, Відень застосував принцип регіонального контролю поляків над українцями. Так, управління Галичиною здійснювалося вищим державним адміністративним органом – намісництвом. Оскільки намісником, а також міністром у справах Галичини, як правило, призначався поляк, то рівень денаціоналізації галицьких українців набув загрозливого характеру. 1849 р. намісником Галичини став А.Голуховський – польський землевласник й довірена особа цісаря Франца-Йосифа. У Відні він характеризував український

національно-визвольний рух як інтригу Росії, вияв зради Австрійській монархії [216, с.43]. Результатом зусиль А. Голуховського було зростаюче недовір'я цісарського уряду до галицьких українців.

Разом з тим, у 1860-1870-х роках відбувалося реформування внутрішнього устрою монархії. В Австрії було проголошено конституцію, котра базувалася на принципі федералізму і розширювала права країв у процесі державного управління. За конституцією 1867 р. Австрія була перетворена в дуалістичну Австро-Угорську монархію. Компроміс між цісарським урядом і угорцями, у результаті якого до останніх переходило близько половини імперії, включаючи Закарпаття, спонукав поляків домагатися повного контролю над Галичиною. Австрійський уряд надав польській шляхті монополію влади в краї взамін на лояльність до Відня. Політичне домінування поляків забезпечувала виборча система до Галицького крайового сейму. Фактично Галичина мала перетворитися на польську „державу в державі” [286, с.278].

Отже, конституційні реформи 1860-1870-х рр. створили можливості для демократичного розвитку національних рухів в Австро-Угорщині. Галицькі українці отримали можливість боротися за національно-культурні і політичні права, не зазнаючи урядових репресій і орієнтуючись на політично сильніші народи (бо декларування, хоча й формальне, рівності всіх народів пробуджувало національну гідність). Водночас нерівні умови, в яких опинилися галицькі українці порівняно з поляками, відкрили шлях до колонізації краю.

Зростання польських впливів, зневіра у власних силах спричинили деморалізацію серед більшої частини української інтелігенції. Старше покоління галицьких українців усе більше схилялося до думки, що успішна боротьба проти польської влади можлива лише при підтримці Росії. Політичний курс москвофілів (русофілів) характеризувався національним нігілізмом, відсутністю віри у творчі можливості українського народу. Москвофіли стверджували, що галицькі українці не є окремим, самостійним народом, а лише частиною

східнослов'янської спільноти, яку означувано поняттям „русскій народ”. Московфільські лідери зневажливо ставилися до народної мови, писали штучним „язичієм” (сумішшю старослов'янської, російської, української, польської мов). У руках московфілів протягом 1850-1860-х рр. опинилися провідні культурно-просвітницькі установи – Ставропігійський інститут, Галицько-Руська Матиця та Народний Дім у Львові. [286, с.281].

На протипагу московфільській течії, на початку 1860-х рр. серед молодого покоління галицької інтелігенції оформився народовський (українофільський) рух під впливом творів Т. Шевченка, П. Куліша, М.Костомарова, що продовжив традиції „Руської Трійці”, Головної руської ради. Народовці виступали під гаслом служіння простому народові, обстоювали народну мову в літературі й освіті, пропагували твори українських письменників Наддніпрянщини. Народовські гуртки-громади спрямували свою роботу на утвердження української національної ідеї, самобутності та єдності розділеного між двома державами народу. Організовані народовцями товариство “Просвіта” (1868 р.), Товариство ім. Т.Шевченка (1873 р.) сприяли консолідації національно-патріотичних сил в загальноукраїнському масштабі [286, с.281, 282]. З кінця 1880-х рр. народовська течія зміцнилася настільки, що змогла витіснити московфілів на другий план.

Значний вплив на розвиток українського національного руху мали ідеї видатного наддніпрянського діяча М. Драгоманова, який, перебуваючи у вимушеній еміграції, закликав інтелігенцію не обмежувати українство вузьким літературно-етнографічним культурництвом, ставити політичні вимоги. Він виступив ідейним натхненником нової, радикальної течії в українському таборі Галичини, першим звернув увагу на необхідність розвивати в нерозривній єдності національно-визвольну і соціально-політичну боротьбу українських селян і робітників. На думку М. Драгоманова, центром українського національно-політичного руху з огляду на антиукраїнські репресії в Росії

(Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.) повинна була стати Галичина, якій наддніпрянці мусили допомогти позбутися провінціалізму, клерикалізму та консерватизму. Радикали виступили з різкою критикою діяльності москвофілів, водночас засудили народовців за австролюлялізм та політичну інертність. Радикальний рух у Галичині, започаткований у середині 1870-х рр., все більше зміцнювався – восени 1890 р. було створено Русько - українську радикальну партію, що стала першою модерною українською партією [216, с.76-78].

Отже, національний рух у Галичині 1870-1880-х рр. характеризувався наявністю трьох основних суспільно-політичних течій у Галичині: москвофілів (русофілів), народовців та радикалів.

Натомість у 1890-х рр. відбулася політизація національного руху, поступове формування партійно-політичної системи в Галичині, що призвело до перегрупування політичних сил та активізації громадського життя. Перехід національного руху на вищий щабель розвитку відбувся за умов, коли українське питання наприкінці 1880-х рр. стало чинником міжнародної політики. Напруження у стосунках між Австро-Угорщиною і Росією позначилося на суспільно-політичній ситуації в Галичині. Опинившись перед загрозою війни з Москвою, австрійський уряд почав вимагати від польської адміністрації в краї, щоб та пом'якшала своє ставлення до українців. Лейтмотивом рішення було послабити архішкідливий для Відня москвофільський рух, який Росія могла використати проти Австрії [244, с. 41]. Крім того, цісар був незадоволений діяльністю високопоставлених ієрархів галицької митрополії, які поширювали православно-москвофільські настрої серед вірних. У 1880-х рр. на вимогу Франца Йосифа у керівництві ГКЦ проведено зміни, зокрема замість інертного Йосифа Сембратовича митрополитом призначено його небожа, більш ініціативного, Сильвестра Сембратовича [216, с. 70].

Польсько-українська угода, відома в історії як "нова ера", стала

результатом складного компромісу. У ній виявляли зацікавленість чотири політичні сили: австро-німецька дипломатія, яка шукала в галицьких українцях потенційного союзника в майбутньому конфлікті з Росією; польський політичний табір, що вбачав в Україні могутнього союзника здатного протистояти агресивності російської політики; галицькі народовці, які хотіли таким чином домогтися поступок на свою користь у галузі політики, культури, освіти та звільнити Галичину від москвофільських впливів; наддніпрянські українці, прагнучи перетворити Галичину в "Український П'ємонт" при підтримці поляків та офіційної влади [298, с.205].

"Нова ера" польсько-українських відносин була проголошена восени 1890 р. 25 листопада лідер народовської організації Народна Рада Ю. Романчук виголосив у сеймі промову про початок угодовської політики з поляками. Поляки у відповідь на розірвання стосунків народовців з москвофілами мали гарантувати українцям поступки переважно культурно-просвітницького змісту. "Нову еру" підтримав галицький митрополит С. Сембратович, який усунув москвофільських служителів з митрополичої консисторії.

Але, як засвідчили наступні події, "нова ера" у взаєминах між двома сусідніми народами мала ситуативний характер. Австро-Угорщина, мінімізувавши наприкінці XIX ст. вплив москвофілів у Галичині та внормувавши стосунки з Росією, відновила статус-кво взаємин між українцями та поляками у Східній Галичині. Польща, відчуваючи підтримку центру та висунувши власну шовіністичну концепцію "польського національного стану посідання" у Галичині, повернулася до антиукраїнського курсу [216, с.76]. Незадоволення угодою спонукало народовську більшість активізувати політичну діяльність. Саме на 1890-ті рр. припадає період перетворення народовського руху у впливову самостійну політичну силу. На позиціях угоди залишилася тільки мала частина народовців на чолі з Олександром Барвінським.

Унаслідок цих процесів виникла й організаційно оформилася

консервативна течія українського суспільно-політичного руху в Галичині. У 1896 р. О. Барвінський, Н. Вахнянин, К. Студинський, В. Коцовський з нагоди 300-ліття Брестської унії заснували Католицький русько-народний союз (КРНС). З 1897 р. започатковано видавництво друкованого органу КРНС газети “Руслан”. Новий громадсько-релігійний рух відзначався лояльністю до австрійського уряду та місцевої польської адміністрації. Ідеологія КРНС була запозичена із західноєвропейського католицького клерикалізму [216, с.92].

Опорою консервативного руху стала Українська Греко-Католицька Церква, якій відводилась велика роль в національно-політичному житті Галичини XIX ст. На відміну від Наддніпрянської України, де переважала світська інтелігенція, провідником національного руху галицьких українців у XIX ст. було греко-католицьке духовенство. Просвітницькі реформи Габсбургів сприяли інтеграції Церкви в державно-політичну систему і перетворенню її в один з інструментів державного управління. Завдяки підтримці властей ГКЦ отримала відповідну організаційну структуру у вигляді відновленої 1807 р. Галицької митрополії, яка у 1848 р. складалася з двох єпархій – Львівської і Перемишльської, нараховувала 1985 парафій і близько 2 млн. 170 тис. вірних [290, с.12]. У 1885 р. було створено третю єпархію ГКЦ із центром у Станіславові [190, с.22].

Одним із важливих обов’язків духовенства було оголошення і роз’яснення народові законів, указів і розпоряджень світських властей. Роль посередника між урядом і українським населенням зміцнювало авторитет ГКЦ, яка в очах парафіян була не лише представником державної влади, а й репрезентантом народу перед владою. Таке становище давало священикам широкі можливості для ведення громадської, культурно-просвітницької роботи, піднесення національної свідомості. Під час революційних подій 1848-1849 рр. греко-католицьке духовенство намагалось використати свій авторитет для впливу на громадськість [290, с.12,13]. Для прикладу, в Головній Руській Раді

(ГРР), що виникла 1848 р., провідну роль відіграли представники духовенства, а очолював ГРР єпископ Г. Яхимович.

Однак наприкінці XIX – на початку XX ст. Церква поступово втрачала свій вплив на суспільство, керівна роль ГКЦ перестала відповідати потребам розвитку суспільно-політичного життя Галичини [190, с.68]. Якщо провідником національного відродження в перші десятиліття XIX ст. було майже виключно греко-католицьке духовенство, то на зламі двох століть керівництво національним рухом перейняла світська інтелігенція. Роль КРНС у суспільно-політичному житті була мінімальною [286, с.289]. З одного боку, це пояснювалося тим, що керівництво національним рухом на зламі XIX – XX ст. перебрали новоутворені політичні партії. Вони могли швидше повернути до себе соціальні прошарки, аніж лояльні до Австрійської монархії малоактивні консерватори. З другого боку, під час правління митрополита С. Сембратовича (1885-1898 рр.) в ГКЦ значно активізувалися латинізаційні прояви. За ініціативою С. Сембратовича 1891 р. відбувся Львівський синод, на якому духовенству було запропоновано прийняття целібату. Виступаючи проти латинізації, переважна частина духовенства висловилася за збереження традиційних канонів церковного життя [285, с. 32, 33]. Такий стан справ ще більше підірвав авторитет Греко-католицької Церкви в галицькому суспільстві. На цьому ґрунті зростало невдоволення, що могло вилитись у сильну антиклерикальну течію [225, с. 31].

Протягом другої половини 1890-х рр. одночасно з формуванням партійно-політичної системи відбулася кристалізація ідеї політичної самостійності України, що знайшла широку підтримку серед народних мас. У Львові 1895 р. вийшла праця представника молодшої групи радикалів Юліана Бачинського “Україна irredenta”, в якій автор уперше в історії української політичної думки нового часу висунув ідею політичної самостійності України. Програми трьох головних українських партій: Української

національно-демократичної (УНДП), Русько-української радикальної (РУРП) та Української соціал-демократичної (УСДП) попри ідейні розбіжності, передбачали здійснення постулату політичної незалежності і соборності України, що уможливило їх об'єднання, консолідацію сил на ґрунті боротьби за національну державність в період Української революції. З утворенням 1900 р. москвофільської Руської народної партії (РНП) фактично завершився процес формування в Галичині партійно-політичної системи. РНП продовжувала заперечувати прояви українства, обстоювала ідею відмови від своєї самобутньої ідентичності та об'єднання з російським світом.

За короткий час у краї виникла мережа господарських, культурно-освітніх та спортивних товариств, що призвело до розширення інфраструктури громадського життя галицьких українців. Народні маси не лише поліпшували свої життєві умови, а й збагачувалися духовно і фізично, що сприяло розвитку національної свідомості. Активізація українського національного руху своєю чергою призвела до поглиблення польсько-українського протистояння.

Зміни в національному житті галицьких українців без сумніву вплинули на формування світогляду Григорія Хомишина.

Один із найбільш відомих представників Греко-Католицької Церкви ХХ ст., майбутній станіславівський єпископ Хомишин Григорій Лукич народився 25 березня 1867 р. в селі Гадинківці Гусятинського повіту на Тернопільщині у незаможній сім'ї [197, с. 3]. Початкову освіту здобув у місцевій народній школі, згодом закінчив гімназію в Тернополі. 1888 р. вступив на богословський факультет Львівського університету. Після закінчення навчального закладу 19 травня 1893 р. був рукоположений на священника, став катедральним служителем у Станіславі [243, с. 262]. Очевидно Григорій Хомишин не дуже любив розповідати широкому загалу про подробиці своєї біографії. Попри проведену велику пошукову роботу, авторів цих рядків так і не вдалося віднайти необхідний фактичний матеріал для змалювання повного історичного портрета

священнослужителя в ранній період його життя та діяльності. Безсумнівно, що ще з юнацьких років Г. Хомишин твердо визначився з покликанням - служити Господу Богу, стати ревним священиком. Впродовж усієї душпастирської кар'єри він неухильно слідує цьому своєрідному життєвому кредо, намагається утверджувати релігійні цінності в східногалицькому суспільстві, послідовно захищати права Греко-Католицької Церкви.

Тогочасний станіславівський єпископ Ю. Сас-Куїловський, звернувши увагу на талановитого молодого священика, 1893 р. відправив його у Відень на п'ятирічні богословські студії "Августінеум" поглиблювати знання з теології. Саме в Австрії Г.Хомишин ґрунтовніше ознайомився з особливостями пастирської діяльності римо-католицьких священиків, проник у суть окцидентальної (західної) релігійної ідеології [235, с.21]. Відзначимо, що окциденталісти виступали за впровадження латинських елементів (целібату, григоріанського календаря тощо) у богослужбові обряди, церковне законодавство та саму ментальність вірних ГКЦ [273, с.3]. Очевидно священнослужителю імпонувала західноєвропейська орієнтація Римо-католицької Церкви.

З листа Г. Хомишина митрополиту А. Шептицькому в листопаді 1943 р. можна зробити висновок, що на формування поглядів владики значною мірою вплинуло навчання у Відні. У листі, зокрема, відзначалося : „ ... При тому всьому не трачу надії, що св. Апост. Престіл не лишить нас самих в тому страшному положеню (лист був написаний у період німецько-фашистської окупації – **О.Є.**). Жию тою надією ще з часу моєї науки у Відні ”[5, арк. 28].

На наш погляд, на формування світогляду Г. Хомишина вплинули антиросійські настрої у Відні того часу. Вище духовенство Австро-Угорщини виховувало молодих священиків у дусі відданості Апостольському престолу, консолідації католицького світу проти впливів Росії. Новопризначений митрополит ГКЦ С. Сембратович (з 1894 р. - кардинал) користувався

авторитетом у Ватикані [216, с. 70]. Саме релігійні “прозахідні” погляди Г. Хомишина стали визначальними в його подальшій суспільно-політичній та культурно-просвітницькій діяльності.

Між тим, у березні 1899 р. Григорій Хомишин повернувся до Станіслава доктором богословських наук і став другим катедральним служителем. Пропрацювавши на цій посаді два з половиною роки, був направлений парохом до міста Коломиї. Відомо, що на Покутті з початку ХХ ст. відчутними були впливи москвофільської Руської Народної Партії. Міцними в цьому краї залишалися і позиції Русько-Української Радикальної Партії, прихильники якої виступали проти пануючої ролі духовенства в суспільному житті. За словами дослідника діяльності Г. Хомишина священника П. Мельничука, ситуація на Покутті нагадувала в той час “релігійну Гуляйпільщину” (анархію) [234, с. 332, 333]. Суперечності Г. Хомишина з москвофілами продовжилися й у Львові, куди у липні 1902 р., за розпорядженням митрополита А. Шептицького, його було призначено ректором духовної семінарії. Так, 15 листопада 1903 р. Г. Хомишин написав лідеру Руської народної партії О. Маркову листа, в якому висловив обурення з приводу виступів москвофілів проти Греко-Католицької Церкви [95, арк. 1, 2]. Саме в цей період розпочинаються затяжні суперечки священнослужителя з представниками РНП, які триватимуть і в пору його єпископства. Схоже, що Г. Хомишина не задовольняла проросійська політична та ідеологічна орієнтація москвофілів, яка в його розумінні ототожнювалася з антикатолицьким спрямуванням їхньої діяльності.

Власне витоки релігійної індиферентності та “суспільної дезорганізації” Г. Хомишин вбачав у поширенні російських впливів на території Східної Галичини. Під релігійним кутом зору в його світогляді починають домінувати ідеї реформації Греко-Католицької Церкви, наближення її канонів до Римо-Католицької. Втім, у цей період не знаходимо творів священнослужителя, у яких він обґрунтовував свої окцидентальні погляди. Г. Хомишин детально

виклав власну позицію лише 1916 р. в ряді Пастирських послань та листів, про що мова далі.

Відзначимо, що на питання латинізації ГКЦ у сучасній українській історіографії немає єдиного погляду. Окрім деяких, швидше негативних позицій [176, с.16], існують і більш компромісні, конструктивні точки зору. Так, на думку відомої дослідниці О.Недавньої, українські греко-католики шукають ідентичність між духовним, культурним, ідеологічним і політичним Сходом та Заходом, які представлені відповідно Росією і Західною Європою. Причому греко-католики орієнтуються переважно на європейські культурно-цивілізаційні та духовні традиції. За словами О. Недавньої, окциденталізація не тотожна деукраїнізації [246, с.150, 184, 188, 189].

Польська дослідниця М. Папежинська-Турек дотримувалася думки, що в ГКЦ утвердилися два напрями – орієнтальний та окцидентальний, які “репрезентували дві концепції історії європейської культури”. Орієнталісти сприймали візантійські, східні традиції як власні. Окциденталісти вважали візантизм “як суму культурних реліктів (пережитків – О. Є.) по Візантії та синодальній Російській Церкві” та домагалися більшої відкритості до латинського Заходу [248, с.407].

На нашу думку, при розбудові української держави на засадах політичного та ідеологічного плюралізму постала необхідність об’єктивного дослідження проблеми латинізації Греко-Католицької Церкви, і місця Григорія Хомишина у цьому суперечливому питанні.

Між тим, 16 квітня 1904 р. цар Франц Йосиф іменував своєю постановою Г.Хомишина єпископом Станіславівської єпархії. З приводу цього 18 травня того ж року митрополит А. Шептицький видав Пастирське послання до вірних Станіславівської єпархії, де представив нового єпископа [143]. 19 червня 1904 р. митрополит А. Шептицький, архієпископ львівський латинського обряду Й.Більчевський, архієпископ львівський вірменського обряду Й. Теодорович та

перемишльський єпископ К. Чехович урочисто висвятили Г. Хомишина на єпископа [103]. Зауважимо, що стосовно цієї події три роки велися гострі дискусії. Поляки лобіювали кандидатуру москвофіла М. Пакіша, маючи намір нейтралізувати вплив ГКЦ на національне відродження галицьких українців. Зрештою, суперечки увінчалися перемогою А.Шептицького, який підтримав Г.Хомишина [264, с.131].

Як повідомляв часопис “Руслан”, новий владика одразу ж влився у культурно-просвітницьке життя Станіславщини. Був протектором філії Руського товариства педагогічного у Станіславові, музичного товариства “Станіславівський Боян”, допомагав інституту товариства Руських жінок [159, 1904 р. – 29 червня. – Ч. 144; 15 жовтня. – Ч. 233; 8 грудня. – Ч. 276].

У перших своїх індивідуальних та спільних із галицькими єпископами Пастирських посланнях новопризначений владика рішуче виступав проти поширення у Східній Галичині радикальних, ліберальних та атеїстичних впливів [142, 122, 127]. В одному з послань від 29 грудня 1905 р. відзначалося: “Противники віри так уміють украсити світлом науковості, патріотизму, народного добра свій клич..., що скоро нам закинуть клич, що кожен добрий русин мусить бути соціалістом, атеїстом...” [144]. Релігійно індиферентні (байдужі до релігії) гасла, на думку Г. Хомишина, поглиблювали духовну кризу в Галичині. 1907 р. сприянням єпископа у Станіславові відкрито духовну семінарію, що мала виховувати нове покоління греко-католицького духовенства [264, с.135].

Однак для новостворених українських партій погляди церковних діячів були надто архаїчними та конформістськими. Більшість партійних лідерів ставили політичні вимоги: реформувати імперію на принципах федералізму, домагаючись при цьому поділу Галичини на польську та українську частини. Першим етапом мало стати загальне виборче право до австрійського парламенту та галицького сейму. Це дало би можливість значно збільшити кількість

українських депутатів у представницьких органах влади і тим самим досягти реалізації своїх вимог парламентським шляхом. Позиція українських політичних діячів знайшла підтримку серед керівництва Греко-Католицької Церкви.

11 січня 1906 р. на конференції єпископату в Перемишлі прийнято рішення відрядити митрополита А. Шептицького та єпископів Г. Хомишина і К. Чеховича у Відень до цісаря, щоб домогтися запровадження загального виборчого права до австрійського парламенту та справедливого розподілу мандатів у ньому [92, арк. 6]. За браком джерел невідомо чи делегація священнослужителів відправилася-таки у Відень. Відомо, що в серпні того ж року Г. Хомишин написав листа до А. Шептицького, в якому наполягав прискорити підготовку та розповсюдження Пастирського листа до кліру й вірних з нагоди виборів до парламенту [9, арк.26]. Спільний документ появився в січні 1907 р.

Уже в травні 1907 р. відбулися перші вибори до австрійського парламенту на основі загального виборчого права, в результаті яких українці отримали 27 мандатів. Членами палати панів у Відні на правах вірилістів (отримали мандат депутата не шляхом голосування, а через свій статус у суспільстві) стали митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин і К. Чехович.

Як писав релігійний журнал “Нива”, станіславівський ієрарх у час виборів до австрійського парламенту 1907 р. опинився в епіцентрі критики москвофілів. Його звинуватили в потуранні кандидатам від радикальної партії [154, 1907 р. – Квітень. – № 7]. Насправді ж джерела засвідчують протилежне. У своїх Пастирських листах і Посланнях австрійського періоду Г. Хомишин виступав проти радикалів. В одному з них відзначав: “Кара найтяжча діткнула якраз ті околиці, де найбільше ширяться радикальство, де найбільший занепад віри...” [121, с.25,29]. У листі до відомого громадсько-політичного діяча О. Барвінського владика писав: “Мене з жахом переймає нинішня ситуація, бруди лиються зі всіх боків і дуже я побоююсь, щоби нарід руський не пропав в тім багні, щоб “Руслан” стався кольпортером (поширювачем – О. Є.) видавництв Трилівського або хотяй

би радикального товариства “Січ”. Дуже жахаюсь о будучности руської суспільности” [93, арк.22]. Отже, інформація москвофілів про співпрацю Г.Хомишина з представниками радикальної партії не відповідала дійсності.

Станіславський єпископ прагнув відмежувати духовенство від політики, визначити пріоритетність душпастирської діяльності. Священнослужитель виступав за виникнення окремих підпорядкованих Церкві культурно-просвітницьких товариств, оскільки вважав світські товариства неідеальними через значну релігійну індиферентність [122, с.25; 127, с.43].

У травні 1907 р. інформаційний друкований орган “Вісник Станіславської Єпархії” умістив статтю “В справі бібліотек і читалень парохіяльних”. У повідомленні йшлося про необхідність створення окремого культурно-просвітницького товариства під опікою Церкви, метою якого згідно зі статутом мало бути поширення освіти та культури серед найбільш бідніших верств населення [146, 1907 р. – Травень. – Ч. 5]. У кожному населеному пункті Станіславської єпархії передбачалося створити парафіяльну читальню, якою б опікувався місцевий священник. Основний акцент мав робитися на релігійну літературу (Біблію, Катехизми), потім на історичні твори (матеріали з історії України, рідного краю, історії Церкви, а також “відомості о давніх звичаях і ріжних винаходах, описи подорожей по чужих землях, краях, народах”). Крім того, парафіяльні читальні повинні були містити джерела з медицини, педагогіки, етикету.

У статуті відзначалося про засоби досягнення вищевказаних цілей. Планувалося будувати крамниці, склади збіжжя, каси-позики для населення, а згодом – початкову школу під патронатом Церкви. Передбачалося влаштовувати в селах театральні вистави, організовувати “музикально-декламаторські” вечори. Крім того, члени товариства (ними могли стати українські греко-католики) мусили сплачувати щорічний грошовий внесок на закупівлю книжок і часописів. Частина літератури керівництво товариства мало позичати в інших організацій

культурно-просвітницького спрямування. Додамо, що Г. Хомишин замислив, аби майбутньому клерикальному товариству фінансово сприяли світські організації та окремі особи, зацікавлені в існуванні такої установи [146, 1907 р. – Травень. – Ч. 5].

Однак ідея станіславівського владика створити клерикальне культурно-просвітницьке товариство не знайшла підтримки в переважній більшості галицьких українців. Друковані органи найбільш впливової в краї Української національно-демократичної партії часописи “Діло” та “Свобода” різко засудили ініціативу ієрарха. Націонал-демократи вважали, що нове культурно-просвітницьке товариство “розіб’є нашу національну організацію” (“Просвіту”), викличе багато непорозумінь, суперечок, які будуть на руку москвофілам. Прихильники Руської народної партії, на їхню думку, неодмінно скористаються розпорошеністю національних сил і посилять антиукраїнську кампанію [160, 1908 р. – 4 червня. – Ч. 27].

Реакцію Української радикальної партії на спробу Г. Хомишина заснувати таке товариство з’ясував релігійний журнал “Нива”. Радикали пропонували владіці припинити критику “Січі” та інших світських просвітницьких організацій. Г. Хомишину рекомендували “не лізти в політику і не цькувати темний нарід проти інтелігенції і всіх, кому лише дороге щастя бідного руского народа” [154, 1907 р. – Лютий. – № 3]. У свою чергу, друкований орган москвофілів часопис “Галичанин” назвав єпископа ворогом “всех російских институций” [147, 1908 г. – 11 апреля. – Ч. 84].

На захист станіславівського владика вірогідно стали лише два друковані видання релігійного спрямування: журнал “Нива” та часопис “Руслан”. Так, перший писав: “Що можна закинути Владиці? Що не є польонофобом, ультранаціоналістом, шовіністом та беззастережним адоратором (захисником – О. Є.) “Січий”, або що не вважає наших товариств за ідеальні інституції, які не потребують вже ніякого доповнення?... Парохіяльні читальні та католицькі

товариства він хоче не тому, що вони є вже у Польщі, а тому, що вони є у всьому світі” [154, 1908 р. – Вересень. – № 16, 17]. Читальні “Просвіти”, світські економічні, кооперативні товариства і політичні організації не мають боятися конкуренції, оскільки клерикальні товариства будуть їх доповнювати, спрямовувати в правильному християнському напрямі. Релігійні культурно-просвітницькі установи необхідні на той випадок, якщо “Просвіта” та інші світські товариства потраплять під вплив радикалів. Як відзначали дописувачі “Ниви”, треба вітати нові амбіції Г. Хомишина “яко нову струю в розвою народної культури”. У станіславівського єпископа, писав журнал, є “гарячий патріотизм, коби мали лиш десяту частину того духу, як робить для народу Владика” [154, 1908 р. – Серпень. – № 14, 15].

Часопис “Руслан” протягом листопада-грудня 1908 р. включав статті, де схвалювалася діяльність станіславівського владика. Як видно з публікацій, миряни різних деканатів Станіславівської єпархії (Тисменицького, Гусятинського, Косівського, Скальського, Станіславівського та ін.), виступали на захист Г. Хомишина [159, 1908 р. – 2 листопада. – Ч. 251; 4 листопада – Ч. 252; 7 листопада. – Ч. 255; 14 листопада. – Ч. 260; 4 грудня. – Ч. 276].

Однак ідейні розбіжності Г. Хомишина з націонал-демократами, радикалами і москвофілами стосовно заснування клерикального просвітницького товариства мали місце й далі. Як наслідок цього, він звернувся до духовенства своєї єпархії і радив не передплачувати націонал-демократичні часописи “Діло” і “Свобода” та друковані органи москвофілів “Галичанинъ” і “Русское слово” [147, 1908 г. – 11 апреля. – Ч. 84].

Очевидно, створюючи клерикальне товариство, єпископ Г.Хомишин не мав на меті антагоністично протиставляти його світським установам. Клерикальні інституції були покликані існувати паралельно зі світськими та боротися з ворожими Церкві впливами. Поява релігійних просвітницьких установ, на наш погляд, свідчила, що частина вищого греко-католицького

духовенства перейшла до активних спроб відновлення втрачених позицій Церкви в галицькому суспільстві. Однак поява релігійних культурно-просвітницьких організацій могла б певною мірою дезорієнтувати греко-католицьке духовенство, можливо й ослабити “Просвіту” та інші світські культурно-просвітницькі товариства. До того ж єпископові Григорію Хомишину, на наш погляд, вартувало дещо виваженіше, компромісніше роз’яснювати причини та необхідність заснування нового клерикального товариства. Видається, що священнослужитель не зумів до кінця передбачити можливу негативну реакцію з боку галицько-українського політикуму, а отже Г. Хомишину не вдалося уникнути конфліктів зі світськими організаціями. Своєю чергою це поступово породжувало відповідне опозиційне реноме єпископа, що не могло сприяти консолідації Греко-Католицької Церкви з українськими політичними партіями.

Тим часом напередодні міжнародного воєнного конфлікту значно ускладнилася суспільно-політична ситуація у Галичині. Галицькі поляки, відчуваючи ослаблення Австрійської імперії та маючи на меті знищити український національний рух, пішли на деяке зближення з Росією [244, с.44]. Швидко поширював свої впливи ультранаціоналістичний рух на чолі з польською націонал-демократичною партією Р. Дмовського.

Для боротьби з українцями польські панівні кола використали галицьке москвофільство. Воно стало, свого роду, розмінною монетою в політичних кон’юнктурних планах польських шовіністів, які у Відні доводили, що все населення Галичини – це прихильники Росії, водночас у Москві проголошували український рух “німецькою інтригою”. Підтримуючи москвофільство у Галичині, польські політики сподівалися розколоти і дезорганізувати український табір [216, с.109].

Відповідно Г. Хомишин у листі до митрополита А. Шептицького від 2 січня 1908 р. писав: “З Коломиї лиють бруди на ціле Покуття і на цілу дієцезію,

радикали під проводом Трильовського роблять своє, москвофіли на чолі Дудикевича – агітації до шизми (схизми – О. Є.). Коломию буду рятувати всіма силами” [9, арк. 46]. В іншому листі від 26 квітня 1908 р. станіславівський владика наполягав на скликанні спільної конференції українського греко-католицького єпископату. Він вважав, що владика повинні рішучо виступити проти “всякого рода верховодів в нашому народі, котрі стали ворогами церкви і народу” [9, арк. 59].

Станіславівський єпископ вказував, що єдиною запорукою культурного розвитку українців є “ухрестиянення суспільности”, пріоритетна роль в якому, належала б Греко-католицькій Церкві. У зв’язку з цим між Г. Хомишиним і прихильниками Руської народної партії тривали постійні суперечності. Владика москвофіли називали “неутомимым изобретателем новых способов истребления кацапов” [147, 1909 г. – 6 августа. – Ч. 175]. Друкований орган москвофілів часопис “Галичанинъ” закликав створювати проросійські товариства замість українських, бо останні, на його думку, втратили вплив на галичан [147, 1909 г. – 30 августа. – Ч. 194].

Тим часом, 12 квітня 1908 р., український студент М. Січинський застрелив цісарського намісника А. Потоцького. Це, по суті, була перша політична терористична акція в Галичині, що привернула увагу світової громадськості. Убивство А. Потоцького засудили галицькі владика, які написали спеціальне Пастирське послання до духовенства і вірних [211, с.74, 75]. Священнослужителі вважали, що шляхом екстремізму, заперечуючи принципи християнської етики, не можна досягти результатів у політиці, а тільки ускладнити етнополітичне становище в Галичині. Загострення суспільно-політичної ситуації в краї без сумніву вимагало консолідації національно-державницьких сил.

Як наслідок у Львові, 2 жовтня 1910 р., з ініціативи голови Української Парламентської Репрезентації у Відні Юліана Романчука відбулася нарада всіх українських парламентарів. Її учасниками стали послы до австрійського

парламенту, крім соціал-демократів: члени палати панів, вірилісти галицького сейму А.Шептицький, Г. Хомишин, К. Чехович, посли до галицького і буковинського сеймів, усього 31 парламентарій. На з'їзді було проголошено маніфест з метою домогтися повної національно-територіальної автономії для Східної Галичини і Північної Буковини через створення провінції в Австрії з окремим законодавчим сеймом у Львові, своїм намісником, власною адміністрацією [170, с.86].

Ослаблення позицій Церкви в суспільстві, об'єднання антиукраїнських сил з метою знищення національно-визвольного руху в Галичині, загострення українсько-польського протистояння в краї зумовили активізацію діяльності галицьких клерикалів. Католицький русько-народний союз, як вже зазначалося, не мав значного впливу на галицько-українське суспільство. Велику стурбованість серед греко-католицького кліру викликала діяльність молодого покоління москвофілів, яке стало на позиції повної національної і культурної єдності з російським народом, агітувало за перехід на православ'я [286, с. 289]. У цих умовах, представники консервативного напрямку українського суспільно-політичного руху прихильники “ нової ери ” українсько-польських взаємин продумали варіант утворення окремої партії, яка б мала антимосквофільську орієнтацію, пропагувала ідеї християнства.

Після деякої підготовчої роботи в 1911 р. було засновано Християнсько - суспільну партію (ХСП) на чолі з О. Барвінським. На перше партійне зібрання 29 червня того ж року прибуло близько 70 осіб, серед яких священники Станіславівської єпархії [147, 1911 г. – 22 июня. – Ч. 138]. У статуті партії відзначалося, що ХСП – політична організація з головним осередком у Львові, метою якої є практична діяльність християнства в галицькому суспільстві з „підмогою бережене та пособлювання духових і матеріальних справ християнського горожанства” [94, арк.2].

Перед новоствореною партією ставилися три основні завдання: боротися з

радикальним і соціалістичним наступом на католицьку віру, перемагати москвофільство та домагатися рівноваги між українцями та поляками у Східній Галичині [159, 1911 р. – 1 жовтня. – Ч. 217].

Поява ХСП викликала широкий резонанс у галицькому суспільстві. Друкований орган Руської народної партії часопис “Галичанин” вважав, що основна причина створення Християнсько-суспільної партії – „фактор польско-українофільського соглашения”. ХСП, як зазначав москвофільський часопис, буде ультраляльною до австрійського уряду, не матиме власного політичного обличчя, а тому не користуватиметься популярністю серед галичан [147, 1911 г. – 19 июня. – Ч. 136]. Речник націонал-демократів газета “Свобода” назвала ХСП “хрунівською” (тут, відверто пропольською) організацією [160, 1911 р. – 3 серпня. – Ч. 39].

Втім, Г. Хомишин позитивно сприйняв появу ХСП. У листі до партійного лідера О.Барвінського він писав: “Всіма силами пру до організації суспільно-християнської... на основах Христових двигнути народ руський... Хотя й сиплять великі погрози терору будь-то явними способами, будь-то укритими, однак при Божій помочі не трачу відваги. Найвищий вже час стати против отчайдушних проводирів, котрі нарид наш в пропасть тягнут” [93, арк. 44].

На початку серпня 1911 р. під патронатом Г. Хомишина виник Русько-католицький комітет (РКК), метою якого була популяризація ідей ХСП у Східній Галичині. 8 серпня 1911 р. РКК розіслав “Поклик до русько-католицького духовенства” Станіславської єпархії, в якому священники запрошувалися на спільну нараду [147, 1911г. – 6 сентября. – Ч. 199]. Нарада-віче з участю близько 200 священників відбулася 10 жовтня 1911 р. у Станіславі. Його учасники закликали духовенство і вірних вступати в дійсні члени ХСП [159, 1911 р. – 17 жовтня. – Ч. 230]. Часопис „Руслан” писав, що присутні на зібранні „прийняли рішення не передплачувати „Діло” через його

індиферентність і байдужість до церковних справ”. Рішення стосувалося також москвофільських газет „Галичанинъ” та „Прикарпатская Русь” [159, 1911 р. – 17 жовтня. – Ч. 230].

Співпраця владики з християнськими суспільниками була по-різному сприйнята галицьким політикумом. Оригінальну думку висловив москвофільський часопис “Галичанинъ” про те, що Г.Хомишин і О.Барвінський задумали повернутися до старого проекту галицьких консерваторів та відновити “нову еру” польсько-українських взаємин. У цьому вони відчували підтримку з боку нового цісарського намісника Михайла Бобжинського. Християнсько-суспільна партія, писав “Галичанинъ”, була “кишеньковою організацією” в руках М.Бобжинського. Владика ж москвофіли назвали “новим кардиналом Сембратовичем” [147, 1911 г. – 6 сентября. – Ч.199].

Націонал-демократи, навпаки, вважали, що станіславівський владика був “іграшкою” в руках представників Руської народної партії. Останні, користуючись некомпетентністю єпископа в політичних питаннях, нібито спеціально спрямовували Г. Хомишина проти українських партій. Їх друкований орган часопис “Діло” писав, що радниками єпископа були москвофіли, які маскувалися під католиків [149, 1911 р. – 7 жовтня. – Ч. 222]. У жовтні 1911 р. „Діло” вмістило серію статей під назвою „Chomyszyniana”(Хомишиніана), де засуджувалася діяльність єпископа [149, 1911 р. – 12 жовтня. – Ч. 226 ; 13 жовтня. – Ч. 227 ; 19 жовтня. – Ч. 232]. Друкований орган націонал-демократів вважав, що Г. Хомишин не був патріотом, оскільки „впливав на священників, щоби виходили зі складу товариства „Руська Бесіда” в Станіславові через їх радикальний дух”. Г. Хомишин, писало „Діло”, намагався активізувати діяльність ХСП у Станіславівській єпархії, „відтягнути духовенство від світської праці” [149, 1911 р. – 12 жовтня. – Ч. 226 ; 13 жовтня. – Ч. 227 ; 11 січня.– Ч. 7].

На наш погляд, співпраця Г. Хомишина з християнськими суспільниками була зумовлена трьома основними причинами. По-перше, у статуті партія

постановила боротися з ворожими католицькій Церкві впливами. Як ультраклерикалу, це гасло ХСП найбільш імпонувало єпископу. По-друге, християнські суспільники прагнули зменшити вплив москвофілів у Галичині. Крім того, станіславівський владика підтримував галицьких клерикалів у розв'язанні національного питання – пропагувати ідею взаємовигідного співробітництва українців та поляків, домагатися рівноправ'я обох народів у Галичині. Вважаємо, що програма вищезгаданої партії відповідала “консервативному духу” єпископа Г. Хомишина. В умовах послаблення позицій Церкви в галицькому суспільстві підтримка владикою клерикальної партії виглядає закономірною.

Значною мірою критика на адресу Г. Хомишина з боку різних політичних сил могла бути пов'язана і з тим, що станіславівський владика 1910 р. порушив питання про запровадження примусового целібату серед священиків своєї єпархії. У квітні того ж року він звернувся до студентів станіславівської духовної семінарії з вимогою висвячуватися на священиків тільки в неодруженому стані [147, 1910г. – 23 июня. – Ч. 139]. Згодом у серпні 1911 р. часопис “Діло” надрукував статтю “Нові подвиги станіславівського владика”. У ній повідомлялося, що Г. Хомишин наказував студентам-теологам, які здобували освіту в Римі і представляли Станіславівську єпархію, складати декларацію на целібат. В іншому випадку вони повинні були припинити навчання [149, 1911 р. – 24 серпня. – Ч. 187].

“Целібатні експерименти” Г. Хомишина здебільшого негативно сприймалися галицько-українським суспільством. Вважалося, що латинізаційні наміри єпископа призведуть до поступової полонізації ГКЦ. Якщо раніше львівський релігійний журнал “Нива” захищав владика від критики москвофільської, радикальної і націонал-демократичної преси, то після “целібатних проектів” ставлення до його особи дещо змінилося. Фактично “Нива” на своїх шпальтах почала ігнорувати діяльність Г. Хомишина.

Відповідно, назвавши станіславівського єпископа „запроданцем Польщі”, засудили позицію владики й націонал-демократи [149, 1911 р. – 11 січня. – Ч. 7].

Особливою була реакція представників Руської народної партії. Москвофіли вважали, що ідею запровадити целібат підтримають тільки поляки, які таким чином прагнуть дестабілізувати політичну ситуацію в Галичині. Дописувач “Галичанина” М. Глібовицький відзначав, що єпископ своїми латинізаційними намірами “розірвав нитку співпраці” між українцями та росіянами, яка існувала ще з княжих часів [184]. У відповідь Г. Хомишин назвав М. Глібовицького “першим агітатором схизмофільської фракції” [147, 1912 г. – 28 августа. – Ч. 194].

Однак “целібатні ідеї” владики 1910 – 1911 рр. не були втілені в життя. Не маючи серйозної підтримки з боку інших ієрархів ГКЦ, Г.Хомишин змушений був відмовитися від цього задуму. Проблема запровадження целібату для греко-католицького духовенства набула ширшого резонансу в галицькому суспільстві в польський період діяльності єпископа, про що мова далі.

На нашу думку, прагнення станіславівського єпископа запровадити целібат слід розглядати насамперед в релігійному плані. Владика намагався зосередити увагу священиків на душпастирській діяльності. Він вважав, що неодружені священнослужителі зможуть ревніше виконувати свої безпосередні обов’язки, зменшити контакти Церкви зі світськими інституціями. Вірогідно, політичного підґрунтя ця думка Г. Хомишина не мала. Проте, на наш погляд, в період загострення українсько-польського протистояння прозахідна релігійна позиція єпископа могла створити йому репутацію пропольського діяча.

Ініціатива Г. Хомишина створити клерикальне культурно-просвітницьке товариство, його співпраця з ХСП, спроба владики запровадити целібат для духовенства Станіславівської єпархії свідчили, на наш погляд, про формування ультрамонтанського світогляду єпископа. Ультрамонтани, зокрема, беззастережно підпорядковувалися Апостольському престолові, вважали, що

Католицька Церква та релігія мають наддержавну, наднаціональну прикмету [280, с. 689 ; 297, с. 287]. Зрозуміло, що представники українських політичних партій національно-державницького спрямування негативно сприймали позицію Г. Хомишина, вважали її непатріотичною. Так, часопис „Діло” 1912 р. писав, що станіславівський єпископ „зачепив в єпархії релігійний космополітизм”. Націонал-демократи назвали Г. Хомишина релігійним фанатиком [149, 1912 р. – 2 серпня. – Ч. 173]. Ультрамонтанські погляди станіславівського єпископа безперечно позначились на його суспільно-політичній та культурно-просвітницькій діяльності.

Тим часом напередодні Першої світової війни активізувалася боротьба галицьких українців за загальне виборче право до галицького сейму. Поляки, які займали найвпливовіші адміністративні посади в Галичині, усіляко противилися цьому. Вони розуміли, що, добившись загального виборчого права, українці значно наблизяться до своєї мети – поділу Галичини на українську і польську частини. У листі до митрополита А. Шептицького від 25 квітня 1913 р. Г. Хомишин писав: “Реформа виборча пішла в кут, а який гороскоп на будучність – Бог вість” [10, арк.46].

На засіданні сейму 14 лютого 1914 р. було ухвалено нову виборчу ординацію і крайовий статут, за якими українське представництво отримало можливість обирати своїх репрезентантів до сеймових інстанцій. Мала суттєво збільшитися кількість українських послів у галицькому сеймі. Виборча реформа могла призвести до зародження політичної автономії українського народу в Галичині поділу на українську і польську. Ще раніше, 20 січня 1914 р., було досягнуто угоди з поляками про запровадження загального виборчого права до сейму [216, с.112]. Однак чергову спробу польсько-українського порозуміння в Галичині перервала Перша світова війна.

З метою дискредитації українського національно-визвольного руху, користуючись недостатньою поінформованістю австрійського уряду щодо

українського питання, поляки посприяли тому, що через симпатію до Росії було запідозрено та звинувачено у зраді всіх українців. У краї почалися масові арешти. Так, на кінець 1914 р. в концентраційному таборі “Талергоф” знаходилося близько 8 000 українців, серед яких було багато греко-католицьких священиків [216, с.123]. У листі до митрополита А. Шептицького станіславівський владика писав: “В дієцезії арештували дванайцять священиків, керовано (переважно – О. Є.) русофілів і двох українців, збиткуються жовніри” [10, арк. 65].

Попри все галицькі українці у війні підтримали Австро-Угорщину. Головна Українська Рада, організація, створена з представників українських партій, у своєму маніфесті виступила проти Російської імперії. У серпні 1914 р. у відозві до духовенства і вірних єпископ Г. Хомишин закликав підтримати Відень [146, 1914 р. – Серпень. – Ч. 9]. Політичні міркування, що послужили основою орієнтації на центральні держави (Австро-Угорщину, Німеччину, Італію), полягали в тому, що переважна більшість українського народу перебувала в складі Російської держави. Полегшити становище, на думку галицьких українців, можна було лише у випадку поразки царської Росії. Крім того, Г. Хомишин керувався ще й релігійними мотивами – католицька Австро-Угорщина була для нього ближчою, аніж православна Росія [146, 1914 р. – Серпень. – Ч. 9].

Однак уже на початку війни відчутною була перевага Антанти. З вересня 1914 р. російська армія зайняла Львів. Невдовзі вся територія Східної Галичини опинилася в руках росіян. Новопризначений генерал-губернатор краю граф О. Бобринський одразу ж заявив: “Східна Галичина і Лемківщина – давно невіддільна частина великої Росії, на тих землях місцеве населення завжди було руське, тому їх адміністрація має бути основана на руських началах...” [232, с.75]. Нова окупаційна влада прагнула ліквідувати ГКЦ, навести її вірних до православ’я. У планах російської адміністрації щодо церковної політики було також прагнення усунути митрополита А. Шептицького та єпископа Г. Хомишина з керівних посад [178, с.34, 35]. Уніатів вважали духовною опорою

українського сепаратизму, “пропагандистами мазепинства”. У донесенні департаменту поліції начальникові жандармського управління воєнного генерал - губернаторства Галичини Є. Меньківу від 7 березня 1915 р. зазначалося про арешт та заслання в Симбірську губернію станіславівських священників Івана Гордієвського та Єремії Ломницького. Їх звинувачували в антиросійській пропаганді та зв'язках з “відомим мазепинцем” Григорієм Хомишиним [99, с.639, 640].

Станіславівський владика 1915 р. разом зі священниками Т.Войнаровським та П. Філясом написав меморіал Папі Римському Бенедикту XV “Про долю і становище українського католицького духовенства”. У ньому ієрархи наводили факти переслідування галицьких українців російською адміністрацією та просили понтифіка при можливості зарадити репресивній політиці [42, арк. 1].

Все ж, у травні 1915 р. в результаті контрнаступу австрійській армії вдалося витіснити росіян з Галичини. У червні 1915 р. Г.Хомишин написав Пастирське послання до духовенства і вірних “О допустах Божих в часі війни”. У ньому він звинуватив представників Руської народної партії у зраді українського народу на користь росіян. Ієрарх засвідчив: “Москвофільська партія не вийшла з осередка душі народу, але штучно зістала, витворена платними агентами російськими, а підтримувана противниками добра нашого народу” [124, с.4,5]. Г.Хомишин відзначав, що москвофільська пропаганда в Галичині мала два завдання: з політичного боку – віддалити українців від австрійської держави і приєднати до Росії, а з релігійного – замість католицької віри нав'язати православ'я [126, с. 18].

Широкого розголосу набула спроба Г. Хомишина у 1916 р. запровадити на території Станіславівської єпархії григоріанський календар замість юліанського. У трьох Пастирських посланнях того періоду (“О подвигах за добрі і святі справи”, “О післанництві українського народу в католицькій церкві”, “О послуші канонічнім”) ієрарх виклав провідні ідеї своєї релігійної окцидентальної

програми та обґрунтував необхідність реформи календаря.

Станіславівський владика, зокрема, вважав, що єдиною силою, яка здатна врятувати український народ від “духовної анархії”, морального занепаду була Католицька Церква. У Г. Хомишина вона є “ексклюзивною” (виключною, спеціальною), Богом обраною, “скарбницею всіх духовних дібр”. Ця ультрамонтанська ідея є пріоритетною у багатьох релігійних творах єпископа як австрійського, так і польського періоду. Будь-які зазіхання на “релігійну монополію” Католицької Церкви викликали рішучий спротив з боку станіславівського владика. Однак для того, щоб ГКЦ в умовах Галичини змогла виконати свою історичну місію, доцільно, на думку Г.Хомишина, її реформувати на зразок Римо-католицької, наблизити до канонів Західної Церкви.

Відзначаючи особливу роль ГКЦ, владика пояснював, що після розколу Католицької Церкви 1054 р. її східна, візантійська „гілка” стала повністю залежною від світської влади, утворився цезаропапізм. Українці прийняли віру саме з Візантії, тому були “відчужені від правдивої Католицької Церкви”. Коли припинила своє існування Візантійська держава, її “релігійний дух” не загинув, а, перекинувшись до Росії, спричинив духовний розклад цілого регіону. Не користуючись авторитетом, запевняв станіславівський єпископ, російська церква втратила вплив на вірних, стала залежною від царату. Цей орієнтальний (східний) “візантизм”, на думку Г. Хомишина, приніс багато лиха українцям у релігійному і політичному житті, оскільки “вони обертаються як сателіти в оточенні темного молоха російського” [126, с.14]. За його словами, між українцями і росіянами є різниця в мові, культурі, психіці: українці тяжіють більше до Заходу, ніж до Сходу. “Візантієвство”, східні церковні традиції є помостом до русифікації українського народу [113, с.17]. Східний обряд, твердить Г. Хомишин, був російським [123, с.27; 113, с.25]. Звідси потреба переорієнтації ГКЦ на Захід, наближення її канонів до Римо-католицької Церкви.

Запроваджуючи в 1916 р. григоріанський календар замість юліанського, Г.

Хомишин якраз мав намір зменшити в Галичині російські впливи. Він писав: “Бо якщо ми не маємо нічо спільного з державою російскою, то чому тримаємось календаря російского? Чи се не відбилось на нас страшними і переражаючими наслідками в часі подій світової війни?” [125, с. 19].

За словами станіславівського єпископа, представники українських політичних кіл розуміли, що найбільша загроза для Галичини насувається з Росії, однак їй не протидіяли. У Пастирському посланні читаємо: “Українці як раби, що зросли в неволі, боронимось проти него, а однак тяжко нам зовсім з ним зірвати. Подібно як жиди старозавітні, хотя й втікали з єгипетської неволі, а однак тужили за єгипетською цибулею та часником, так і ми. Бажаємо вирватись з впливів неволі російської, а однак бануємо за російським орієнталізмом” [126, с. 14].

Відзначимо, що Г. Хомишин не вважав реформу календаря загрозою для соборності української нації. Навпаки, якщо б григоріанський календар було введено в галицькій церковній провінції, то це, на його думку, “був би епохальний пролом в життю нашого народа...” [125, с.20, 22].

Львівський історик О. Павлишин зазначає, що про намір запровадити григоріанський календар у підпорядкованій йому дієцезії єпископ оголосив у вузькому колі Станіславівської консисторії (спеціальний церковний орган єпархії) наприкінці 1915 р. З 24 грудня того ж року календарна проблема регулярно обговорювалася на її засіданнях. Через обов’язок священників не розголошувати рішення нарад, про це своєчасно не дізналися українські діячі Станіславівщини. Ідею реформи підтримали деякі особи з місцевого духовенства й світської інтелігенції [247, с.45, 46]. Григоріанський календар планувалося запровадити з 25 березня 1916 р. на території Станіславівської єпархії.

Як засвідчив у своїй книзі “Історія визвольних змагань галицьких українців 1914-1918 рр.” відомий громадсько-політичний діяч Кость Левицький, єпископ

Г. Хомишин у справі реформи календаря відчував підтримку з боку австрійської влади. Саме австрійськими військовими колами, на думку К. Левицького, було ініційовано зміну календаря в Галичині як пропаганду культури Заходу [221, с.322]. Зреалізувати завдання доручили міністру віросповідань і просвіти уряду Австро-Угорщини Максусу Гусареку.

Однак реформа викликала здебільшого негативну реакцію в галицькому суспільстві. 27 лютого 1916 р. до єпископа звернулася депутація від Станіславівського повітового комітету Загальної Української Ради (ЗУР) під проводом Лева Бачинського з проханням її відтермінувати [126, с.5-7]. На їх думку, здійснення календарної реформи було невчасним з тих міркувань, що відмінності у церковному календарі – один з аргументів на користь поділу Галичини. Товариство св. Апостола Павла у Львові на своєму зібранні ухвалило рішення вислати до урядових структур та Нунціатури у Відень меморіал із засудженням реформи календаря [154, 1916 р. – Березень. – № 3].

У Відні 8 березня 1916 р. відбулося засідання ЗУР, на якому обговорювалося порушене питання. Оскільки ця проблема є маловідомою для широкого кола дослідників, зупинимося детальніше на протоколах засідання. Так, відомий український літературознавець, громадсько-політичний діяч, заступник голови ЗУР Олександр Колесса під час зібрання заявив: “Задумана реформа як один з важніших ударів вже викликала заколот, затрівожене населення, що можуть використати вороги. Виринає Польща, якій мав би бути підданий український нарід... Доки не маємо своєї автономії, доси календар буде причинком польонізації” [3, арк. 212]. Крім того, він твердив, що запровадження григоріанського календаря тільки віддалить галичан від східних українців, оскільки “календар – се початок, аби були два народи, за реформою календаря піде реформа азбуки, коли не спротивимося. Треба піднести, що календар і обряд дають можливість приєднати російських українців. Мусимо обстоювати те, що дала нам вікова традиція” [3, арк. 212].

Подібну позицію обстоював адвокат, член УНДП Льонгин Цегельський. Він погодився, що такий задум мав політичний характер. “Правительство поза нашими плечима знюхалося з Хомишиним. Се є “пощочина”, – заявив Л. Цегельський на засіданні. “Латинськість чужа українській ментальності: “Нині єпископ заводить се, а завтра піде ще далі. Постепенно можуть скасувати нашу відрубність... Доки не маємо держави, доти не можемо змінити календаря, бо все, що нас лучить є добро і ділить – шкідливе!” Л. Цегельський радив у боротьбі проти запровадження григоріанського календаря заручитися підтримкою духовенства, уряду та громадських організацій. “Як Загальна Українська Рада не повалить Хомишина, то не переведе і поділу Галичини”, – зазначив він [3, арк. 214, 216].

Відомий громадсько-політичний діяч, голова президії Союзу Визволення України, член УСДРП Андрій Жук дотримувався думки, що необхідно переконати австрійську владу відкласти реформу календаря, а тим часом скликати спеціальну комісію у складі професіоналів, яка б вивчила це питання та прийняла відповідне рішення. А. Жук не вважав за доцільне демонстративно заперечувати прийняття григоріанського календаря. Він говорив: “Не раджу ставати окунем, бо можемо осмішитися, як Г. Хомишин вийде тріумфатором”. На його думку, необхідно більш виважено підійти до цього питання, зайняти “витримано-дипломатичну позицію”.

З А. Жуком погодився ще один громадський і політичний діяч, націонал-демократ Микола Василько. Він розмірковував, що потрібно просити австрійських чиновників “накласти мораторій” на цю реформу. Проте М. Василько стверджував, що серед греко-католицької ієрархії того періоду не було архиєреїв, які б користувалися довір’ям у народі [3, арк. 222].

Різко виступив проти ініціативи Г. Хомишина І. Рудницький: “Хочу звернути увагу, що це не є календар григоріанський, а хомишинівський. Хомишин вводить довільні на нічім не оперті зміни і переставлення, котрі не

мають найменшого фахового угрунтованя...” Він вважав, що справою зміни календаря повинна займатися комісія у складі науковців [3, арк. 215]. Більш різким в оцінці дій станіславівського єпископа був Лев Левицький. Під час засідання ЗУР він заявив: “Крок Хомишина є чортова робота, продиктована ворогами” [3, арк. 213].

Відомий громадсько-політичний діяч, доктор права, соціал-демократ Володимир Темницький та головний редактор часопису “Діло” Василь Панейко мали іншу точку зору. Останній вважав, що для тогочасної політичної ситуації відмова підтримати запровадження прозахідного григоріанського календаря може викликати неоднозначну реакцію у представників держав Троїстого Союзу. “Німці говорять, що ми тягнемо до Сходу”, – підкреслив публіцист. Необхідно підтримати реформу календаря, але тактику щодо його запровадження “поза плечима Ради” засудити. Редактор часопису “Діло” не погоджувався з О. Колесою, що введення григоріанського календаря становитиме загрозу для української Церкви і нації. Відзначав: “Показалося, що власне в Галичині в нашій національній інтересі є потрібне зближення до латинського обряду” [3, арк. 212, 213].

Подібну думку висловив В. Темницький. На засіданні ЗУР він заявив: “Я вважаю, що григоріанський календар не є шкідливим для нашої народної справи, що календар юліанський не є ніякою національною святостью, ані національною ціхою (ознакою – **О. Є.**)” [3, арк. 222]. В. Темницький вважав, що не потрібно “реформу календаря підносити до якоїсь національної справи”. Надмірний резонанс у галицькому суспільстві щодо цього питання є небажаним. [3, арк. 214].

Зрештою, після дискусії адвокат, депутат до віденського парламенту Євген Олесницький виголосив рішення президії Загальної Української Ради з приводу реформи календаря. Члени президії дійшли висновку, що запровадження григоріанського календаря замість юліанського потрібний захід, однак без

спеціального рішення Провінційного Синоду, за відсутності митрополита А. Шептицького та без опитування громадськості ця реформа не може бути проведена [3, арк. 211]. Водночас президія ЗУР доручила Є. Олесницькому підготувати відповідний меморіал до австрійської влади.

11 березня 1916 р. протест проти реформи календаря було вручено одному з найвищих імперських посадовців, прем'єр-міністру Австрії барону Карлу Штірку. У відповідь він повідомив, що Центральний уряд ще не вирішив питання до кінця і не давав спеціальних директив намісникові. Як наслідок цього, члени президії Загальної Української Ради зійшлися на думці, що реформа календаря не має покровителів серед найвищих кіл Австро-Угорщини, а здійснюється, перш за все, міністром віросповідання та просвіти М.Гусареком, намісником краю та самим Г. Хомишиним [3, арк. 218].

О. Павлишин вважає, що польська адміністрація у Галичині підтримувала календарну реформу станіславівського єпископа. Цензура викидала з української преси будь-яку гостру критику реформи календаря 1916 р. За версією польської газети „Wiek Nowy”, головною метою календарної реформи було поборювання „москвофільства й схильності до схизми”, що поширилося серед українців Східної Галичини у період російської окупації 1915 р. [247, с.53].

6 квітня 1916 р. у Львові відбулося засідання Народного Комітету УНДП за участю представників галицької інтелігенції, депутатів австрійського парламенту, репрезентантів УРП та УСДП. У своєму виступі Кость Левицький відзначав, що багато високих посадовців Австро-Угорщини та церковних сановників вважають проект календарної реформи Г. Хомишина не канонічним і не зовсім продуманим [221, с. 326, 328, 329].

Особливу позицію зайняв відомий галицький історик Степан Томашівський на сторінках львівського релігійного журналу “Нива”. Він прийняв варіант, що запровадження григоріанського календаря може віддалити українців обох імперій, дорікнув владі за деяку непродуманість реформи

(серед громадськості доцільно було би провести попереднє анкетне опитування) та висловив здивування, що її передбачалося провести тільки у Станіславській єпархії. Проте в цілому реакція С. Томашівського була позитивною. Він вказав, що Г.Хомишин, реалізуючи свої погляди, думав не вузько (церковно-релігійно), а далекоглядно (національно-політично), маючи на меті вберегти галичан від ворожих течій та впливів. Історик солідарний з єпископом, що введення григоріанського календаря не призведе до ополячення українців, а юліанський календар не може асоціюватися з українською ідеєю. “Поняття української національності ширше від поняття календаря..., обряду і віри”, – підкреслив С. Томашівський, – якщо Г. Хомишин проведе реформу, то “здобуде славу і безсмертне ім’я в історії українського народу і Католицької Церкви” [154, 1916 р. – Березень. – № 3].

Тезу, що позиція С. Томашівського не мала підтримки в суспільно-політичній думці Галичини, підтвердило засідання Тіснішого Народного комітету УНДП 29 травня 1916 р. На ньому критикували головного редактора часопису “Діло” В. Панейка, який дозволив С. Томашівському та Г. Хомишину друкуватись на сторінках газети стосовно запровадження григоріанського календаря [221, с. 351, 352].

Незважаючи на те, що єпископа Г. Хомишина підтримали “окцидентально налаштовані” церковні діячі, польська адміністрація та певною мірою австрійська влада, календарну реформу не вдалося реалізувати. Митрополит А. Шептицький, повернувшись із заслання 1917 р., анулював розпорядження владики запровадити григоріанський календар замість юліанського у Станіславській єпархії [306, с.210].

На конференції греко-католицького єпископату 8 травня 1925 р. було вирішено остаточно відмовитися від запровадження григоріанського календаря. Вказувалось, що це “небезпечний експеримент, який мусів би викликати небажаний неспокій в краю...”. Г. Хомишин підписав це розпорядження 20

вересня 1925 р. [92, арк.38]. Як вважає О. Павлишин, григоріанський календар діяв у Станіславівській єпархії фактично два роки (з березня 1916 р. по березень 1918 р.) [247, с.56]. Втім, невдача у здійсненні календарної реформи не змінила поглядів Г. Хомишина. За словами колишнього підлеглого владики священника Р. Лободича, єпископ дотримувався нового стилю до кінця своїх днів [247, с.57].

Тим часом, восени 1918 р. поразка Троїстого союзу в Першій світовій війні стала очевидною. Щоб врятувати територіальну цілісність імперії, 16 жовтня цісар видав маніфест про її реорганізацію на федеративних засадах. Однак це вже стало справжньою політичною агонією Австро-Угорщини. Виснажена війною імперія доживала останні дні.

Таким чином, зростання антирелігійних настроїв у галицькому суспільстві, діяльність москвофілів з їхньою проросійською, антикатолицькою платформою сприяли активному впливу вищого духовенства ГКЦ на суспільно-політичне та культурно-просвітницьке життя краю. Будучи прихильником австролялізму, прибічником “нової ери” українсько-польських взаємин, що ґрунтувалася на мирному співіснуванні двох народів у Галичині, Г. Хомишин репрезентував клерикально-консервативну течію українського суспільно-політичного руху.

Для формування світогляду Г. Хомишина важливе значення мали антиросійські настрої, що панували в Австрії в 1880-1890-х. Зародження окцидентальних релігійних поглядів владики відбулося під час його навчання у Відні. Їхнє поширення за австрійської доби зумовлювалося антикатолицькою діяльністю Руської народної партії, подальшою втратою впливу Церкви на галицьке суспільство. В австрійський період діяльності чітко визріло ультрамонтанство Г.Хомишина – віра в те, що Католицька Церква має наднаціональний, наддержавний статус, через що український політикум звинуватив єпископа в національній індиферентності та космополітизмі. Владика набув реноме опозиціонера та ультраклерикала.

Проблему запровадження григоріанського календаря слід розглядати в контексті окцидентальної релігійної програми єпископа. Очевидно Г. Хомишин, обстоюючи свою позицію, переслідував мету наблизити галичан до західноєвропейських культурних цінностей і тим самим віддалити від східних російських впливів. Проте тактика, обрана станіславівським єпископом, була вочевидь неправильною. За відсутності митрополита А. Шептицького, без попереднього узгодження реформи календаря з представниками Загальної Української Ради та апробування її серед галицької громадськості змінювати календар було недоцільно. Реформа календаря в умовах ускладнення етнополітичної ситуації в регіоні могла завадити поділу Галичини на західну (польську) та східну (українську) частини.

До того ж, пропагуючи свої релігійні погляди, Г. Хомишин не врахував усієї складності „польського фактора”. У період напруження українсько-польських взаємин його ініціатива запровадження celibату і григоріанського календаря – атрибутів Західної Церкви, створила єпископу репутацію діяча пропольської орієнтації. Це вирішально вплинуло на всю подальшу суспільно-політичну та культурно-просвітницьку діяльність Г. Хомишина.

Отже, в австрійський період відбулося становлення світогляду і суспільно-політичної діяльності єпископа Г. Хомишина, яка характеризувалася яскраво вираженою антимосквофільською позицією владики, послідовною боротьбою за відновлення впливу Греко-католицької Церкви на галицьку громадськість, формуванням його окцидентальної релігійної програми і ультрамонтанських поглядів.

Розділ II. Єпископ Г. Хомишин в суспільно - політичному та релігійному житті Галичини (листопад 1918 р. – осінь 1930 р.)

2.1 Місце станіславівського владика в національно - визвольній боротьбі українського народу

Падіння самодержавства в Росії 1917 р., демократизація суспільного життя сприяли розвитку національно-визвольних процесів. Виникла можливість самовизначення України і відродження національної державності. 4 березня 1917 р. представниками українських партій і громадських організацій була створена Українська Центральна Рада, яка своєю метою проголосила державне самовизначення українського народу. Утворення Центральної Ради було початком Української національно-демократичної революції. Греко-Католицька Церква підтримувала державотворчі процеси в Україні.

У зв'язку з проголошенням Центральною Радою, IV Універсалом, незалежної Української держави в січні 1918 р. митрополит А.Шептицький, єпископи Г. Хомишин і Й. Коциловський видали спільне Пастирське послання до українського народу. У ньому, підтримуючи державницькі ідеї, відзначали, що починається нова історична епоха для українців. Ієрархи заохочували священників до “єдності і лучности з народом”, зокрема вказували: “...Будемо

домагатися, щоби... не ставляв ніхто ніякої перепони в всестороннім розвитку національного життя і культури українського народу, а навпаки служив йому і зичливо відносився до всіх його справ” [181, с.40].

Станіславський владика апелював до австрійського уряду з вимогою прискорити ратифікацію Брест-Литовського договору від 9 лютого 1918 р., за яким українські етнічні землі Холмщини і Підляшшя відійшли до Української Народної Республіки. 3 березня 1918 р. у Станіславі відбулася маніфестація з підтримкою умов Брест-Литовського договору. Єпископ після архієрейської служби, у проповіді відзначив: “Безприкладна в історії світу страшна, жорстока, безпощадна війна наближається до свого кінця... Чотири роки кривився наш нарід по цей і по той бік державної межі, що розділяла нашу націю. І ось той нарід-мученик, який найбільше страждав і по-геройськи терпів і переносив дану йому Богом долю, той нарід, над яким вже панахиду відправили заздрі лукаві його вороги не згинув у вихрах віків. Він воскрес оце до нового життя...” [284, с.118, 119].

Державотворчі процеси розпочалися і на Західній Україні. Розпад Австро-Угорської імперії значно загострив етнополітичну ситуацію в Галичині. Поляки, відновлюючи державність, прагнули за будь-яку ціну анексувати територію Східної Галичини. 18 жовтня 1918 р., з метою вирішення долі західноукраїнських земель до Львова з’їхалися українські депутати австрійського парламенту від Галичини і Буковини, обох крайових сеймів та по три представники від провідних політичних партій: УНДП, ХСП, РУРП та УСДП. Зібрання проголосило створення Української Національної Ради (УНРади), до складу якої увійшов і Г. Хомишин [233, с.205].

Вирішальною подією на шляху західних українців до відтворення державності став Листопадовий зрив 1918 р. У ніч на 1 листопада у Львові та в більшості повітів Східної Галичини в результаті національно-демократичної революції влада перейшла до української адміністрації. 13 листопада УНРада

видала закон, в якому затвердила державну самостійність Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) зі столицею у Львові [216, с.136,137].

З перших днів свого існування ЗУНР стала об'єктом агресії з боку Польщі. 22 листопада 1918 р. поляки захопили Львів, згодом інтернували А.Шептицького та перемишльського єпископа Й.Коциловського. Обов'язки митрополита змушений був виконувати Г.Хомишин. Станіславівський владика звернувся до мирян та духовенства галицької митрополії з Пастирським листом, в якому доручив усім священикам згадувати в літургіях президента ЗУНР Євгена Петрушевича, український уряд і військо [212, с.10].

Після вимушеного переїзду уряду ЗУНР до Станіслава, у січні 1919 р., ієрарх продовжував брати участь у засіданнях Національної Ради. У будинку, зведеному на кошти ГКЦ УНРада схвалила закон про злуку ЗУНР з Українською Народною Республікою, що урочисто було проголошено 22 січня 1919 р. у Києві. З поверненням делегації ЗУНР з Києва до Станіслава єпископ Г. Хомишин відправив Архієрейську Службу Божу у присутності представників уряду і членів делегації. За його рекомендацією отця-доктора І. Лятишевського обрали референтом релігійних справ при Державному секретаріаті освіти ЗУНР [264, с.136]. Протоколи засідань єпископської консисторії в Станіславі за 1919р. свідчать про те, що духовенство єпархії підтримувало державотворчі процеси в Галичині [74, арк. 8].

У січні 1919 р. Г. Хомишин написав Пастирське послання до духовенства і вірних “В переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського”, де підтримав ідею будівництва незалежної України на засадах католицької віри. У ньому говорилося: “... Без премінення прав і правд Божих найгарніші навіть кличі людські суть нічим иным, як тільки пустим звуком... Сі основні правди повинні мати на тямці всі народи, які в нинішнім замішаню борються о свою судьбу. Сі правди повинен мати перед очима і український народ, котрий також змагає статись самостійним народом і основати свою

питому державу. А до сего має він за собою всяке право. Єсли на землі є місця досить для всіх народів, то чому жби не мало стати місця і для народу українського?” [120, с.8].

У березні 1919 р. друкований орган “Вістник Станіславівської Епархії” вмістив звернення Г. Хомишина “О грозі нещастя для українського народу”, в якому владика закликав духовенство консолідувати вірних на засадах християнської моралі та етики. У зверненні підкреслювалося: “Нещасний наш нарід! Тяжкі нещастя і допусти спали на него під час світової війни, а тепер зависла над ним еще страшнійша гроза. Бо не тільки нарід кровавиться в борбі о своє існуванє, але також грозить як страшна туча і буря внутрішнього лиха між самим народом.” [146, 1919 р. – Січень-березень. – Ч. 1-3].

Протягом 7-8 травня 1919 р. у Станіславові відбувся з’їзд релігійних діячів, який за дорученням митрополита А. Шептицького скликав Г. Хомишин. Засідання з’їзду за участю понад 200 священників закликала духовенство і вірних самовіддано працювати й захищати незалежність ЗУНР [232, с.87].

Однак з весни 1919 р. Г. Хомишин стриманіше ставився до державотворчої діяльності уряду ЗУНР. 14 квітня 1919 р. було ухвалено закон про земельну реформу, що передбачав націоналізацію церковних земель – основу матеріального існування Церкви. У вступній частині закону вказувалося: “Вивласнюються всі двірські обшари, всі добра монастирські, єпископські, ераціональні...” [228, с.73].

На жаль, не вдалося знайти твори Г. Хомишина в той період, у яких би він більш детально прояснив свою позицію. Владика гостро засудив земельний закон лише через 20 років у статті “З останніх літ. Мої спомини і рефлексії”, де відзначалося: “Національна Рада ухвалила проект: забрати всі церковні добра, і то без викупу” [133]. У статті Г.Хомишин дав зрозуміти, що не підтримує проект земельної реформи. За словами історика І. Нагаєвського, заступник президента ЗУНР соціал-демократ Семен Вітик “кілька разів накидався з лайкою на владика

Григорія Хомишина” на засіданнях УНРади, що врешті-решт змусило останнього відійти від активної участі в роботі парламентського органу ЗУНР [244, с.381]. Про суперечності станіславівського єпископа з діячами ЗУНР відзначають також автори монографії „Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923: історія”, що вийшла друком 2001 р. у Івано - Франківську [199, с.231-232]. На наш погляд, суперечності пов’язувалися насамперед з різним баченням вирішення земельного питання.

На думку Г. Хомишина, уряд ЗУНР у своїй політиці не приділяв належної уваги релігійному питанню. В одному з Пастирських послань того часу владика писав: “... Чи на се та Церков поділяла гірку судьбу народу, щоби тепер бути копненою і позбавленою прав горожанських? ...Чи на се сі священники народом за весь час опікувались, коли не було єще ніяких иньших опікунів, чи на се вони в борбі за добро народне виражувались на ріжні пониження і зневаги? ...чи на се, питаюсь, щоби тепер бути викиненими і зневаженими і то від своїх і в хвили, коли зачала свитати свобода?! ... Єще не нажилисьмо ся свободи, єще ся свобода не є зовсім обезпечена, а вже єї зачинаємо надуживати і то якраз проти тих, котрі завсїгди поділяли долю і недолю свого народа”. А потім священнослужитель резюмував: “Рівно ж рішучо протестую проти сего недорічного клича, що священники доси служили Римові, а від тепер мають служити державі українській. Ні! ...в тім значіню ми (священики – **О.Є.**) служили, служимо і будем служити Римови, а через Рим і народови. Ніяка сила не сьміє нас відірвати від Церкви католицької” [120, с.11,12,14].

На нашу думку, вищенаведені слова чітко виявили ультрамонтанство Г. Хомишина – віру в те, що Католицька Церква має наднаціональний, наддержавний статус. Уривок з Пастирського листа лише підтверджує нашу тезу про домінанту в світогляді владика церковно-релігійної прикмети над національною. Ці висловлювання Григорія Хомишина, на наш погляд, найбільш повно відзеркалюють громадянську позицію ієрарха не лише в зазначений

історичний відрізок, а й на загал впродовж життя та діяльності. З іншого боку, як ультраклерикал владика очевидно не до кінця розумів специфіку тогочасної ситуації, вважав, що ГКЦ повинна відігравати пріоритетну роль у суспільно-політичному житті Галичини, як у XIX ст. Тут проглядалася навіть певна ретроградність священнослужителя. Крім того, можна припустити, що Г. Хомишин був незадоволений тим, що до складу уряду ЗУНР – Державного Секретаріату входив лише один представник від Християнсько-суспільної партії.

Тим часом, після падіння уряду ЗУНР, у липні 1919 р. польська армія окупувала територію Східної Галичини. Того ж року у Львові з метою координації й активізації боротьби західних українців проти польської окупації за відновлення національної державності було створено Міжпартійну раду. До її складу ввійшли галицькі партії – Українська народно-трудова (Національно-демократична), Українська радикальна, та Християнсько-суспільна [215, с.56]. 26 серпня 1919 р. митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин та Й.Коциловський звернулися до духовенства і вірних з відозвою, в якій закликали краян до спокою та терпіння [140].

У 1931 р. станіславівський владика написав Пастирського листа “Про політичне положення українського народу в польській державі”, в якому виклав свою думку і про поразки національно-визвольного руху 1918-1923 рр. Основну причину поразки Г. Хомишин шукав не так в силі Польщі, як у політичній незрілості, беспорядності самих українців, які замість того, щоб через виважений розрахунок сил вийти на прагматичний мінімум, вибрали нічим не обґрунтований непримиренний максимум. Тут до уваги взято дипломатичні контакти уряду ЗУНР з Антантою (очевидно, мова йде про місію генерала Бартелемі у лютому 1919 р.). На думку Г. Хомишина, в такій складній ситуації для українців найдоцільніше було прийняти пропозиції європейських країн щодо автономії в складі Польщі під їх гарантію [111, с.7]. У листі до О. Барвінського

від 12 січня 1920 р. він писав: “Праця нам потрібна, але позитивна, на основах християнських... А наші патріоти позитивну роботу нищили до нащадка. І се відбилось застрашаючими наслідками в останній добі нашої історії” [93, арк. 88]. На наш погляд, Г. Хомишин не розумів усієї складності тогочасної політичної ситуації у Галичині, переоцінював роль Антанти у вирішенні українського питання на міжнародній арені.

Восени 1919 р. польський уряд розвинув антиукраїнську політику. Було скасовано, зокрема, існуючу за Австро-Угорщини автономію, ліквідовано крайовий сейм, усунуто з посад національно свідомих українських чиновників, заборонено вживання назв “українець”, “Галичина” (натомість вводилися терміни „русин”, „русинський”, що вже стали анахронізмами, „Малопольща”), закрито українські громадські установи. Тисячі галицьких українців вивезено в концентраційні табори, убито 5 греко-католицьких священиків, понад 200 ув’язнено [210, с.55]. Станом на 1921 р. із 20 священиків Рогатинського повіту неарештованими і неінтернованими залишилися лише 4 [45, арк. 45].

2 листопада 1919 р. єпископ Г. Хомишин написав листа до Львівського окружного генерального управління, в якому просив зарадити незаконному та несправедливому вивозу парохів зі Станіславівської єпархії [212, с.13]. Згодом весь галицький єпископат направив лист-протест голові Української Місії при Світовому Конгресі в Парижі дипломату-графу Михайлу Тишкевичу. Галицькі ієрархи просили графа передати протест Світовій конференції, але не виявили бажання публікувати листа в пресі через можливу ескалацію репресій щодо українського населення. У листі вищі церковні сановники, навівши факти зневажливого ставлення до галицьких українців, звернулися до міжнародних європейських структур з проханням не дати полякам ліквідувати автономію Галичини [92, арк. 30].

Водночас, маємо підстави стверджувати, що польська влада прагнула оздоровити ситуацію в регіоні шляхом нейтралізації митрополита А.

Шептицького і переведення його до Риму. Так, польському послу при Апостольській столиці Йозефу Веруш-Ковальському, 11 вересня 1919 р., було адресовано листа. У ньому відзначалося, що для заспокоєння українського національного руху в Східній Галичині бажано призначити митрополитом Г. Хомишина, який заміняв А. Шептицького в час Першої світової війни і зумів налагодити взаємини з польською адміністрацією. Однак у листі-відповіді до Владислава Скішинського 8 жовтня того ж року польський дипломат відповів, що А. Шептицький у Римі користується великим авторитетом, тому може отримати там посаду кардинала, а це було б не на руку Польщі [211, с.291]. Й. Веруш-Ковальський резюмував: “Шептицький у Римі був би ще більш небезпечний, ніж у Львові”. Однак польський чиновник зауважив, що справа заміни його на Г.Хомишина є не завершеною і за нових обставин може мати продовження [81, s. 14]. Очевидно польські урядовці вважали кандидатуру Григорія Хомишина на митрополичому престолі за таких складних суспільно-політичних реалій більш прийнятною для заспокоєння антипольських виступів збоку українського населення. Додамо, що станіславівський єпископ в тогочасному галицькому суспільстві мав досить стійке реноме лояльного до влади сановника.

Тим часом влітку 1920 р. суспільно-політична ситуація в Галичині знову ускладнилася внаслідок радянсько-польської війни, в ході якої на території зайнятих Червоною армією 16 галицьких повітів було створено Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку (ГСРР). Її тимчасовий уряд – Галревком 1 серпня 1920 р. видав декрет, який не тільки обмежував права церкви, а й ставив її поза законом. Єпископат ГКЦ висловив протест проти обмежень радянською владою громадянських прав людини, свободи совісті та віросповідань. У спільній заяві митрополита А. Шептицького, єпископів Г. Хомишина і К. Чехівського наголошувалося: “Галицька радянська республіка є штучним утворенням більшовицької окупаційної влади, яка нічим не відрізняється від царської чи

польської окупації” [232, с.90]. Втім, у вересні 1920 р. в Галичині знову була встановлена польська окупаційна влада. Антицерковна політика уряду ГСРР, на наш погляд, лише вкоренила у світогляді Г. Хомишина „орієнтофобію” в її новому, так би мовити, радянському вигляді.

Станіславський єпископ по-своєму бачив вихід зі складної суспільно-політичної ситуації в Галичині. Перш за все він прагнув домогтися консенсусу між представниками українського та польського духовенства. У червні 1921 р. на засіданні католицьких єпископів у Кракові було прийнято рішення провести найближчим часом спільний з’їзд з греко-католицьким єпископатом з метою подолання незгод та усунення конфліктів між поляками й українцями. Ця зустріч мала би стати початком польсько-українського порозуміння [212, с. 17].

У грудні того ж року Г. Хомишин висловив подібну думку в розмові зі станіславівським воєводою Юристовським, підкреслюючи, що від цього може залежати доля східногалицьких земель. Однак для легітимності можливих прийнятих рішень на з’їзді ініціювати його повинен папський нунцій у Варшаві. Для реалізації ідеї, на думку єпископа, мало бути виконано дві умови: польська сторона мусить припинити друкування в пресі “провокативно-дратівливих” публікацій, українська – поки що зняти гасло будівництва суверенної держави [212, с. 17]. Тільки в такому випадку, за задумом Г. Хомишина, українці зможуть добитися від поляків поступок, минаючи ненадійну Антанту. Крім того, голова польського уряду Владислав Сікорський також намагався підтримувати програму польсько-українського порозуміння Г. Хомишина та сприяти зближенню консервативних кіл обох сторін [321, с. 26, 81]. Підтвердженням цього є лист одного чиновника до польського посольства у Лондоні від 30 листопада 1921 р. У ньому відзначалося, що в Східній Галичині деякі представники духовенства, зокрема єпископ Г. Хомишин, священники Деменюк, Войнаровський виступають за порозуміння між двома народами, однак через те,

що їхні погляди не розділяє більшість галичан, “мусять не ламати солідарності із суспільством” [79, s. 123].

Однак перемишльський єпископ Й. Коциловський, генеральний вікарій львівської капітули О. Бачинський, який заміняв митрополита А. Шептицького, не підтримали “нормалізаторських” ідей Г.Хомишина. Значна частина греко-католицького духовенства очевидно також відкидала можливість за таких суспільно-політичних умов сприяти українсько-польському порозумінню. Крім того, станіславівського владика компрометувало те, що поляками пророблявся варіант призначення митрополитом Г. Хомишина. Відзначимо, що провід Християнсько-суспільної партії, відмовившись від угодовства, підтримав державно-самостійницькі гасла [237, с. 91]. Як наслідок цього, єпископ залишився не почутим у галицькому суспільстві та дещо ізольованим.

На наш погляд, ініціатива Г. Хомишина нормалізувати українсько-польські взаємини була пов’язана певною мірою з активізацією діяльності українського націоналістичного підпілля. Поява націоналістичної Української Військової Організації (УВО), в серпні 1920 р., була реакцією на антиукраїнську політику польської влади у Галичині. Протягом 1920 - 1921 рр. націоналісти вчинили ряд саботажницьких і терористичних актів проти представників окупаційної влади [216, с.160]. Г. Хомишин вважав, що шляхом екстремізму, заперечуючи принципи християнської етики нереально досягнути результатів у політиці, був переконаний, що діяльність УВО ще більше ускладнить етнополітичну ситуацію у регіоні. На жаль, у цей період не збереглося творів єпископа, в яких би він виклав свою позицію. Г. Хомишин засудив діяльність українських націоналістів у Пастирських листах і Посланнях 1930 - х рр. про що мова далі.

На нашу думку, “нормалізаторська” програма станіславівського владика могла бути реалізована хіба що в релігійній площині – дещо зблизити Римо-католицьку Церкву з ГКЦ. Вирішувати глобальні політичні питання у плані українсько-польського порозуміння Г.Хомишину, через не дуже великий

вплив у церковному та мінімальний авторитет в політичному колах, було не під силу.

У четверту річницю польської окупації Східної Галичини керівництво ГКЦ підписало звернення “До всього культурного світу”, в якому рішуче засуджувалася „екстермінаційна” (винищувальна) політика властей [249, с.107]. У документі говорилося: “Перед українським народом стоїть страшне марево позбавлення усіх прав людини і нації на своїй власній землі, яку щедро скроплено кров’ю у боротьбі за власну державу”. Крім владик під документом стояли підписи таких відомих діячів, як Юліан Романчук, Володимир Бачинський, Лев Бачинський [1, арк. 216]. Це була реакція галицьких українців на посилення антиукраїнської кампанії польської влади наприкінці 1922 р.

Водночас станіславівський воєвода Юристовський 3 січня 1923 р. надіслав листа до Міністерства внутрішніх справ у Варшаві, в якому повідомляв, що в управління воєводства прийшов запит від Міністерства віросповідань і просвіти. У запиті містилося питання, чому проводяться арешти греко-католицьких священників Станіславівщини. Сам польський чиновник екстремальні дії влади пояснював тим, що окремі представники духовенства єпархії демонстрували відверто антипольські погляди. Так, катехит с.Турки о. Іван Федович, за словами Юристовського, пригрозив виборцям смертю, якщо вони візьмуть участь у виборах до польського сенату і сейму 1922 р. [88, s.8]. Станіславівський воєвода на вимогу вищих органів надіслав звіт про ставлення греко-католицького духовенства до польської держави. За його даними, найбільше вороже налаштованих священників було в Косівському та Богородчанському повітах [88, s. 109].

Значне занепокоєння у польської адміністрації викликало те, що ієрархи ГКЦ підписали вищенаведене звернення “До культурного світу”. 2 грудня 1922 р. до Міністерства віросповідання і просвіти з грифом “таємно” надійшов лист від Міністерства зовнішніх справ. У ньому висловлено прохання надати вичерпну

інформацію, чи справді єпископи Г. Хомишин і Й. Коциловський поставили свої підписи під цим зверненням [85, s. 239].

У січні 1923 р. Міністерство віросповідання і просвіти надіслало до Міністерства зовнішніх справ повний текст звернення “До культурного світу” з підписами світських політиків і духовних осіб (його копію з українського часопису “Свобода” від 8 листопада 1922 р.). Тоді ж польський чиновник Грабовський від імені львівського воєводи, у листі до урядових інстанцій у Варшаві відзначав, що немає підстав не вірити цій інформації [85, s. 244].

Як свідчать архівні матеріали, львівський воєвода прагнув в'ясувати, чи владики поставили свої підписи під цим зверненням добровільно, чи під тиском галицького політикуму. Станіславівському воєводі Юристовському вищі органи доручили звернутися до єпископа і отримати відповідні пояснення стосовно цієї справи. У листі до польського чиновника від 5 лютого 1923 р. владики вказував: “Вище згаданій проголошеній відозві я дозволив собі підписатися, тому що не міг не дозволити”. При цьому Григорій Хомишин дав зрозуміти, що не має наміру деталізувати своє рішення [85, s. 251, 252].

Тим часом, 15 березня 1923 р. Рада послів країн Антанти, ігноруючи інтереси українців, прийняла рішення про передачу території Східної Галичини Польщі за умови надання їй територіальної автономії. Владика бачив, що за таких обставин добитися поступок у поляків буде важко. 7 квітня 1923 р. в листі до лідера християнських суспільників О. Барвінського він писав: “Удар зісланий на нас за допустом Провидіння нехай буде великим упімненням, не треба попадати у зневіру або голосити сентиментальні нарікання, але взятися треба до позитивної праці в ім'я ідеї Христової. Лишень в тім можемо сподіватися побіди” [93, арк. 103].

Антанта, передавши Галичину Польщі, по суті легітимізувала її антиукраїнську політику. Врегулювання проблеми галицьких українців відтепер ставало внутрішньою справою поляків. Їхні спроби продовжувати шовіністичну

політику наражалися на активний спротив галицьких українців. Для вивчення ситуації станіславівський воєвода Юристовський 1923 р. наказав підлеглим спостерігати за ставленням греко-католицьких священників до польської влади. Польські службовці приносили інформацію про те, що у повітах Рогатинському, Косівському, Долинському, Снятинському, Коломийському, Надвірнянському і Богородчанському воно було „здебільшого ворожим” [47, арк. 56, 58, 60, 63, 75, 80, 88, 90].

Польські спецслужби стежили і за єпископом Г. Хомишиним. 18 червня 1924 р. воєводське управління отримало звіт про релігійну місію владики в Городенці. У ньому вказувалося, що 10 червня в місцевому храмі єпископ відслужив службу, уникаючи під час проповіді політичних тем. Городенківський староста при зустрічі з Г.Хомишиним наголосив, що потрібно зберігати лояльність щодо польської держави [85, s. 534].

Зазначимо, що у вересні 1924 р. воєвода Юристовський відіслав звіт вищим органам у Варшаві про ставлення греко-католицького духовенства до польських властей. За даними чиновника, із 588 священників Станіславівської єпархії 154 були “приятні і лояльні” до влади, 108 – своєю поведінкою дали зрозуміти, що не вникають у політичні справи, присвятили себе виключно душпастирській діяльності. Ще одна категорія священників, за словами воєводи, були прихильниками трудової партії (очевидно, автономістської групи в Українській народній трудовій партії), однак не давали підстав говорити про себе, як про ворогів польської держави. Натомість 200 представників духовенства не приховували своєї антипатії до Польщі [88, s. 245]. На переконання воєводи Юристовського, якщо б єпископат займав “виключно лояльне становище” до властей, то згодом духовенство стало би також “законослухняним”. Польський чиновник натякнув вищим органам у Варшаві, що Г. Хомишин не був знярядям у руках місцевої адміністрації, однак зауважив, що найменший відсоток вороже налаштованих священників до влади саме у Станіславівській єпархії, найбільший

– у Львівській. Юристовський пов’язував це з тим, що єпископ Г. Хомишин основне своє покликання вбачав у “піднесенні життя релігійного”, а не займався політикою. Водночас митрополит А.Шептицький та єпископ Й. Коциловський, за його словами, свідомо залучалися до шкідливого для польської держави “розбудження петрушевицького духа українського” [88, s. 246].

Можна вважати, що Г. Хомишин лояльно ставився до польської держави, вважаючи протиурядові дії в цей час малоефективними. Це переконання зросло після з’їзду польських єпископів у місті Ченстохові в липні 1924 р. Католицький єпископат дав зрозуміти, що вважає Східну Галичину невід’ємною частиною Польщі, а тому засуджував прояви будь-якого опору [212, с. 18].

На думку станіславівського єпископа, необхідно вичекати, як він зазначав, “зрефлексуватись”, витримати паузу в національно-визвольних змаганнях. Одна з можливих причин таких поглядів владики – поширення серед галицького суспільства прорадянських настроїв як реакції на українізацію в Наддніпрянській Україні. Г.Хомишин волів залишатися під католицькою Польщею, аніж жити у комуністичній країні [114, с. 2]. З іншого боку, як законослухняний громадянин, священник, владики найпевніше не мав наміру порушувати лояльності щодо держави, в котрій волею обставин, йому судилося жити та виконувати душпастирські зобов’язання.

Натомість Г. Хомишин активно підключився до розроблення тексту конкордату – нормативного договору між Ватиканом і Річчю Посполитою, що був покликаний юридично врегулювати взаємовідносини між двома сторонами [11, спр. 57]. Апостольський нунцій у Польщі зауважив, що при його твердженні мають бути враховані побажання і греко-католиків. У зв’язку з цим, 19 березня 1924 р. у митрополита відбулася нарада, де, крім духовенства, взяли участь представники світської інтелігенції. На ній прийняли текст звернення у справі конкордату [252, с. 20].

10 лютого 1925 р. цей договір було підписано. В одному з його

„артикулярів” (положень) говорилося: “Католицька церква без різниці обрядів буде користуватися в Польській Республіці повною свободою. Держава запевняє церкві свободне виконання її влади і юрисдикції, а також свободну адміністрацію й управу її справами та майном згідно з Божими правами і канонічним правом” [181, с. 33]. 8 вересня 1925 р. греко-католицькі єпископи склали присягу на вірність Речі Посполитій, беручи на себе зобов’язання дотримуватися Конституції, зберігати лояльність щодо польської держави та керувати духовенством в такому ж дусі [181, с. 34].

Підписання конкордату 1925 р., на нашу думку, стало чи не визначальним рубежем у суспільно-політичній діяльності станіславівського владика. Г. Хомишин як законослухняний громадянин дотримувався умов договору.

Отже, Г. Хомишин підтримав національно-визвольні змагання українців, брав участь у становленні Західно-Української Народної Республіки, позитивно сприйняв акт злуки ЗУНР і УНР 1919 р. Водночас владика вважав, що у державотворенні УНРада не приділяла належної уваги релігійним питанням, тому був малоактивним у її засіданнях. Після падіння ЗУНР єпископ засудив антиукраїнську кампанію польського уряду. Прагнучи відвернути шовіністичну політику польських властей, він сформулював власну програму нормалізації українсько-польських взаємин. Однак через надмірну “клерикальність” та невідповідність тогочасним суспільно-політичним реаліям, висунуті єпископом ідеї порозуміння не були підтримані галицьким політикумом та громадськістю. По суті Григорію Хомишину, як релігійному діячеві, виявилось не під силу вирішувати такі нагальні політичні завдання. Своєю чергою польський уряд, враховуючи консервативність поглядів, готовність ієрарха йти на компроміс з владою, а також окцидентальну орієнтацію владика, почав підтримувати Г. Хомишина з метою протиставлення його більш антипольськи налаштованому митрополиту А. Шептицькому.

Рішення Ради послів країн Антанти про передачу території Східної

Галичини Польщі, умови конкордату між Ватиканом і Річчю Посполитою, за якими Греко-католицька Церква як суспільна інституція юридично підпорядковувалася польській державі, змусили Г.Хомишина переглянути свою суспільно-політичну позицію відповідно до нових реалій.

2.2 Роль єпископа Г. Хомишина в утворенні окцидентальної ідеологічної течії в ГКЦ

Перша світова війна завдала європейським країнам не лише значних людських втрат, а й морально-психологічних потрясінь. Усе більшого поширення набували релігійний індиферентизм, нігілізм, атеїзм. Вагомий вплив на суспільну свідомість справили нові політичні обставини в Центрально-Східній Європі у повоєнний період. Було ліквідовано імперії, появилися нові національно-державні утворення, активізували діяльність ультрарадикальні організації, що нерідко проповідували екстремістські методи боротьби.

Особливо напружена суспільно-політична ситуація склалася в Галичині, де відбулося різке загострення українсько-польських відносин, що переростало у кривавий міжнаціональний конфлікт. На цьому тлі поступово радикалізувалися суспільні настрої. Це проявилось зокрема, в зростанні крайньолівих (прокомуністичних) та крайньоправих (націоналістичних) течій. У таких умовах, перед вищим духовенством ГКЦ постало завдання не допустити подальшої втрати впливу Церкви на галицьке суспільство, зарадити падінню авторитету священників у краї.

Так, на конференції ієрархів Греко-Католицької Церкви, 24 серпня 1919 р. в Перемишлі, було прийнято рішення провести у вересні спеціальне засідання з метою запровадження обов'язкової безшлюбності для священників митрополії. Воно відбулося у Львові 20 вересня 1919 р. Під час засідання митрополит А.

Шептицький, єпископи Г. Хомишин і Й. Коциловський прийняли постанову “всіх кандидатів стану духівного... висвячувати на будуче лишень у безженному стані”. Особи, які виступали проти целібату, мали залишати навчання в семінаріях [92, арк. 27, 31]. Однак, як виявилось згодом, тільки Г. Хомишин 1920 р. почав виконувати цю постанову. А.Шептицький і Й. Коциловський вирішили поки не запроваджувати примусовий целібат на території своїх єпархій.

Станіславівський владика проблему “безженності” для духовенства вважав архіважливою. Тільки неодружені священики, на його погляд, спроможні “дати народови духове життя” і тим самим вберегти українців від ворожих течій та впливів. Ті, що не приймають целібату, потраплять у залежність від світської влади, тому не здатні до повноцінної душпастирської діяльності [128, с. 16, 21, 24, 39].

Втім, галицька громадськість негативно відреагувала на ініціативу владик. Вважалось, що запровадження целібату є не актуальним в той час, а також суперечить канонам Східної церкви. „Священики-візантійці” (противники латинізації ГКЦ) об’єдналися навколо журналу “Нива”, очолюваного відомим у Галичині релігійним і культурним діячем, ученим-богословом Гавриїлом Костельником. Виразником антицелібатних настроїв серед духовенства стало товариство Святого апостола Павла, яке виникло 1922 р. Члени товариства надіслали до Риму скаргу на єпископа Г. Хомишина, підписану 957 особами [319, с. 213].

Однак протести духовенства Східної Галичини не вплинули на Г.Хомишина. 1923 р. з ініціативи станіславівського владика створено товариство Безжених священиків імені Святого священномученика Йосафата. У його статуті відзначалося, що перед новою установою стоїть завдання поширювати католицькі ідеї серед українського народу, а також утримувати будинки сиріт, притулки для старих та немічних людей, видавати релігійну літературу [101, с. 5].

У березні 1923 р. за дорученням понтифіка в Галичину прибув папський делегат Ян Дженоккі. Метою його приїзду було вивчення та врегулювання релігійної ситуації в краї. У Львові Я. Дженоккі отримав меморіал з протестами проти запровадження целібату. Під час відвідин папським делегатом Станіславова (10 - 16 березня 1923 р.) представники товариства Безженних священників вручили йому листа з проханням підтримати Г. Хомишина [318, s. 98].

19 березня 1923 р. станіславівський воєвода Юристовський у донесенні Міністерству внутрішніх справ зауважив, що Я. Дженоккі залишився задоволеним взаєминами владики з польською адміністрацією в регіоні. Папському делегату імпонувало також те, що єпископ запровадив сувору дисципліну для духовенства та примусовий целібат у єпархії [82, s. 278]. Перебуваючи у Варшаві, Я. Дженоккі в інтерв'ю дав зрозуміти польським засобам масової інформації, що підтримує курс Г. Хомишина на зближення Греко-католицької Церкви з Римо-католицькою [86, s. 11].

Однак в цілому місія Я. Дженоккі не принесла очікуваних результатів. Непорозуміння між вищими ієрархами ГКЦ в сенсі обрядової дискусії продовжувалися. З іншого боку, візит підтвердив, що Апостольська столиця підтримувала позицію Г. Хомишина.

Симпатію до особи єпископа виявляли і поляки. Показовим у цьому плані є лист станіславівського воєводи Юристовського до Міністерства віросповідань і просвіти у Варшаві від 11 жовтня 1923 р. стосовно ділової поїздки Г. Хомишина до Риму. У ньому чиновник відзначив, що для виїзду ієрарха за кордон немає перешкод, оскільки він лояльний до Польщі, активно намагається запровадити примусовий целібат для духовенства Греко-католицької Церкви, який “іде по лінії інтересів польських на окраїні”. Очевидно полякам було вигідне зближення єпископа Г. Хомишина з Апостольським престолом. Водночас воєвода Юристовський підкреслював, що подорож станіславівського владики до Риму не

зашкодить Польщі, особливо в час погіршення взаємин з митрополитом А. Шептицьким [85, s. 512]. На наш погляд, польські урядовці продовжували опрацьовувати версію заміни А. Шептицького Г. Хомишиним на посаді митрополита, тому розраховували на підтримку Апостольського престолу.

У 1924 р. за кошти товариства Безженних священників вийшла друкована анонімна брошура “Жонатий клир, а безженство клиру”, авторство якої приписували Г. Хомишину. У виданні невідомий автор виступив за celibатний курс: “Жонатий клир – один з головних винувників наших невдач... Інтелігенція наша почасти радикальна, почасти ліберальна, а на загал індіферентна. На полі національним, політичним і суспільним в нас царить хаос і заміщення... Наслідком одні попадають в апатію, песимізм, а інші... навіть до большевиків. Жонате духовенство вважається майже єдиним продуцентом інтелігенції. Оно доси виховувало нарід... саме духовенство се визнає,... а тепер має в своїх руках провід над нашим народом. Отже на бік жонатого духовенства паде головна відповідальність за скрутне нинішнє положенє... Не виконало завдання, бо воно жонате.” У брошурі підкреслюється: “... Ідеї безженства нашого духовенства – се є одинокий спосіб двигнення цілого нашого народу” [196, с. 5, 9-11, 15].

У відповідь журнал “Нива” надрукував статтю „священників-орієнталістів” Г. Костельника і В. Лаби під назвою “RESPICE FINEM з приводу замірів впровадження обов’язкового celibату в нашому духовенстві”, де вказувалося, що запровадження обов’язкового celibату “грози́ть нещастям для нашого народу”. На думку авторів, запроваджувати безшлюбність духовенства потрібно поступово, як мінімум 50 років, і тільки тоді, коли буде відчутною підтримка української громадськості Галичини. Необхідною умовою для проведення цієї реформи є створення власної держави, бо “зараз ми в нещасному положенні під національним оглядом і релігійним. Чи треба ще домашньої боротьби?” [209]. В іншій публікації під назвою “Въ заштиту женатого духовенства” „священники-орієнталісти” Г. Хомишина називали “середньовічним релігійним

фанатиком” [179, с. 5].

1 липня 1924 р. у Львові відбулися Загальні збори за участю духовенства та представників світських організацій. Представники популярних у Галичині часописів “Діло”, “Український голос”, “Новий час” висловили підтримку орієнталістам. Присутні продемонстрували своє обурення діяльністю товариства Безженних священиків, засудили введення целібату на Станіславівщині. Загальні збори закінчилися овацією в честь митрополита Андрея Шептицького [154, 1924 р. – Липень-серпень. – № 7-8]. Часопис “Діло” вважав, що “інспіраторами целібатної реформи є люди чужі нашій традиції і психіці, відірвані від народнього пня, а тим самим є вони чужинцями або знаряддям чужинців ” [149, 1925 р. – 17 березня. – Ч. 59].

У 1925 р. в галицькому суспільстві знову розгорілася дискусія щодо примусової безшлюбності серед священиків. Це зумовлено було запровадженням перемишльським єпископом Й. Коциловським целібату у своїй єпархії. 1 лютого в Перемишлі та 8 лютого у Львові і Станіславові відбулися віча протесту. Г. Хомишин у листі до митрополита А. Шептицького від 12 лютого 1925 р. писав, що у Станіславові в такій акції взяло участь близько 600 осіб, переважно селян [7, арк. 120]. Пролунали закликали до владик припинити введення примусового целібату, оскільки це “суперечить історичній традиції і може зашкодити Греко-католицькій Церкві” [39, арк. 1, 4, 5]. Було прийнято рішення створити спеціальний комітет, який у порозумінні з відповідними комітетами інших єпархій мав надіслати до Апостольської столиці меморіал на захист прав ГКЦ [149, 1925 р. – 12 лютого. – Ч. 32].

5 березня 1925 р. в знак протесту проти запровадження примусового целібату припинили навчання в перемишльській духовній семінарії студенти перших двох курсів. 11 березня богослови перших трьох років навчання вручили віце-ректорові станіславівської семінарії М. Слезюкові лист із вимогою призупинити целібатну реформу, погрожуючи залишити навчальний заклад.

Станіславівські богослови звернулися до студентів львівської духовної семінарії з проханням підтримати їхні вимоги [40, арк. 1]. Однак відомостей про солідаризацію львівських богословів зі станіславівськими немає. Очевидно це було пов'язано з тим, що митрополит А. Шептицький не планував запроваджувати примусовий celibat у Львівській архієпархії.

Втім, студенти станіславівської духовної семінарії все-таки виконали свою обіцянку та припинили навчання. У результаті цього під кінець 1924/25 навчального року в закладі із 43 богословів-першокурсників залишилося здобувати освіту тільки 15 [239, с. 60].

Зауважимо, що “латинізаційні нововведення” Г. Хомишина зазнавали опору і з боку світської інтелігенції. Так, діяльність владики засудив відомий письменник Андрій Чайковський. За його твердженням, вона мала відверто пропольський характер [41, арк. 1]. Критично відреагував на запровадження примусового celibату колишній лідер ХСП Олександр Барвінський. Він вважав, що реформа є “помостом до зпольщення нашого народу”, а також був здивований нерішучістю А. Шептицького в цьому питанні [171]. Однак у листі до митрополита 1925 р. Г. Хомишин дав зрозуміти, що не має наміру змінювати свої переконання [7, арк. 120].

На нашу думку, стійкість позиції станіславівського владики у справі запровадження примусового celibату зумовлювалася створенням у 1922 р. на східному боці кордону Речі Посполитої Радянського Союзу. Через латинізацію ГКЦ, а відтак її „європеїзацію” єпископ вірогідно прагнув з релігійного погляду віддалити галицьких українців від комуністичних впливів сусідньої держави. Доказом може бути Пастирський лист владики до кліру і вірних своєї єпархії “Про грозячі небезпеки” (березень 1925 р.). У ньому говорилося: “...Малюють большевизм як успішний чинник в українізації (мова йде про українізацію на Радянській Україні – О. Є.), але не розписуються в тім, що большевизм допроваджує нарід на Україні до стану звичайної худоби, що большевики

убивають в душах людських всяке почуття, чесноти і релігії, що доми Божі обграбували і многі з них обернули на театри, танці, забави розпустні...” [114, с. 12].

14 вересня 1929 р. у Станіславові відбулася нарада 55 отців - целібсів. Прийняті на ній рішення свідчили про наміри Г. Хомишина продовжувати целібатну реформу [239, с. 60]. У жовтні 1929 р. в Римі пройшла конференція греко-католицького єпископату з участю А.Шептицького, Г. Хомишина, Й. Коциловського. Під час засідання станіславівський владика зазначив: “Хто не хоче ввести целібат – нехай не мішає” [4, арк. 45, 46].

Статистичні дані засвідчують, що за Австро-Угорщини (1914 р.) у галицькій митрополії було 112 безшлюбних священиків (у Львівській архієпархії – 38, Перемишльській єпархії – 13, Станіславівській – 61), а в розпал реформи (1927 р.) кількість їх зросла до 198 – у Львівській архієпархії – 48, Перемишльській – 42, Станіславівській – 108 осіб. Додамо, що у 1930 р. в єпархії Г. Хомишина було приблизно 28 % безшлюбних священиків від загальної кількості [320, с. 157; 104, с. 64].

Таким чином, порушене станіславівським владикою питання целібату вийшло за рамки суто релігійної, фактично переросло в суспільно-політичну проблему. Безкомпромісна позиція Г. Хомишина пов’язувалася з поширенням у Галичині комуністичних впливів унаслідок політики українізації в Радянській Україні. Справу целібату він розглядав у контексті інтеграції Галичини із Заходом. Через латинізацію ГКЦ владика прагнув зміцнити зв’язок українського народу із західноєвропейською цивілізацією і тим самим віддалити галицьких українців від прорадянських настроїв. По суті, внаслідок обрядової дискусії в ГКЦ виділилося дві релігійні течії – орієнтальна, що виступала за збереження традицій Східної церкви, та окцидентальна, яку репрезентував Г. Хомишин.

Водночас, рішення ради послів держав Антанти 1923 р. про передачу Східної Галичини Польщі спричинило глибоку кризу всередині українського

політичного табору. Її виявом стало розмежування національних сил. Посилилися прорадянські ілюзії, угодовські орієнтації на Польщу, зміцнів український націоналізм. Складний і контроверсійний характер тогочасних політичних реалій вплинув на клерикально-консервативну течію українського табору. З метою згладити релігійні суперечності між українським і польським народами, нейтралізувати вороже для ГКЦ поширення з Наддніпрянщини атеїстичних та православних впливів, клерикали-окциденталісти обговорювали варіант утворення нової організації [216, с.169,170,172].

Єпископ Г. Хомишин, затвердивши умови конкордату 1925 р., намагався дотримуватися взятих на себе зобов'язань, водночас розвиваючи український просвітницький рух. Владика вважав, що на даному етапі потрібно зміцнитися духовно. Релігійна обнова народу, боротьба з комуністичними впливами були для нього основними завданнями. Виходячи з цього, з ініціативи ієрарха 1925 р. переважно з числа духовенства було створено Українську християнську організацію (УХО).

Перший з'їзд УХО відбувся 4 серпня 1925 р. у Львові в приміщенні греко-католицької семінарії під головуванням отця Теодозія Галущинського [34, арк. 2]. Г. Хомишин, приховуючи свій патронат над цією організацією, вибрав кандидатуру Т. Галущинського через його ревність у релігійних справах та певний досвід у суспільно-політичному житті. Той разом з отцем Гавриїлом Костельником ще 1923 р. прагнув створити партію з християнським спрямуванням, але в той час їх відрадили від такого задуму через можливе розпорошення національних сил [48, арк. 30].

На з'їзді проголошувалося, що УХО не претендує на статус політичної організації, а прагне згуртувати всіх християн-католиків українського народу, незважаючи на їх партійну належність. Завданням організації було домагатися, щоб партії у своїй діяльності не відходили від духу і науки Католицької Церкви [153, 1925 р. – Листопад. – № 1]. Водночас УХО як аполітичне об'єднання

прагнуло співпрацювати з національними установами та політичними партіями християнського спрямування.

Польська адміністрація уважно стежила за становленням УХО. 9 жовтня 1925 р. станіславівський воєвода дав розпорядження старостам вивчити ситуацію та надіслати звіти про кількість осередків нової організації в повітах. Старости приносили відомості, що УХО в Станіславівському воєводстві повільно розвиває свою організаційну діяльність. Так, станом на грудень 1925 р. тільки у Снятині, Долині, Калуші та Печеніжині були сформовані його осередки [48, арк. 2, 26].

3 грудня 1925 р. за підтримки Г. Хомишина у станіславівській духовній семінарії відбулася нарада, у якій взяли участь переважно представники духовенства місцевої єпархії. На нараді обговорювалося питання активізації діяльності УХО, призначено відповідальних осіб за розвиток нової установи в повітових центрах.

До того ж провід християнської організації прагнув заручитися підтримкою молодого покоління. Узимку 1926 р. при УХО виникла Українська студентська християнська організація (УСХО). Її голову, студента-філософа Івана Гладилевича, 7 лютого одноголосно обрано членом Центрального комітету організації [155, 1926 р. – 14 лютого. – Ч. 6].

Григорій Хомишин сприяв фінансово ідейно-організаційному розвитку УХО. За даними архівних матеріалів, ієрарх виділив для цього 1 000 американських доларів [48, арк.68]. З допомогою єпископа, з 1926 р., почав виходити друкований орган УХО – часопис “Нова зоря”. Фінансував видання газети також Г. Хомишин. З твердим переконанням можна засвідчити, що неофіційним лідером християнської організації був саме станіславівський владика. Ідейне кредо цієї інституції – примножувати релігійні цінності в галицькоукраїнському суспільстві цілком співпадало з життєвою позицією самого Г. Хомишина.

Водночас 1926 рік став рубіжною датою у визначенні тенденцій розвитку українсько-польських взаємин. У травні 1926 р. внаслідок перевороту до влади прийшов політик авторитарного спрямування Юзеф Пілсудський. Він виступав за гнучкішу співпрацю з галицькими українцями, “оздоровлення” політичного та економічного клімату в державі, що передбачало й поліпшення відносин у сфері національної політики. Оточення Ю. Пілсудського не могло нехтувати довір’ям чотиримільйонного українського народу, який компактно заселяв стратегічно важливі південно-східні воєводства держави і становив більшу частину населення на цих землях. Насамперед зверталася увага на виховання лояльних громадян Другої Речі Посполитої методами політичного, соціально-економічного та культурно-просвітницького характеру. Однак, як виявилось пізніше, така політика була лише перехідним етапом до національної асиміляції меншин. Незважаючи на це, українці сподівалися, що в діях влади наступить розуміння важливості української проблеми і покращення їхніх умов існування [205, с.291, 292].

Тим часом активізувалася діяльність українських політичних партій, зокрема найвпливовішої з них – Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО). Зауважимо, що об’єднання було неоднорідним, мало у своєму складі три політично різновекторні групи. Найчисленніша – центр, представлений постатями Д.Левицького, В. Целевича, Д. Палієва, В. Мудрого, гуртувався навколо газет “Діло”, “Свобода”, “Новий час” і обстоював орієнтацію на власні сили. В. Бачинський очолював політичну групу, що виступала за автономію Галичини в складі Польщі. Прихильники Є.Петрушевича орієнтувалися на Радянську Україну і становили третє крило УНДО [241, с. 38]. За такої ситуації УХО підтримувала автономістську групу УНДО. Позиція групи В. Бачинського найбільше імпонувала суспільно-політичним переконанням Г. Хомишина.

Греко-католицькі священики Галичини активно підтримували діяльність

УНДО. У звіті польського чиновника у Станіславові Корсака зазначалося, що духовенство єпархії жваво цікавилася політикою, брало участь у повітових з'їздах УНДО [88, s. 543, 544]. Цьому сприяли, зокрема, відповідні заяви єпископату ГКЦ. Так, у липні 1926 р. владики Г. Хомишин закликав священників, членів УХО підтримати політику УНДО [75, арк. 14]. У результаті до складу народного комітету партії увійшло 24 священники. Серед них і “хомишинці” – о.Ю. Гірняк, о. І. Проць, о. П. Городецький та ін. Активна участь кліру в діяльності УНДО навіть дала змогу представникам УСРП назвати цю організацію “партією попів”. УХО сприймалася як надійний союзник Українського національно-демократичного об'єднання [241, с. 35].

По суті, саме співпраця з популярним у Галичині УНДО дозволила “ухістам” (членам Української Християнської Організації) збільшити кількість членів. Найчисленнішою УХО була у Львівському воєводстві. На території Станіславівського воєводства представників цієї організації було менше. Так, станом на серпень 1926 р. тут налічувалося близько 100 осіб – членів УХО [48, арк.70].

Тим часом, впродовж 19-20 листопада 1926 р. у Львові відбувся Другий народний з'їзд УНДО. На ньому підкреслювалася важливість релігійної програми партії, що опиралася на греко-католицизм. З іншого боку, визріла тенденція до відходу від автономістських гасел та переходу на державницькі позиції партії. Прихильника українсько-польського порозуміння В. Бачинського було навіть виключено з УНДО [282, с. 34]. За таких обставин УХО, неформальним лідером якої залишався Г. Хомишин, почала обережніше підходити до співпраці з націонал-демократами. Часопис “Нова зоря” упродовж 1927 р. вже не друкував таких “проундівських” статей, як у 1926 р.

Цінними є матеріали з Архіву актів нових (Варшава), що висвітлюють характер взаємин між проводом УНДО і Г. Хомишиним. У листі польського чиновника, помічника станіславівського воєводи, Концевича від 11 листопада

1926 р. до Міністерства віросповідань і просвіти, відзначалося, що лідери УНДО в Перемишльському і Станіславівському воєводствах готували інформацію, яка мала на меті скомпрометувати єпископів Г. Хомишина і Й. Коциловського в очах галицької громадськості. Владик звинувачували у негативному впливові на український народ, дорікали їм за те, що “не цікавляться справами українського шкільництва”. Але основною причиною збору відомостей було рішення єпископів запровадити примусовий celibat у своїх єпархіях.

Як вказував у листі Концевич, на території Станіславівщини за справу компрометації владик відповідав один з провідних членів УНДО Юліан Олесницький, якому допомагав священник з Коломиї Чайковський. Польський чиновник підкреслював, що “компрометаційна” робота тривала досить довго. Націонал-демократи мали намір оприлюднити дані у світських та релігійних інституціях, відправити узагальнений матеріал у міжнародні інстанції, зокрема Лігу Націй. Кінцевою метою акції було „усунення єпископів як шкідливих для українського народу” або в крайньому разі домогтися, щоб Апостольський престіл “вплинув на них змінити тактику” [88, s. 485, 486].

Вищі органи влади у Варшаві дали завдання польській адміністрації у воєводствах прослідкувати за розгортанням цієї справи і надіслати відповідну інформацію. 16 січня 1927 р. до Міністерства віросповідань і просвіти прийшов лист львівського воєводи, в якому відзначено, що з боку УНДО найбільшу ініціативу щодо компрометації єпископів проявляли С. Дмоховський, В. Загайкевич, доктори Секела, Кормоч та декілька греко-католицьких священників. Однак воєвода зауважував, що багато націонал-демократів виступали як душпастирі, не показуючи свого справжнього обличчя. З приводу розпочатої кампанії, розмірковував польський чиновник, – діячі УНДО вважали, що латинізаційні кроки владик призведуть до “поглиблення різниць між церквою і українським народом, можуть допровадити до зламу в церкві уніатській через масовий перехід на православ’я”. Крім того, це зумовить розпорошення

національних сил, сприятиме появі різного роду опозиційних течій. Львівський воєвода дав також зрозуміти в листі, що націонал-демократи не сприймають позиції єпископів у підписанні конкордату 1925 р. Це свідчило про їх пропольську орієнтацію [88, s. 488].

Польський чиновник Корсак, який вислав звіт у Варшаву від імені станіславівського воєводи, наголосив, що немає підстав стверджувати, “як далеко акція зайшла на терені Станіславівщини”, оскільки представники УНДО, зокрема Ю. Олесницький, діють таємно. Цим Корсак пояснював той факт, що у звіті не було названо прізвищ осіб, які займалися справою компрометації єпископів. Польський службовець підтвердив, що головною причиною початку кампанії є “фатальні наслідки целібату” для українського народу [88, s. 712].

Невідомо, чи націонал-демократи надіслали зібраний матеріал у міжнародні інстанції. Однак Апостольський престіл навряд чи жорстко відреагував би на цей меморіал діячів УНДО. Місія папського делегата Яна Дженоккі у 1923 р. показала, що Ватикан підтримував позиції Г. Хомишина та Й. Коциловського. Проте, на нашу думку, справа “УНДО – греко-католицькі єпископи” продемонструвала, що між Українською християнською організацією Г. Хомишина і націонал-демократами не могло бути надалі тісної співпраці.

По суті, визначальними у ставленні Г. Хомишина до політики УНДО стали останні місяці 1927 р. На засіданні 12 листопада Центральний комітет УНДО виявив ініціативу щодо створення спільного антипольського виборчого блоку українських національних сил. З такою пропозицією керівництво партії звернулося до соціалістів-радикалів, соціал-демократів та членів “Селянського союзу” [282, с. 38, 39].

Г. Хомишин, зважаючи на антирелігійний дух цих організацій, прохолодно сприйняв утворення передвиборчого блоку національних сил. У “Новій зорі” нерідко почали друкуватися статті із закликом організувати окрему консервативну партію. Втім з’їзд УХО 3 листопада 1927 р. засвідчив, що

“хомишинці” не готові до створення клерикальної партії ні кадрово, ні організаційно [43, арк. 1-3].

Станіславський владика усвідомлював, що для перетворення УХО в серйозну впливову силу потрібна підтримка досвідчених, авторитетних професіоналів. Виходячи з цього, у листопаді 1927 р. до складу ЦК об’єднання увійшов відомий громадсько-політичний та культурний діяч, прихильник польсько-українського порозуміння Осип Назарук [34, арк. 5].

Спершу О. Назарук дещо скептично ставився до шансів УХО змінитися (станом на 1927 р. організація налічувала близько 600 осіб, з них – 381 священник) [43, арк. 3]. У його щоденнику від 24 грудня 1927 р. знаходимо замітку: “Якщо до центральної управи УХО і його органів не будуть допущені нові сили, то УХО скінчить так, як і Християнська Суспільна партія” (розпадеться) [13, арк. 23]. Вже в січні 1928 р. за сприяння Г. Хомишина членами ЦК УХО стали доктор історії Степан Томашівський та відомий адвокат Володимир Охримович.

У 1928 р. редактором часопису “Нова зоря” призначено О. Назарука, якому, очевидно, ієрарх виплачував щомісячну платню у розмірі 100 доларів [25, арк. 25]. Готувалася велика “реорганізація” часопису. До слова, невдовзі “Новій зорі” допомогу почав надавати ще і перемишльський єпископ Йосафат Коциловський [44, арк. 58].

Тим часом у березні 1928 р. відбулися вибори до польського сейму та сенату. Українська християнська організація підтримала в цій кампанії УНДО, оскільки вважала її єдиною партією, що не порвала з католицьким світоглядом [155, 1928 р. – 29 січня. – Ч. 6]. Важливою обставиною, що зумовила вибір УХО, була підтримка греко-католицьким духовенством націонал-демократів [155, 1928 р. – 26 лютого. – Ч. 14].

Джерела засвідчують, що більшість священників ГКЦ не дотримувалися вимог польської влади. Показовими в цьому плані є звіти польської адміністрації у Станіславівському воєводстві щодо виконання духовенством єпархії положень

конкордату 1925 р., зокрема 8 артикулу документа, згідно з яким священники мусили під час літургій відправляти молитви за Річ Посполиту та її президента.

У таємному повідомленні станіславівського воєводи від 11 січня 1927 р. Міністерству віросповідань і просвіти у Варшаві відзначалося, що приблизно 90 % греко-католицького духовенства на території воєводства не виконують розпорядження. Так, у Косівському повіті “законослухняних” священників було 4, а в Богородчанському, Печеніжинському, Снятинському та Станіславівському душпастирі в літургіях взагалі не згадували польську державу та її президента. Як зауважив польський чиновник, на Жидачівщині священники, що симпатизували УСРП, замість молитися за Річ Посполиту, промовляли “за наш український народ боголюбивий” [89, s. 122, 123].

Вищі органи влади у Варшаві були незадоволені ситуацією, що склалася. Міністерство віросповідань і просвіти вимагало нових даних. У липні 1927 р. станіславівський воєвода надіслав новий звіт про виконання 8 артикулу конкордату. У таємному повідомленні перелічувалися прізвища “опозиційних” священників. За даними чиновника, представники греко-католицького духовенства Надвірнянського повіту о. Михайло Ганушевський із с. Дори і о.Микола Лубович із с. Зелени “демонстрували антипольські настрої”, священник із селища Гвіздець Євген Савчинський відзначав, що польська влада не має права заставляти душпастирів відправляти набоженства (спеціальні молитви) в честь Речі Посполитої [89, s. 145, 146].

Священники ГКЦ не дотримувалися і надалі вимог конкордату. Про це свідчить, наприклад, повідомлення польського чиновника у Станіславі Наконєчнікова-Клюковського вищим органам влади Варшави від 7 квітня 1930 р. Цікаво, що парафіяни у багатьох випадках проявляли солідарність зі священниками і не свідчили проти душпастирів перед польськими спецслужбами [89, s. 192, 193].

Польська влада пильно стежила і за діяльністю Г. Хомишина. Міністерство

віросповідань і просвіти 1928 р. дало розпорядження підлеглим у Станіславові присилати Пастирські листи ієрарха, примірники “Вістника Станіславівської Епархії”, звіти про діяльність релігійних організацій, союзів, статистичні дані [83, s. 234; 84, s. 5, 30, 71]. Очевидно урядовці не повністю довіряли єпископові Г. Хомишину та не були переконані в тому, що владика лояльно ставиться до польської влади на загал.

Отже, значна частина духовенства ГКЦ Станіславівської епархії була опозиційно налаштована до польської влади. “Автономістські” ідеї Української християнської організації та єпископа Г. Хомишина не знаходили підтримки серед більшості священників. По-перше, УХО залишалася маловідомою організацією, по-друге, станіславівський єпископ поступово отримав репутацію діяча пропольської орієнтації.

До того ж, як показали наступні події, союз між УНДО і УХО під час виборів мав ситуативний характер. Станіславівського владика відштовхувала від УНДО її співпраця з лівими партіями, а націонал-демократи були незадоволені угодовським спрямуванням “ухістів”. Як наслідок, у квітні 1928 р. керівництво Українського національно-демократичного об’єднання надіслало ультимативного листа Т.Галущинському, де в категоричній формі вимагало звернути з угодного напрямку [49, арк. 9]. Але прийняті рішення на 13 і 14 з’їздах комітету УХО, що відбулися в тому ж році, засвідчують, що “хомишинці” не бажали відходити від визначеного курсу. Фактично намітилася тенденція до політизації Української християнської організації.

Крім того, конфлікт між УНДО та УХО зростав через особисту неприязнь. Так О. Назарук говорив, що УНДО – “се найбільш хаотична партія Галичини”, а націонал-демократи про УХО – “се купа галицьких плосколобів і крикунів” [237, с. 96].

Тим часом, на сторінках “Нової зорі” обговорювалася проблема автономії Галичини у складі Польщі. Зокрема, передбачалося включити до її складу

Станіславівське, Тернопільське, Волинське, а також більшу частину Львівського (по р. Сян), Поліського та частину Люблінського воєводства. Загалом територія майбутньої автономії, за задумом консерваторів, мала становити 115 тис. кв. км. з населенням близько 7 млн. осіб [155, 1928 р. – 1 квітня. – Ч. 24].

У травні 1928 р. відбулося чергове засідання ЦК УХО. Присутні, обговоривши важливі питання релігійного, культурного та політичного життя, створили проект політичної програми, що визначався автономією Галичини у складі Польщі. Того ж місяця Г. Хомишин організував збори священників Станіславівської єпархії, на яких закликав перетворити християнську організацію в політичну партію [38, арк. 1, 16].

Отже, навесні 1928 р. фактично відбувся розкол між Українською християнською організацією та Українським національно-демократичним об'єднанням. Така обставина, на нашу думку, могла призвести до поступової ізоляції УХО і самого Г. Хомишина, оскільки автономістські гасла не знаходили в той час підтримки серед галицької громадськості.

1928 рік виявився переломним і у взаєминах станіславівського владика з українськими культурно-просвітницькими світськими товариствами. За повідомленням івано-франківських дослідників Г. Білавич та Б. Савчука, Г. Хомишин протягом 1925 – 1927 рр. мав тісні контакти з управою “Рідної Школи”, матеріально підтримував цю установу [172, с. 44].

Однак 8 грудня 1928 р. владика написав “Відозву до Всечесного духовенства Станіславівської єпархії”. У ній відзначав, що в багатьох українських світських установах мав місце “сельробівський та радикальний дух”. Виходячи з цього, священникам рекомендувалося зменшити активність у патрунуванні світських бібліотек, читалень, кооперативів тощо [106].

Зазначимо, що претензії єпископа певною мірою відповідали дійсності. Так, у Львові 21 березня 1929 р. відбувся Загальноукраїнський з'їзд “Просвіти”. У ньому взяла участь робітничо-селянська делегація, яка мала намір і надалі

відстоювати ультрареволюційні гасла, поширювати соціалістичні думки, боротися з “буржуазно-ундовськими” і “попівсько-радикальними” елементами, що, на її думку, намагалися перетворити “Просвіту” в осередок антирадянської пропаганди [188, с. 64]. Незважаючи на те, що Головний відділ “Просвіти” у Львові призупинив діяльність 28 читалень у Станіславівському воєводстві, які перебували “в полі зору” Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), вплив лівих течій на “Просвіту” був відчутним [187, с. 11].

Тим часом, друкований орган “Вістник Станіславівської Епархії” 1928 р. вмістив статут українського католицького товариства для молоді “Єдність”, метою якого було підтримувати й розвивати “віру і моральність, любов до української народності і Вітчизни, тверезість та ощадність, образоване і просвіту, забаву і розривку”. Як відзначалося в документі, товариство не мало політичних завдань.

У статуті вказувалися і засоби досягнення вищеназваного. Члени установи мали брати участь у театральних виставах, роботі музичних секцій, відвідувати бібліотеки. Крім того, передбачалося створити при товаристві різні гуртки: пожежної справи, спортивний тощо. Для залучення більшої кількості членів планувалось організувати вечірки для молоді, “товариські забави”, ігри. Визначально, що всі заходи у товаристві “Єдність” мали ґрунтуватися на засадах католицької віри.

Члени нової установи поділялися на чотири групи: учасники або кандидати, дійсні члени, “почетні члени” і “вспомагаючі члени” (меценати). Щоб стати дійсним членом товариства, потрібно було протягом трьох місяців пройти спеціальний випробувальний термін. За цей час потенційний новачок мав показати себе справжнім християнином-католиком. “Вспомагаючими” називали тих, котрі сплачували річні внески на розвиток товариства. Статус “почетного” отримував той, хто відзначився особливими заслугами перед Католицькою Церквою й українським народом [146, 1928 р. – Січень-березень. – Ч. 1-3].

На нашу думку, створюючи культурно-просвітницьке товариство “Єдність”, Г. Хомишин прагнув зміцнити серед молоді католицьку віру, щоб застерегти галицьких українців від шкідливих антирелігійних впливів Радянської України. Єпископ вважав, що це завдання не під силу світським установам. Висловимо припущення, що виникнення “Єдності” було першим етапом до створення окремого культурно-просвітницького товариства, підпорядкованого ГКЦ. Однак відсутність джерел про його розвиток не дозволяє зробити висновок, що така організація взагалі існувала.

У 1930 р. “Вістник Станиславівської Епархії” вмістив статистичний звіт “Справа преси в парохіях Станиславівської єпархії” за 1928 р. З нього дізнаємося, що в читачів Станіславівщини популярністю користувалися часописи лівого та лівоцентристського спрямування “Громадський голос” (його передплачувало 1024 особи), “Сельроб” (201). У той же час релігійну пресу передплачувало порівняно мало людей. Наприклад, журнали “Богословія” – 76, “Нива” – 91, газету “Нова зоря” – 469 осіб [146, 1930 р. – Січень-березень. – Ч. 1-3]. На наш погляд, це певною мірою зумовлювалося політикою українізації в Радянській Україні впродовж 1920-х рр., що посилювала радянофільські і комуністичні впливи. Взагалі, проблема суспільних настроїв галицьких українців міжвоєнного періоду на предмет визначення ступеня їх релігійності, зокрема в порівнянні з “австрійською” добою, видається актуальною і цілком може стати предметом окремих наукових розвідок в подальшому.

У Пастирському листі до духовенства “Пекучі справи сучасності” 1930 р. Г. Хомишин акцентував увагу на тому, що окремі товариства, зокрема “Просвіта”, стають осередками поширення сектантства в Галичині [116]. Владика вбачав у цьому загрозу не лише для Католицької Церкви, а й для українського народу загалом. Зрештою, 18 січня того ж року він звернувся з листом до Головної управи товариства “Просвіта”. У ньому висунув вимогу зійти їй з хибного шляху розвитку [146, 1931 р. – Січень-березень. – Ч. 1-3].

З недовірою владика віднісся і до товариства “Союз української поступової молоді імені М. Драгоманова “Каменярі”, що виникло в грудні 1930 р. з ініціативи соціалістів-радикалів. Метою установи було сприяння культурно-освітньому, громадському й фізичному розвитку та вихованню української молоді [169, с. 28].

Висловимо припущення, що стосовно “Рідної школи” Григорій Хомишин зайняв вичікувальну позицію. Так у листопаді 1932 р. він допоміг її гуртку у справі побудови бурси для бідної шкільної молоді в м. Снятин [36, арк. 168,169]. Такий підхід владика пояснювався насамперед тією обставиною, що назване товариство перебувало під опікою духовенства [283, с. 58]. Однак Пастирський лист владика “Про грозу Духової руїни” дає підстави стверджувати, що ставлення Г.Хомишина до всіх українських світських культурно-просвітницьких товариств в цю пору було прохолодним [118, с. 37, 38].

Г. Хомишин послідовно дотримувався своєї думки. Станіславівський владика не міг погодитися з тим, що на культурно-просвітницькі установи, з якими тісно співпрацювали священники, мали вплив прокомуністичні елементи. З іншого боку, позиція єпископа могла призвести до ослаблення зв'язків духовенства із світськими культурно-просвітницькими товариствами, що своєю чергою порушило б історичну традицію.

Отже, наприкінці 1920-х рр. взаємини станіславівського єпископа з українськими світськими культурно-просвітницькими товариствами ускладнюються. Курс на створення товариства “Єдність” свідчив, на наш погляд, про готовність Г. Хомишина заснувати альтернативну клерикальну культурно-просвітницьку установу.

“Автономістські” погляди та латинізаційна орієнтація єпископа відобразилися на ставленні до нього представників вищого духовенства Львівської архиєпархії. Частина з них засуджувала погляди Г.Хомишина. Очевидно, що „священники-орієнталісти” підтримували УНДО.

Особливими були взаємини станіславівського владика з митрополитом Андреем Шептицьким. У листі до останнього від 21 листопада 1930 р. Г. Хомишин вимагав пояснення, чому А.Шептицький у червні того року на святковій зустрічі священників усіх дієцезій сказав: “Між Львівською архієпархією і Станіславською єпархією повстала риза, яка щораз побільшується”, – і, що найголовніше, звинуватив у цьому станіславівське духовенство. 24 листопада 1930 р. митрополит відписав Г. Хомишину, наголосивши, що він нічого подібного про „станіславівців” не говорив [7, арк. 174]. Те, що між владиками були непорозуміння, підтверджує лист єпископа до митрополита від 15 грудня того ж року, у якому Г. Хомишин висловився, що не може сприймати лист графа Андрея через різкий тон та різні закиди [7, арк. 181]. Розбіжності між ієрархами існували вірогідно через те, що А. Шептицький не поділяв “окцидентальних орієнтирів” Г. Хомишина. До того ж, як відомо, митрополит значно лояльніше та стриманіше ставився до діяльності світських просвітницьких товариств та політичних партій державницького спрямування.

Суперечності між владиками поглибилися, коли 24 вересня 1930 р. було створено Українську католицьку народну партію (УКНП), неформальним лідером якої став Г. Хомишин (діяльність партії ми розкриємо далі, а тут розглянемо у контексті взаємин між ієрархами). Митрополит відкидав думку про існування незалежної католицької партії в будь-якому вигляді і з будь-якою політичною програмою. У жовтні 1930 р. А. Шептицький звернувся до українського народу із заявою, у якій наголошувалося на створенні ще однієї клерикальної організації – Українського католицького союзу (УКС). Його друкованим органом став часопис “Мета”. У цій газеті 15 березня 1931 р. було вміщено статут Українського католицького союзу, що був покликаний консолідувати українську громадськість, представників різних партій у християнсько-католицькому дусі [54, арк. 1]. Нова клерикальна структура не претендувала на статус політичної організації і дозволяла своїм членам належати

до різних за ідеологією партій. Найбільшої популярності УКС досягнув у Рогатинському, Калуському та Надвірнянському повітах [52; 63, арк. 8].

Попри те, що митрополит на зустрічі з репрезентантами УКНП у жовтні 1930 р. зазначив, що розбіжностей між католицькими організаціями бути не може, суперечності все ж були. Часопис УСРП “Громадський голос” 1931 р. писав, що створення УКС на чолі з митрополитом – це удар по УКНП, яка патрунувалася Г. Хомишиним. Це було пов’язано з тим, що Католицький союз підтримував УНДО, збільшуючи її авторитет серед українців-католиків, тоді як популярність УКНП відповідно зменшувалася [148, 1931 р. – 4 квітня. – Ч. 13].

Подібні настрої панували й серед проводу станіславівського “табору” (тобто прихильників позиції Г. Хомишина). Один із лідерів партії О. Назарук у листі до єпископа заявляв: “УКС був як залежне спеціальне поставлення УНДО, як напівполітичне, напіврелігійне... щоб ми не могли проти нього виставляти своїх засад, бо він вже виступив у костюмі релігійнім” [17, арк. 167]. Далі наголошував, що з УКС неможливо вести боротьбу через великий авторитет митрополита Андрея.

Додамо, що контрверсійність існувала і між друкованими органами УКС та УКНП часописами “Мета” і “Нова зоря”. У грудні 1931 р. в редакції першого пройшла конференція, лейтмотивом якої було ймовірне злиття названих видань, а також газет “Неділя” та “Правда” (релігійний тижневик) в один друкований орган. Але єпископ, застерігаючи від домінуючого впливу львівського напрямку в цьому проекті та посилаючись на нібито “ліберальний дух” їх газет, заборонив редакторові “Нової зорі” О. Назаруку брати участь у конференції. Владика писав: “Я ніяк не годен зрозуміти, як можуть люди ліберального духа редагувати католицькі часописи. Вони грають тільки комедію. Тим людям так ходить о католицизм як о торішній сніг... Нас не мішайте до напрямку “Мети” і цілого курсу львівського” [30, арк. 11].

Таким чином, наприкінці 1920-х – початку 30-х рр. взаємини між

митрополитом А. Шептицьким та єпископом Г. Хомишином були напруженими. По суті, в ГКЦ виділилося дві течії, між якими мали місце ідейні суперечності не тільки релігійно-обрядового, а й, як бачимо, суспільно-політичного характеру.

Висловимо припущення, що саме на початку 1930 р. Г. Хомишин серйозно задумався над створенням міцної католицької партії, незалежної від будь-якої політичної структури. Так, 8 липня того ж року він відправив листа редакторові газети “Нова Зоря” О. Назаруку. У ньому запрошував останнього на конференцію з нагоди створення нової партії. До слова, запрошення отримав і відомий історик Степан Томашівський [27, арк. 13].

Конференція відбулася 12-13 липня 1930 р. у присутності чотирьох владик. Крім єпископа-помічника станіславівського Івана Лятишевського, у ній узяв участь Й. Коциловський зі своїм єпископом-помічником. Відзначалося, що політика жодної української партії не була повністю співзвучна з католицькою ідеологією, тому оголошено курс на створення окремої католицької партії [155, 1930 р. – 17 липня. – Ч. 53]. Г. Хомишин вагався з назвою – “Католицьке українське об’єднання” чи “Українська католицька партія”. Зрештою, 24 вересня 1930 р. на нараді політиків консервативного напрямку у Львові було засновано нову партію – Українська католицька народна партія [240, с. 221].

Програмні засади УКНП ґрунтувалися на ідеях О. Назарука, викладених у праці “Ідеологічні основи Української Католицької Народної партії”, та певною мірою державотворчій концепції С.Томашівського, яка мала за основу дуумвірат монархічної влади і Греко-католицької Церкви. На думку останнього, греко-католицизм, на відміну від зрусифікованого православ’я, максимально зберіг український дух і забезпечив міцний зв’язок Галичини зі західною цивілізацією [238, с. 98, 99]. Додамо, що єпископ Г. Хомишин поділяв погляди С. Томашівського щодо нормалізації українсько-польських взаємин, висвітлених ним у праці “Десять літ українського питання в Польщі” [289].

У жовтні 1930 р. була обнародована програма нової партії, що визначалася

широкою автономією Галичини у складі Польської держави. У ній говорилося: “Нашу політичну діяльність розтягаємо на всі історично і племінно українсько-руські землі, прилучені до Польської держави. Згадані висше землі творять окрему геополітичну і суспільно-господарську цілість зі своєю традицією і власним національно-культурним обличчям, отже, вони мають повне право до самоозначення і самоорудування... Відповідно будемо поборювати легальними способами всі ті установи, що мають... удержати чи скріпити централістичний режим” [100, с.1]. Водночас у програмі підкреслювалася пріоритетна роль Католицької Церкви.

Отже, в 1920-ті роки, що були визначальними в суспільно-політичній та культурно-просвітницькій діяльності Г.Хомишина, сформувалася антирадянська позиція єпископа. Безкомпромісність Г.Хомишина у питанні запровадження celibату пояснювалась його ультрамонтанськими поглядами, була пов’язана з поширенням у Східній Галичині комуністичних впливів. Унаслідок обрядової дискусії в ГКЦ виділилося дві релігійні течії – орієнтальна на чолі з митрополитом А. Шептицьким, що виступала за збереження традицій Східної церкви, та окцидентальна, яку репрезентував Г. Хомишин.

У 1920-х роках в ГКЦ виділилося і дві позиції у ставленні до українських національно-патріотичних інституцій. Г. Хомишин виступив “ідейним натхненником” консервативнішого напрямку. З огляду на неприйняття українськими націонал-демократами окцидентальних релігійних та ультрамонтанських поглядів єпископа станіславівський владика взяв курс на створення окремої клерикальної партії. Наприкінці 1920-х років відбулася політизація УХО, яка спочатку була просвітницькою, аполітичною установою. Суперечності Г. Хомишина зі світськими культурно-просвітницькими товариствами зумовлювалися посиленням впливу на ці установи радянофільських, прокомуністичних ідей внаслідок успішного проведення політики українізації в Радянській Україні. У цих умовах, владика висунув ідею

створення окремого релігійного просвітницького товариства.

Митрополит А. Шептицький та більшість духовенства галицької митрополії підтримували політику УНДО, діяльність світських культурно-просвітницьких інституцій, що фактично спричинило ідейний розкол в ГКЦ, виділення в ній окремої ідеологічної окцидентальної течії. Орієнталісти знаходились на державницькій платформі, продовжували працювати у світських просвітницьких установах. Окциденталісти на чолі з Г. Хомишиним висували ідею автономії Галичини в складі Польщі, створення окремого клерикального культурно-просвітницького товариства. У другій половині 1920-х років стало очевидно, що дві течії в ГКЦ мали не тільки релігійно-обрядовий, а й суспільно-політичний та культурно-просвітницький характер.

Поступово Г. Хомишин здобув репутацію “ізоляціоніста-інакодумця” та католика-ортодокса пропольської орієнтації. Ця обставина вирішально вплинула на всю подальшу суспільно-політичну та культурно-просвітницьку діяльність єпископа.

Розділ III. Особливості суспільно - політичної та культурно - просвітницької діяльності єпископа Г. Хомишина в 1930 - х рр.

3.1 Вплив Г. Хомишина на розвиток українсько-польських відносин

З початку 1930-х рр. у Польщі посилилася тенденція до фашизації суспільного життя, обмеження демократичних інститутів. Авторитарний режим Ю. Пілсудського, спираючись на реакційну воячину, 30 серпня 1930 р. розпустив сейм і сенат, розпочав фізичну розправу з демократичною опозицією. Нова конституція, прийнята під тиском мілітарного режиму, легалізувала систему санаційної диктатури, збільшила повноваження президента і ліквідувала його відповідальність перед сеймом [216, с. 182].

Кардинально змістилися зовнішньополітичні вектори та інтереси польської влади. Польські націонал-демократи (ендеки) протягом 1923-1926 рр. орієнтувалися на Францію як гаранта її кордонів, зокрема західних, проти зазіхань німецького імперіалізму. У другій половині 1920-х рр. співвідношення сил на міжнародній арені змінилося. За сприянням Англії і США посилено відроджувався німецький мілітаризм як протидія французькому впливові у Центральній Європі та головна сила проти Радянського Союзу. Ю. Пілсудський орієнтувався на союз з англо-американським блоком, підтримував ідею створення антирадянської коаліції держав Західної Європи, виношував плани відновлення польської держави “від моря до моря” [279, с. 138 - 141].

Реалізація задуманого вимагала стабілізації внутрішньополітичного становища в країні, зокрема на територіях компактного проживання національних меншин, що межували з Радянським Союзом. “Інкорпораційна” (територіальна) програма ендеків, складовою частиною якої стала національна асиміляція меншин, була замінена гнучкішою формою правління. Шляхом

певних поступок, компромісів планувалося ослабити національну дискримінацію в Галичині. Політика щодо українців визначалася умовами їх співжиття з польським народом, у результаті якої вони хотіли б і могли стати на ґрунт політичної співпраці в рамках польської держави в дусі західноєвропейських культурних цінностей [279, с. 148].

Суть урядової політики пілсудчиків у церковних справах на території Західної України полягала в тому, щоб з допомогою релігії досягти прозахідної орієнтації українського населення Східної Галичини шляхом ізоляції його від православ'я і підпорядкування Католицькій церкві і Риму [279, с. 178].

Під час світової економічної кризи 1929-1933 рр., що особливо позначилася на заселених українцями сільськогосподарських районах, взаємини між обома народами значно погіршилися. Селяни терпіли від катастрофічного падіння прибутків, спричиненого зменшенням попиту на їхню продукцію. За цих обставин ненависть українських селян до колоністів та польських землевласників набула особливої гостроти. Зростало невдоволення серед української інтелігенції, бо нечисленні урядові вакансії віддавалися полякам [286, с. 373].

Становище ускладнювалося кризою українського суспільно-політичного руху, спричиненого рішенням Ради послів країн Антанти 1923 р. про приєднання Галичини до Польщі. Невдача національно-визвольних змагань, українізація в УСРР на тлі шовіністичної політики польських властей спричинили посилення табору лівих сил. Пошук нових шляхів і засобів визвольної боротьби охопив українські політичні партії та рухи в Галичині. Дедалі більше поглиблювався розкол між легальними і нелегальними структурами українського політичного спектра. Все більше зростали впливи націоналістичного підпілля, що оформилося 1929 р. в Організацію Українських Націоналістів (ОУН) [216, с.169,170,178].

Українсько-польське протистояння набрало найбільшої гостроти в 1930 р.

Усе частіше українські націоналісти переходили до тактики саботажів. З вересня по жовтень 1930 р. було зареєстровано близько 2 200 антипольських виступів, що охопили 30 повітів Галичини. Польський уряд відреагував масовою репресивною акцією, що отримала назву “пацифікація” (умиротворення), застосувавши принцип колективної відповідальності всього українського населення. У місцях позбавлення волі опинилися сотні українців, серед них – усі члени президії найвпливовішої галицької партії УНДО на чолі з Дмитром Левицьким [218, с. 22]. Загалом з 1 липня по 1 грудня 1930 р. у Львівському, Тернопільському та Станіславівському воєводствах поліція арештувала 1 739 осіб, з яких 1 143 були віддані до суду [301, с. 123].

10 вересня 1930 р. єпископ Г. Хомишин підготував Пастирський лист “Духовенство і світська влада”, в якому рішуче засудив антиукраїнські дії поляків та відзначив, що миряни й духовенство мають повне право відреагувати гідним способом та відстояти свою честь і гідність [109]. 2 жовтня 1930 р. “Нова зоря” писала: “... В якій державі карають загаль за злочин одиниць? І де карають безсумнівних злочинців без переведення судової розправи і без судового вироку?... Ми ніколи не були і не є прихильниками УВО... Вважали терористичну роботу високошкідливою для нашого народу... Але ми виступаємо рішуче і проти актів реванжу... пацифікації. Чому? Бо політикою пацифікації поляки тільки заженуть молодші і живіші елементи до УВО і до більшовиків” [155, 1930 р. – 2 жовтня. – Ч. 75].

4 жовтня 1930 р. у Львові відбулася конференція єпископату за участю Андрея Шептицького, Йосафата Коциловського і Григорія Хомишина. Ієрархи засудили як “пацифікацію” польських властей, так і діяльність українських таємних організацій, однак підкреслили, що вчинки націоналістів – це здебільшого реакція на провокації поляків. Пастирський лист до духовенства і вірних, підготовлений владиками з приводу антиукраїнської політики властей, був конфіскований урядом. Невдовзі про злочини польської адміністрації в

Галичині стало відомо Ватикану, куди єпископат Греко-Католицької Церкви надіслав меморіал, де наводилися факти бичування священників, збезчещення жінок, приниження гідності людини [92, арк. 40, 41].

Втім, наступ польського шовінізму не наблизив організацію Г.Хомишина до провідних галицько-українських партій. Клерикали виступили проти приєднання до спільного українського виборчого блоку за участю Українського народно-демократичного об'єднання, Української соціал-демократичної партії та Української соціалістичної радикальної партії, вирішивши не брати участь в парламентських виборах 1930 р. У донесенні вищим органам влади у Варшаві польський чиновник у Станіславові Савицький наголосив, що на території воєводства не виявлено виборчого комітету під патронатом єпископа [87, с. 367].

Водночас значна частина греко-католицького духовенства підтримувала націонал-демократів. Так, 14 вересня 1930 р. всупереч забороні Г. Хомишина о. Іван Пісецький у с. Корнів Городенківського повіту створив з місцевих селян український виборчий комітет. Він закликав їх “не вагатися, присвятити своє життя для українського народу, держави” [217, с. 94, 95]. У Снятині 28 вересня 1930 р. під час передвиборчої конференції схвалено утворити один спільний блок УНДО, УСРП і УХО [51, арк. 36]. Траплялися поодинокі випадки зближення греко-католицьких священників з КПЗУ. Так, у с. Ляхівцях Богородчанського повіту польська поліція затримала о. Пантелеймона Городецького, бо знайшла в нього брошури прокомуністичного спрямування [50, арк. 45].

Єпископ Г. Хомишин по-своєму бачив вихід зі складної етнополітичної ситуації в Галичині. У лютому 1931 р. він написав Пастирського листа “Про політичне положення українського народу в польській державі”, в якому виклав власне бачення шляхів порозуміння між двома народами. Цей твір, а також його брошура “Українська проблема”, що вийшла роком пізніше, фактично стали політичним орієнтиром для Української католицької народної партії в нормалізації польсько-українських взаємин.

Необхідно відзначити, що брошура “Українська проблема” викликала зацікавлення серед польських урядовців високого рангу. Так, чиновник з Міністерства внутрішніх справ у Варшаві звернувся до станіславівського воєводи З.Ягодзинського, щоб той надіслав примірник праці Г. Хомишина. Подібне прохання надійшло до З.Ягодзинського і від львівського воєводи [55, арк. 1, 6].

Оскільки названі твори владики викликали значний резонанс в українському та польському суспільствах, зупинимося на них детальніше.

У Пастирському листі “Про політичне положення українського народу в польській державі” Г. Хомишин писав: “...Є всякі позначки, які вказують, що шовіністичні чинники польської суспільності прямують до того, щоб нас, українців, по-можности знищити! ...Українці в польській державі трактовані майже як горожани другої кляси, ...не виконано супроти нас не тільки міжнародних зобов’язань щодо автономії, але навіть ухвал польського сойму, наприклад, щодо так званої воєвідської автономії, котра, як тепер існуюча, є радше пародією” [111, с. 13].

На принизливій публікації польської преси, що українці не є автохтонами на своїй землі, у Пастирському листі Г. Хомишин різко відгукнувся: “Ми не зайди, ми від віків тут зросли, маємо право користуватися всіма добрами землі, на якій живемо..., ми маємо природне право життя і не можна від нас вимагати, щоб ми цілували ту руку, котра нас б’є” [111, с. 18].

Подібна тональність мала місце в праці “Українська проблема”. Єпископ відзначав: “Між українцями і поляками є історична племенна ненависть і бездонна пропасть, українці більше тягнуться до туркменів, аніж до поляків. Поляки, як нація, чи як держава вважають українців як нарід другорядний, за плем’я неспосібне до культурного розвою, що надаються до панських льокеїв, звірських форналів (звіроловів – О. Є.), розбишак, гайдамак, польський жебрак під костелом уважає себе за аристократа супроти українця” [129, с. 161].

За таких обставин для Г. Хомишина не було дивним, що виникають українські таємні організації, які обирають тактикою своєї боротьби терор і саботаж. Станіславівський владика дав зрозуміти полякам, що така політика не принесе добра і їхній державі, що “паціфікаційним” методом українську проблему не вирішити і це може призвести до подальшого загострення взаємин, спричинити збільшення кількості антипольських виступів й актів протесту. Знищити українців, за словами єпископа, поляки не зможуть через високий рівень їхньої національної самосвідомості [111, с. 21].

Г. Хомишин не вважав польську державу настільки самодостатньою, щоб не враховувати інтереси національних меншин. Він писав: “Турист, що виходить по стрімких високих горах, не раз корінцеві малого куща завдячує урятування свого життя, бо як би того корінчика не було, не мав би на чім стриматися перед зсуненням у пропасть” [111, с. 20].

Акцентується на тому, що ескалація протиборства між сусідніми народами ослабить саму Польщу, зробить її беззахисною перед німецьким натиском із Заходу і російським більшовизмом зі Сходу. У квітні 1933 р. єпископ дав інтерв'ю польському часопису “Gazeta poranna”, в якому зазначав: “Сусідні держави хочуть використати невдоволення меншин сусідньої держави... Отже, розходиться про те, щоби дана держава заспокоїла слухні домагання меншини і тоді відбере сусіднім ворогам їх шкідливі атути (апетити – О. Є.)” [162, 1933 р. – 16 квітня. – № 10269]. В іншому інтерв'ю польським журналістам ієрарх сказав: „Обидві сторони мусять для здійснення визначеної цілі змінити і багато поглядів, програми піддати ревізії. Обидві сторони багато завинили. Але є ще досить часу, щоб зачати нове життя” [155, 1933 р. – 9 лютого. – Ч. 9].

Отже, першу умову врегулювання українсько-польських взаємин Г.Хомишин вбачав у зміні ставлення польських властей до українців як повноцінної нації. Але для здійснення цього необхідно, щоб і українці переглянули своє ставлення до польської держави. Тому владика звернувся з

думками до українських провідників.

Насамперед, українці повинні зрозуміти своє становище в чужій державі, взяти за основу не перманентну непримиренність, а реалізм. До діяльності українських націоналістів Г. Хомишин підходив по-особливому. Розумів, що радикальна тактика ОУН викликана шовіністичним ставленням польського уряду. Однак розглядав оунівців як деструктивних елементів, які здатні більше нашкодити, ніж принести користі [111, с.12]. Єпископ підтверджував висловлену думку прикладом “пацифікації” польської влади 1930 р., що була спрямована не тільки проти прихильників саботажних акцій, а й усього українського населення. Г. Хомишин припускав, що вияви політичного терору в цей час були б на руку “шовіністичним чинникам польської суспільности”, щоб мати можливість виправдовуватися за свої злочини перед європейськими миротворчими організаціями [111, с. 11].

Критичне ставлення Г. Хомишина до ОУН пояснювалося і тим, що націоналісти, на думку владики, відкидали необхідні для творення держави релігійні засади. В одному зі своїх Пастирських листів “Про грозу духової руїни” він писав: “І тому всякий вчинок, хотя й би як повний жертви навіть з відданости свого життя для свого народу, коли він противний Божим правам, є завсігди злочином, є гріхом, а народови не принесе добра, а навпаки шкоду... Коли ввійде в звичай, що злочин сповнений в ім’я народу чи для народу і для своєї держави добрий і дозволений, тоді зітреться розуміння і почуття правдивої чесноти і правдивої моральности, тоді в такому народі чи державі будуть сповнятися злочини і проти своїх... і тоді злочини будуть уходити за геройство, бо вони будуть сповнятися в ім’я України і для України” [118, с. 35, 36].

Якщо ж завдяки тактиці ОУН і буде здобута незалежність, то така держава, за твердженням Г. Хомишина, не зможе достатньо самореалізуватися, бо виникне державоруйнівний, антирелігійний, “анархічно-конспіративний систем” [111, с. 10, 11].

В інтерв'ю газеті “Хвиля”, надрукованому “Новою зорею”, єпископ наголосив: “...Збочення націоналізму зіпхнули буйних, божевільних людей по похилій площі їх садизму аж по саме дно! Стоять тепер хіба нижче від поган, котрі мають якусь релігію, хоч фальшиву. Я особисто вважаю, що повинно існувати етичне суперництво, бо воно здорове. Але ніхто не піднесе себе кривдою другого. Ніякий нарід не гине через насильство інших, але через власну неміч. Бог обдарував кожен нарід визвольною силою. Приклад з Малою Ірландією – які овочі мусить видати благородна боротьба за свободу” [155, 1936 р. – 12 квітня. – Ч. 27].

Категоричність думок станіславівського єпископа, на думку деяких представників галицької інтелігенції, зокрема журналіста Є. Онацького, відомого культурного та церковного діяча М. Дзеровича та ін., могла остаточно відштовхнути українську молодь від релігії, оскільки вона вбачатиме у словах Г. Хомишина позицію всієї ГКЦ [214, с.70]. У листі до єпископа М. Дзерович писав: “Видно, що націоналізм в новочасному розумінні цього слова є величезною силою, є струєю, що одинока, крім християнізму може протиділати комунізму” [223, с. 37, 38]. Однак Г. Хомишин у відповіді дав зрозуміти, що не погоджується з думкою про здатність націоналістів знищити комунізм. Єпископ наголосив, що з комуністичними ідеями можна боротися “тільки наукою Церкви та відповідною на тій науці опертою суспільно-політичною програмою” [26, арк. 2].

Непримиренність владики до діяльності ОУН очевидно поглибив той факт, що немало греко-католицьких священиків симпатизували політиці націоналістів. Такі випадки відомі в Коломийському та Городенківському повітах. У с. Старуня Богородчанського повіту поліція затримала о. Корсана, бо знайшла в нього часопис націоналістичного спрямування “Сурма” [50, арк.45, 49, 50].

Зауважимо, що ставлення Г. Хомишина до українських націоналістів викликало деякі непорозуміння з А. Шептицьким. Справа в тому, що митрополит стосовно діяльності ОУН займав більш дипломатичну позицію – не осуджувати

все, що мало зв'язок з націоналістичними ідеями, а, навпаки, старатися повернути націоналістів до Церкви. В іншому випадку, вважав А. Шептицький, молоді люди, що симпатизували ідеям ОУН, “будуть назавжди втрачені для України”. 10 квітня 1932 р. релігійний часопис “Мета” вмістив статтю А. Шептицького “УКС і політика”. Митрополит відзначав, що католикові можна належати до будь-якого партійно-політичного угруповання, програма якого не суперечить католицькій вірі й етиці, а отже, бути монархістом, консерватором, демократом, угодовцем, в окремих виняткових випадках навіть екстремістом [151, 1932 р. – 10 квітня. – Ч. 14]. Якраз останнє твердження ймовірно надихало ОУН на подальшу боротьбу, водночас спонукаючи до активніших дій проти угодовців, до яких належав і Г. Хомишин. У листі до А. Шептицького від 2 травня 1932 р. станіславівський владика певною мірою дорікав митрополиту за надто поблажливе ставлення до націоналістів [8, арк. 10, 11].

Відзначимо, що Г. Хомишин не відкидав існування в майбутньому незалежної України, вважав, що “нарід, котрий зрікається ідеї і надії своєї суверенної держави, сам себе заперечує і не вартує на світі існувати”. Проте розумів, що українці на початку 1930-х рр. були не готовими до цього.

Єпископ діяльності націоналістів протиставляв не сервілізм – рабську покору перед окупантами, другу крайність, а реальну політику, що визначалася прагматичною лояльністю щодо польської держави. Станіславівський владика писав: “... Наша лояльність має до того стреміти, щоб польська держава була сильна і забезпечена, а разом справедлива..., коли держава сильна, тоді кождий нарід почувасться в ній добре, має всі дані до свого життєвого розвою і приспособиться до своєї власної держави, коли політичні обставини на се дозволять. Уявім собі, що одного дня зненавиджені українцями поляки від нас забираються і нас самих лишаять... за кілька годин приходять з-за Збруча хмари большевиків, які замкнуть наші церкви і обернуть на доми забави або розпусти, духовенство і інтелігенцію по части вистріляють, по части вишлють на

Соловецькі острови, а сам нарід згноблять... А що торкається селянства, то большевики завели б державну панщину і відібрали б землю у селян, котрі мусіли б обробляти колись свою землю, як наймити для держави” [111, с. 28].

На думку Г. Хомишина, період вимушеного перебування у складі Польщі потрібно використати раціонально – підготовляти себе духовно, виконуючи настанови католицької церкви, консолідувати сили, щоб приготуватися до боротьби за свою державу [111, с. 31]. Консолідуючою силою для українського населення якраз повинна бути Українська католицька народна партія.

Поняття патріотизму Г. Хомишин розумів по-своєму. Вважав, що висловлюватися демагогічним способом, підбурювати народ проти влади – це підривна робота, а не конструктивна. Був переконаний, “що будувати державність потрібно не демагогією, бунтом проти дармоїдів, маніфестаціями засіданнями, кличами, а солідною працею, сильною моральністю, опертою на Божих і церковних законах” [253, с. 76]. На думку владики, у побудові суверенної держави ключову роль відіграють три чинники: “сила мілітарна, фінансова і духовна”. Оскільки українці в польській державі з об’єктивних причин не можуть мати “ні мілітарної, ні фінансової сили”, то “духовну” вони повинні здобути самі.

В інтерв’ю польській інформаційній агенції “Wschyd” у лютому 1933 р. Г.Хомишин відзначив: “Для добра нації української нам треба за всяку ціну намагатися до заспокоєння “умислів”, а ту роль виконати може насамперед церква і духовенство греко-католицьке на полі віри і релігії. Праця мусить бути тільки позитивною, позбавленою сантиментів. Вірте в добрі результати такої праці, бо фантазія залишиться завжди фантазією, а реальна праця повна посвяти, є найвища поезія” [55, арк. 3].

Зміна ідейних поглядів станіславівським владикою викликала широкий резонанс у галицькому суспільстві. Польські газети прихильно зустріли виступи єпископа. Так, популярний часопис “Gazeta poranna” упродовж березня 1931 р.

надрукував серію статей про Г. Хомишина. Оглядачі газети назвали його політичну програму “першим сигналом до нової ситуації в польсько-українській співпраці”. Проте висловили припущення, що ініціатива Г. Хомишина не буде підтримана українським політикумом. Українське суспільство, як засвідчила газета, обере тактику “умивання рук”, підтримуючи в цілому ідеї переговорів, не поспішатиме втілювати їх у життя [162, 1931 r. – 28 marzec. – № 9531]. “Gazeta poranna” вміщувала статті, де вказувалося про можливості українсько-польського порозуміння. Зокрема, відомий політичний діяч консервативного спрямування Петро Дунін-Борковський у публікації “Wytyczne dla programu zbliżenia polsko-ukraińskiego” дотримувався думки, що погляди Г. Хомишина на проблему нормалізації взаємин не ідентифікуються з угодовством, а є “конкретним орієнтиром” для майбутніх переговорів [162, 1931 r. – 31 marzec. – № 9534].

“Gazeta lwowska” назвала Пастирський лист Г. Хомишина “Про політичне положення українського народу в польській державі” “першим відвертим і мужнім wypowiedанням тих гірких правд, які зазнали українці”. Оглядачі часопису солідарні з єпископом, що політичний екстремізм українських націоналістів здатен тільки поглибити кризу взаємин між двома народами. Газета висловила сподівання, що програма Г. Хомишина стане визначальною в українсько-польських стосунках [161, 1931 r. – 24 marzec. – № 68].

Часопис “Slowo polske” також підтримав “нормалізаторську ініціативу” священнослужителя. У ньому підкреслювалося, що “постулат лояльності”, сформульований Г. Хомишиним у Пастирському листі, в конкретних історичних умовах вигідний саме українцям. У політичній програмі ієрарха немає підлабузництва, натомість лише “тверезий аналіз стану фактичного” [165, 1931 r. – 26 marzec. – № 84].

Видання польських консерваторів журнал “Nasza przyszlosc” висловлював сподівання, що Пастирський лист Г. Хомишина стане переломною подією у

польсько-українських взаєминах [164, 1932 г. – Marzec. – № 3].

Дещо однобоко та зверхньо відреагував на ідеї порозуміння владики польський часопис “Kurjer Lwowski”. У статтях зазначалося, що українці повинні змиритися зі своїм становищем. Поляки ж мають виконувати історичну місію стосовно національних меншин – упроваджувати в їхню культуру західноєвропейські традиції. Саме в єдності з поляками стане можливим і національний розвиток українців [163, 1931 г. – 26 marzec. – № 85].

Додамо, що відомий польський історик Генріх Лубенський назвав станіславівського владику “піонером реальних політичних поглядів” [155, 1935 р. – 3 лютого. – Ч. 8]. Крім того, програму українсько-польського порозуміння Г.Хомишина підтримали майже всі представники вищого римо-католицького духовенства, зокрема кардинал Каковський, архієпископ краківський Сапега, тарнівський єпископ Валендо, архієпископ Більчевський [234, с. 390].

Натомість український політикум ставився здебільшого прохолодно до ініціативи ієрарха таким способом нормалізувати взаємини між двома народами. Зокрема, орган УНДО газета “Діло” дотримувалася думки, що написаний Г. Хомишиним Пастирський лист у політичних інтересах використає польська сторона. Погляди єпископа засудили українські часописи “Новий час” (орган партії Фронт національної єдності), “Громадський голос” (орган Української соціалістичної радикальної партії), які вважали його позицію капітулянтською [148, 1931 р. – 9 квітня. – Ч. 13].

За фінансової підтримки “Нового часу” побачила світ анонімна брошура “Єпископ Григорій Хомишин як “спаситель народу”, спрямована проти діяльності владики. Священнослужителя назвали “лжепророком”, “духовним Махном”, “шкідником”, що “знеславляє наш нарід, наше духовенство” [195, с. 3, 10, 15]. У виданні говорилося: “Наш націоналізм є рідний брат всіх європейських націоналізмів, наш націоналізм не може мати в собі стільки шовінізму, скільки має польський, німецький, французький та інші. То чи годиться так знеславляти і

осмішувати наш націоналізм, як Ви це робите саме в таких відносинах, коли з цілою парою наступає на нас націоналізм сусіднього народу і то з клиром на чолі?” [195, с. 14]. Однак у березні 1933 р. польська влада конфіскувала брошуру, мотивуючи рішення тим, що вона може, критикуючи Г. Хомишина, віддалити український народ від польського [78, арк. 5].

Друкований орган націоналістів “Наш клич” відзначав, що політика ієрарха призведе до релігійної і національної руїни [152, 1933 р. – 26 березня. – Ч. 2].

Комуністична партія Західної України назвала лист Г. Хомишина “програмою фашистської буржуазії, яка виступала за явну та беззастережну угоду і союз з окупантами”. У квітні 1933 р. станіславівський окружком КПЗУ оприлюднив звернення до робітників, селян, військових і представників інтелігенції, у якому говорилося: “...Українська буржуазія заключає спільну з польським фашизмом спільного нападу на УСРР. Хомишин закликає до одноцілого фронту польської і української буржуазії” [2, арк. 2]. Комуністи звинувачували владу у співпраці з урядом Ю. Пілсудського проти Радянського Союзу.

Схвально відгукнулася про Пастирський лист священнослужителя газета “Мета” – орган Українського католицького союзу: “Лист Хомишина є надзвичайно знаменитий... і підходить з погляду реальних інтересів народу і з принципового погляду католицької моралі і етики” [151, 1931 р. – 22 березня. – Ч. 2].

На нашу думку, програма станіславівського єпископа щодо нормалізації українсько-польських взаємин не була капітулянтською. Г. Хомишин реально оцінював тогочасну етнополітичну ситуацію у Східній Галичині і, виходячи з цього, будував плани порозуміння, був своєрідним “прагматичним угодовцем”. Станіславівський владика вважав, що за існуючих суспільно-політичних обставин політика непримиренності, яку обстоювали націоналісти, здатна лише

загострити етнополітичну ситуацію в регіоні. Вважаємо, що критичне ставлення до діяльності ОУН зовсім не означало ренегатства Г.Хомишина. Очевидно священнослужитель (а це цілком зрозуміло), не сприймав політичних методів боротьби українського націоналістичного підпілля, що суперечили нормам християнської моралі. З іншого боку, авторів цих рядків не вдалося знайти підтвердження тезі, що насправді Григорій Хомишин не був самостійною фігурою в політиці, а лише “знаряддям в руках” польських спецслужб. До слова, таке припущення висувалося представниками КПЗУ в міжвоєнний період. Як зазначалося вище, польські урядовці найвищого рангу шукали серед української громадськості політичні сили, котрі б йшли на співпрацю з офіційною Варшавою.

Тим часом у грудні 1931 р. газета “Нова зоря” надрукувала статтю “Українська тромтадратія” (тут голослівність), з метою обґрунтування ідеї порозуміння Г. Хомишина та дати відпір нападам на ієрарха в українській пресі. Очевидно її автором був О. Назарук. Стаття відображала історичне минуле Польщі, зокрема те, що протягом 1846-1848 рр. австрійський уряд також проводив подібну пацифікацію проти недержавного тоді польського народу, та поляки, змінивши курс з непримиренного на “розсудливо-стримувальний”, добилися-таки своєї держави, коли настав сприятливий для цього час [155, 1931 р. – 27 грудня. – Ч. 98].

Усе ж погляди єпископа Г. Хомишина підтримувала невелика частина українських політиків. Позиція владики розцінювалася як відірвана від життєвих реалій. Українська католицька народна партія вела повільно організаційну діяльність. Так, станом на квітень 1933 р. поза Станіславовом не існувало жодного серйозного осередку УКНП [17, арк. 30]. У зв’язку з малочисленністю, Г. Хомишин у квітні 1932 р. запропонував перейменувати партію в Українську народну обнову (УНО) [27, арк. 42]. Владика вважав, що стара назва є “вузькомасштабною”, “неперспективною”, яка не може забезпечити розширення

сфери діяльності партії. 16 травня того ж року відбулося засідання організаційного комітету УНО, де обговорювалися питання створення нових осередків партії в різних місцевостях, активізації її роботи.

Відзначимо, що в листопаді 1933 р. було обрано новий провід організації. Головою УНО став адвокат зі Станіславова Іван Волянський. Суддю Євгена Барановського та купця Северина Снігуровича обрали заступниками [77, арк.2].

Як засвідчують першоджерела, з 1932 р. єпископ Г. Хомишин почав втілювати свої ідеї на практиці. Тоді у Станіславові відбулася спільна українсько-польська конференція, в якій взяли участь з польської сторони відомі особи Станіслав Лось, Михайло Бобжинський, Петро Дунін-Борковський, станіславівський воєвода З.Ягодзинський, граф Є. Погоновський, князь Радзивілл. Українську делегацію представляли Г. Хомишин, О. Назарук, І. Волянський та деякі інші особи. На конференції мова йшла про поглиблення діалогу між консервативними колами обох сторін. Поляки заявили, що будуть проводити для майбутньої угоди підготовчу пропагандистську роботу з польською громадськістю і звернулися до українців з такою ж пропозицією [53, арк. 2].

Контакти між українськими і польськими консерваторами тривали далі, причому зустрічі відбувалися не тільки на території Галичини, а й етнічної Польщі. 11 листопада 1932 р. єпископ-помічник І. Лятишевський надіслав О.Назаруку листа, запрошуючи його від імені Г. Хомишина на українсько-польську конференцію у Варшаву, яка мала відбутися 19 листопада того ж року з ініціативи Яна Бобжинського [25, арк. 25].

У Державному архіві Івано-Франківської області зберігся лист станіславівського воєводи З. Ягодзинського до Міністерства внутрішніх справ у Варшаві від 24 травня 1933 р. Польський чиновник відзначав, що “від групи Григорія Хомишина можна очікувати певного пожвавлення”, та просив посприяти партії єпископа, якщо Міністерство внутрішніх справ у цьому

зацікавлене. Владика, за словами З. Ягодзинського, скептично ставився до обіцянок Адольфа Гітлера вирішити українське питання. Натомість Г. Хомишин з оптимізмом дивився на майбутнє нормалізації українсько-польських взаємин.

Водночас у листі воєвода зауважував, що окремі політичні сили Польщі зацікавлені в посиленні протестантських релігійних впливів на території Станіславщини (протестантами були німці, що компактно проживали у Станіславові в міжвоєнний період). З цього приводу у Варшаві з З. Ягодзинським зустрівся священник євангелістської церкви Степан Скірський. Крім того, справою популяризації протестантських релігійних ідей на Прикарпатті зацікавився полковник Крамарчик – співробітник Міністерства військових справ Речі Посполитої. З. Ягодзинський розмірковував, що польська адміністрація спроможна посприяти С. Скірському у популяризації протестантизму, однак єпископ Г. Хомишин, дізнавшись про підтримку польськими чиновниками “протестантської акції”, може втратити інтерес до співпраці між двома народами [55, арк. 11].

Втім, починаючи з літа 1933 р. ситуація дещо змінюється. Г.Хомишин почав обережніше ставитися до контактів з польськими консерваторами. Справа в тому, що 24 травня того ж року у Варшаві відбулося традиційне зібрання їхнього гуртка, очолюваного Яном Бобжинським – сином відомого суспільно-політичного діяча, прихильника українсько-польського порозуміння професора Михайла Бобжинського. На засіданні обговорювалося питання голодомору в Радянській Україні 1932-1933 рр. і ставлення до цієї проблеми польської сторони. Поляки висловлювали співчуття потерпілим у Радянському Союзі, водночас говорилося, що ця проблема мала зацікавити польську громадськість так, як радянських людей справа росту безробіття в Польщі. Було сказано, що ослаблення сусідньої держави будь-яким способом є корисним для Речі Посполитої. З виступу на зібранні Яна Бобжинського було зрозуміло, що він не визнає права українців на свою суверенну державу і навіть не вважає їх

окремою нацією [155, 1933 р. – 21 вересня. – Ч. 71].

Вражений такою позицією поляків, Г. Хомишин 11 вересня 1933 р. написав листа редакторові “Нової зорі” О. Назаруку, в якому просив у різкій формі відреагувати на цей цинічний виступ польської сторони. Станіславівський владика підкреслив, що за таких обставин українцям необхідно або тимчасово припинити контакти з польською стороною, або взагалі розірвати з нею стосунки [27, арк. 81, 82, 84]. Зрештою, єпископ прийняв рішення надіслати ультимативного листа Я. Бобжинському з умовами, за яких стане можливою подальша співпраця з поляками.

Помітний вплив на прийняття остаточного рішення Г.Хомишиним мала позиція О. Назарука. Редактор “Нової зорі” схилився до думки, що необхідно розірвати стосунки з польськими консерваторами, звинувативши їх у політичній дволичності, оскільки, з одного боку, Я. Бобжинський афішує свої приязні стосунки з Г. Хомишиним, а з іншого, орган польських консерваторів “*Nasza przyszłość*” друкує подібні шовіністичні публікації. Ця обставина, як вважав О. Назарук, може зашкодити репутації станіславівського владика в Галичині та створити ієрарху імідж “патрона імперської польської ідеї” [17, арк. 35]. На сторінках “Нової зорі” саме польську сторону звинувачено в небажанні вести конструктивні переговори між двома народами. Газета відзначала, що поляки своєю непримиренністю зводять нанівець будь-які нормалізуючі ініціативи Г. Хомишина, компрометують українських клерикалів в очах громадськості, спричиняють нові акції націоналістів [155, 1933 р. – 19 жовтня. – Ч. 79].

Поглибила конфлікт публікація польського консерватора Станьчика (його псевдонім) “*Walka o program Ukraiński*” (Боротьба за українську програму), яка вийшла у жовтневому номері журналу “*Nasza przyszłość*”. У статті викладено програму нормалізації польсько-українських взаємин [164, 1933 г. – *Raździernik*. – № 10]. “Нова зоря”, сприйнявши погляди автора як позицію всього польського консерватизму, назвала цей підхід не менш шовіністичним, ніж асиміляційні

антиукраїнські проекти ендеків 1920-х рр. [155, 1933 р. – 30 листопада. – Ч. 91]. Виправдання Я. Бобжинського не задовольнило “хомишинців” і спричинило припинення активної співпраці між цією політичною групою і Українською народною обнотою.

Крім того, орган польських консерваторів журнал “*Nasza przyszłość*” друкував статті, у яких владика Г. Хомишин протиставлявся митрополиту А. Шептицькому [164, 1932 р. – Маі. – № 5]. Причому поляки, як правило, підтримували станіславівського єпископа. Щоб себе не компрометувати у зв’язках з поляками, Г. Хомишин очевидно й вирішив припинити переговори з групою Яна Бобжинського. Подальші антиукраїнські публікації в журналі “*Nasza Przyszłość*” остаточно переконали священнослужителя в необхідності відійти від переговорів з польським консерватором. У листі до Осипа Назарука 10 вересня 1934 р. Г. Хомишин писав: “Два артикули *A więc jednak Rusin i Łemkowszczyzna* дишуть таким шовінізмом ненависти, що доходить майже до божевілля” [27, арк. 106].

Чи не єдиним польським суспільно-політичним діячем консервативного напрямку, з яким група станіславівського владика підтримувала далі активні стосунки, був граф Станіслав Лось. Вони продовжували листуватися, С. Лось присилав єпископові польські часописи з новими варіантами співпраці обох народів. “Нова зоря” вміщувала статті польського аристократа С. Лося, який вважав, що є три варіанти ведення політики поляками в Галичині, зокрема дефензивна (оборонна), екстермінаційна (винищувальна) і конструктивна. Польський консерватор був прихильником останньої, що ґрунтувалася на діалозі та взаємних поступках [155, 1938 р. – 3 березня. – Ч. 16].

Однією з причин, що могла спонукати Г. Хомишина зменшити контакти з поляками, були погрози українських націоналістів учинити проти нього терористичний акт. Так, у травні 1932 р. ієрарх надіслав листа О. Назаруку. Повідомивши про ймовірний замах, пропонував йому поки що утриматися від

активних контактів з польською стороною [27, арк. 46, 48].

Важливі факти про ставлення греко-католицького духовенства до спроби Г. Хомишина нормалізувати українсько-польські взаємини містяться в Архіві актів нових у Варшаві. Так, 5 грудня 1934 р. польський чиновник у Станіславові Брунєвський надіслав повідомлення в Міністерство внутрішніх справ. У ньому відзначалося, що наприкінці жовтня 1934 р. в Городенці відбувся з'їзд священиків однойменного деканату о. Комарницького, о. Лабача, о.Корошевського, о. Корбутяка, о. Стрільчика, о. Поповича, о. Осадця, о. Кнігинського, о. Гавдунюка, а також окремих представників світської інтелігенції. Тут обговорювалася політична діяльність Г. Хомишина. За словами польського чиновника, більшість присутніх критично сприйняли програму порозуміння владики, спроби її реалізації: “Політика Григорія Хомишина підкопує авторитет кліру українського”, а сам єпископ є “преданий дуже польській владі” [88, s. 662].

Подібна дискусія велася на з'їзді представників духовенства у с. Поточок Городенківського повіту. Священик Мелимука із с. Чорнолізців наводив присутнім окремі уривки з Пастирського послання Г. Хомишина “Про політичне положення українського народу в польській державі”. У повідомленні вищим органам влади Брунєвський зазначив, що “настрої на з'їзді” збігаються з поглядами української інтелігенції і є підстави говорити “про виразний спротив єпископу греко-католицькому” [88, s. 663].

Отже, значна частина греко-католицького духовенства критично оцінювала “нормалізаторську” ініціативу Г. Хомишина, вважала її за існуючих обставин нереальною. Показово, що не підтримували політичні переконання владики саме священики Станіславівської єпархії.

Схоже, що саме значні труднощі в налагодженні станіславівським владикою українсько-польських взаємин підштовхнули його до співпраці з іншими політичними організаціями. Так, 1933 р. встановлено контакти Г.

Хомишина з колишнім гетьманом Павлом Скоропадським. Поляки, до слова, вважали його ворогом своєї держави через належність до масонства [234, с. 403]. Зауважимо, що Станіславівський єпископ був прихильником конституційної монархії як форми державного правління, тому із симпатією ставився до особи П. Скоропадського і не відкидав варіант його майбутнього гетьманування в Україні. Між ними зав'язалося листування, у процесі якого Г. Хомишин дав зрозуміти, що не поділяє думки поляків щодо масонської належності П. Скоропадського. На прохання гетьмана єпископ навіть виділив 5 000 злотих на розвиток часопису монархічного спрямування “Хліборобський шлях” [28, арк. 2]. У цілому Г. Хомишин на гетьманські цілі виділив близько 15 000 злотих. За словами сучасної дослідниці Т. Сидорчук-Потульницької, завдяки кредиту владики “Хліборобський шлях” виходив у січні – вересні 1935 р. [275, с. 243].

Великий вплив на формування монархічних настроїв єпископа мав Осип Назарук. Після смерті В'ячеслава Липинського, з яким мав конфлікт, він знову наблизився до гетьманського руху. О. Назарук впливав на ієрарха задля того, щоб якомога тісніше співпрацювати з гетьманцями, бо такий союз, на його думку, міг би прискорити процес переростання Української народної обнови у впливову політичну силу [17, арк. 18].

Однак про контакти Г. Хомишина з монархістами довідується польська адміністрація. Міністерство внутрішніх справ зобов'язало своїх службовців у воєводстві дати інформацію про те, як ставилося керівництво УНО до монархічних симпатій О. Назарука [53, арк. 10, 11]. У квітні 1933 р. відбулася розмова станіславівського воєводи З. Ягодзинського з Г. Хомишиним. Польський чиновник просив не згадувати особу П. Скоропадського на шпальтах підпорядкованих єпископу часописів. Г. Хомишин, очевидно розуміючи, що суперечності з місцевою адміністрацією можуть зашкодити загальній ідеї українсько-польського порозуміння, дав вказівку редакторові О. Назаруку виконати прохання воєводи [17, арк. 29]. Схоже, що контакти станіславівського

владики з гетьманцями негативно позначилися на подальшій співпраці УНО з польськими консерваторами [311, s. 83].

Протиборство політичних сил в українському таборі, викликане внутрішніми і зовнішніми обставинами, вихід з яких кожна партія бачила по-своєму, стояли на заваді їх консолідації. Це виявилось під час підготовки Всеукраїнського Національного Конгресу (ВНК), ідея проведення якого виникла в емігрантських колах, як реакція на голодомор у Радянській Україні. Крім того, ВНК мав на меті сприяти порозумінню між українськими партіями різного політичного спрямування [31, арк. 100].

Відзначимо, що перше засідання комісії ВНК за участю УНДО, УСРП, УСДП та УНО Г. Хомишина відбулося 24 вересня 1934 р. в приміщенні редакції “Нової зорі”. Однак галицькі клерикали, будучи невдоволеними, що до комісії не запрошено інших представників партій правого спектра, спочатку негативно поставились до акції зближення в українському таборі. Консерватори назвали цей з’їзд партій “кадовбовим (очевидно бездумно-одноманітним – О. Є.) з’їздом ліберально-соціалістично-демократичних сил”. УНО в особі Г. Хомишина вимагала включення до складу підготовчої комісії гетьманської групи – Українського союзу хліборобів-державників [31, арк. 87; 27, арк. 175].

У грудні 1934 р. у Львові з ініціативи УНДО відбулася п’ятиденна конференція, на якій були присутні, крім представників чотирьох названих галицьких партій, політичні діячі з Канади, Радянської України, Буковини. На з’їзді прийняли рішення скликати ВНК у вересні 1935 р., а для проведення підготовчої роботи утворити відповідний передконгресовий комітет, що мав складатися з двох осередків – львівського та закордонного. Єпископ Г. Хомишин з розумінням поставився до ідеї скликання Національного Конгресу, але вважав, що до його підготовки повинні бути залучені й представники Церкви [27, арк. 116]. На нашу думку, прихильне ставлення станіславівського владика до ВНК пояснювалося тим, що консолідуюча акція значною мірою була реакцією на

прояви геноциду українського народу в СРСР у 1930-х рр.

Однак процес консолідації був призупинений угодовською акцією нового керівництва Українського національно-демократичного об'єднання. Шукати підтримки у керівних колах Польщі ініціаторів угоди спонукала сталінська політика колективізації, голодомору 1932-1933 рр., денационалізації та винищення інтелігенції у Радянській Україні. Угода змусила українців визнати вищість інтересів польської держави, голосувати за новий бюджет. УНДО зобов'язалося виступити у виборах до сейму і сенату разом з урядовим блоком. 29 травня 1935 р. проводом цієї партії (В. Мудрий, В. Целевич, О. Луцький) була укладена угода з польським урядом, яка ґрунтувалася на забезпеченні автономії для Західної України, що вніможливило скликання Національного Конгресу та фактично розділило українське суспільство на її противників і прихильників [206, с. 240, 241].

Єпископ Г. Хомишин опинився серед останніх. У липні 1935 р. він написав Пастирський лист “Національна чи об'явлена віра?”, де наголошувалося на необхідності лояльного ставлення до польської держави. У ньому говорилося: “Треба підчинитися Надприродній Силі... чи, отже, ходять про справи на полі економічним, чи політичним, чи просвітницьким... Нам диктує простий розум, що наша інстанція – польська Варшава” [112, с. 18, 19].

Лист по-різному був сприйнятий галицькою громадськістю. Так, католицька “Мета” поставилася до нього байдуже [151, 1935 р. – 24 листопада. – Ч. 46]. Натомість поляки відреагували позитивно. Пастирський лист владика вони назвали не інакше, як “знаменитим”. В Архіві актів нових збереглися документи, які підтверджують, що польська влада підтримувала цей твір Г. Хомишина [85, с. 525, 527].

Важливою подією в суспільно-політичному житті Галичини стали вибори до польського сейму і сенату, що відбулися у вересні 1935 р. за умов “нормалізації” українсько-польських взаємин. Постало питання можливої участі

у виборах Української народної обнови. Єпископ Г. Хомишин спочатку не погоджувався на висунення осіб від патрованої ним партії, мотивуючи це малодосвідченістю та слабкістю УНО, однак згодом змінив свою думку. Кандидатами до парламенту від Української народної обнови стали голова проводу партії І. Волянський (до сейму), отець-крилошанин станіславівської капітули Р. Лободич (до сенату). І. Волянський балотувався від Тлумацького, Станіславівського та Надвірнянського виборчих округів, а Р. Лободич від міста Станіславова.

Щоб затвердити кандидатури, Г. Хомишин й О. Назарук зустрілися з представниками польської адміністрації. Ті спочатку не хотіли реєструвати висунутих кандидатів в депутати, пропонували натомість балотуватися Г. Хомишину й О. Назаруку відповідно до сенату і сейму. Але єпископ, посилаючись на свій поважний вік, а О. Назарук – на зайнятість у редакції газети “Нова зоря”, відмовилися [17, арк. 126].

За домовленістю з проводом УНДО І. Волянський і Р. Лободич розпочали передвиборчу кампанію спільно з ундівцями. Важливим фактором, що вможливив таке об’єднання, стала відповідна “зближуюча робота”, яку проводила польська політична структура – Безпартійний блок співпраці з урядом [73, арк. 158]. Вірогідно польській стороні була вигідна присутність у парламенті “хомишинців”, котрі пропагували лояльні гасла. Додамо, що крім УНО і УНДО, всі інші українські партії вирішили не брати участь у виборах.

Станіславівський владика, прагнучи зарадити “бойкотним настроєм” серед галицьких українців, 5 серпня 1935 р. у відозві закликав духовенство своєї єпархії залучати вірних до участі у виборчій акції. На думку Г. Хомишина, свідоме ігнорування свого активного виборчого права може тільки зашкодити українському народові [65, арк. 441]. Цікаво, що заклик ієрарха вплинув на прихильників націонал-демократів, багато священників підтримували саме ундівців [67, арк. 167].

Але передвиборча кампанія показала, що в кандидатів від Української народної обнови мало прихильників. Це значною мірою пояснювалося тим, що Г. Хомишин мав репутацію угодовця, діяча пропольської орієнтації. Унаслідок цього з недовірою сприймалися передвиборчі виступи І. Волянського в Надвірнянському та Тлумацькому повітах. Такі зібрання мали зазвичай невелику аудиторію, супроводжувалися скептичним ставленням до особи самого кандидата [56, арк.4]. До того ж висуванцям УНО отримати парламентські мандати, різними засобами намагався зашкодити центральний комітет УСРП. Робилися спроби також зірвати виступи І. Волянського в читальнях “Просвіти” шляхом протиставлення світських культурно-просвітницьких товариств релігійним, що знаходилися під патронатом Г. Хомишина. Подібний інцидент, зокрема, мав місце в селі Олешів Тлумацького повіту, де з компроматом на І. Волянського виступив секретар повітового комітету соціалістів-радикалів Микола Дупелка [56, арк. 46].

Зрештою, в парламентських виборах у вересні 1935 р. взяло участь лише 48,5 % населення Східної Галичини. За умовами угоди з поляками в кожному з п'ятнадцяти осередків краю мали бути вибрані по одному поляку та українцю. У результаті цього українці отримали 14 мандатів до сейму і 5 – до сенату [206, с. 241].

Уперше в історії два представники партії Г. Хомишина отримали місце в парламенті. Ймовірно це стало можливим завдяки тому, що “уновці” на вибори йшли одним блоком з УНДО, а також мали підтримку з боку польської адміністрації. Як і планувалося, до сенату потрапив Роман Лободич, а до сейму – Іван Волянський. Однак останньому за мандат посла довелося поплатитися посадою голови станіславівського повітового осередку товариства “Рідна школа”. Воно не могло погодитися з тим, що посольський мандат отримала людина з “табору” Григорія Хомишина, стосунки з яким були напруженими. На листопадовому зібранні у Станіславі прийнято рішення, що повітовий

осередок “Рідної школи” очолить Кость Воєвідка [73, арк. 190].

2 жовтня 1935 р. відбулося засідання новообраної парламентської репрезентації за участю всіх послів і сенаторів від Українського національно-демократичного об’єднання і Української народної обнови. Депутати І. Волянський і Р. Лободич за погодженням з проводом УНДО приступили до роботи в українській парламентській репрезентації із застереженням, що в питаннях, які вимагатимуть дій згідно з програмою своєї партії, буде застосовуватися правило “вільної руки” (право діяти на власний розсуд) [166, 1935 г. – № 3].

6 жовтня того ж року газета “Нова зоря” за ініціативою Г.Хомишина надрукувала основні завдання, які ставилися перед парламентською репрезентацією в польському парламенті. Було проголошено програму-мінімум і програму-максимум. Перша включала боротьбу проти подальшої ліквідації українських інституцій, відновлення закритих установ і товариств, а також творення нових. Програма-максимум мала реалізовуватися за умови виконання вищеназваних вимог і зводилася до боротьби за автономію Галичини у складі Польщі. Водночас підкреслювалося, що для реалізації наведених завдань та втілення в життя загальної ідеї українсько-польського порозуміння необхідне утворення в сеймі парламентарними представництвами Галичини і Волині одного українського парламентського клубу для проведення спільної політики [155, 1935 р. – 6 жовтня. – Ч. 76].

Питання було обговорено і схвалено 1 грудня 1935 р. на засіданні Головної управи УНО у Станіславові. Але 5 січня 1936 р. українська газета “Неділя” надрукувала інтерв’ю з головою Української парламентської репрезентації Василем Мудрим, у якому лідер УНДО відзначив, що про співпрацю з українцями Волині не може бути й мови, оскільки їх парламентська репрезентація на чолі з депутатом П. Певним не має власного політичного обличчя, а є лише маріонеткою в руках волинського воєводи Г. Юзевського.

Націонал-демократи, зокрема, засуджували “Волинську програму” польського чиновника. Під голосливими гаслами польсько-української співпраці в цьому регіоні насправді вмiло замаскувалася політика державної асиміляції українців Волині [207, с.100]. Визначальною була заява В. Мудрого про солідарність репрезентантів УНО І. Волянського та Р. Лободича з позицією УНДО, що суперечило рішенням грудневого засідання Головної управи Української народної обнови [155, 1936 р. – 6 лютого. – Ч. 9]. Незважаючи на те, що обидва парламентарії прислали спростування слів В. Мудрого, визнавши їх непорозумінням, “волинська справа” отримала широкий резонанс.

З метою з’ясування обставин інциденту та прийняття відповідних рішень на 31 січня – 1 лютого 1936 р. Г. Хомишин призначив засідання Головної управи Української народної обнови. Прибуло 12 членів проводу партії, включаючи І. Волянського і Р. Лободича. Г. Хомишин насамперед відзначив, що найбільшою трагедією для Української народної обнови є “компрометація самої ідеї” – обнови український народ на засадах католицької віри. Вона була скомпрометована як самими депутатами від УНО через свою недосвідченість та надмірну політичну амбіційність, так і дволичною політикою керівництва Українського національно-демократичного об’єднання. Г. Хомишин зауважив, що воно є більш ворожим для УНО, ніж Українська соціалістична радикальна партія, оскільки завуальовує своє справжнє обличчя [31, арк. 59]. Ієрарх підкреслив, що для УНДО важливим було дискредитувати Українську народну обнову, „запустити її в свою орбіту” і тим самим заручитися підтримкою греко-католицького духовенства. На думку єпископа, для дотримання своєї позиції УНО повинно вийти з парламентської репрезентації й припинити співпрацю з УНДО. У лютому 1936 р. така заява була передана особисто в руки голови Української парламентської репрезентації Василя Мудрого [31, арк. 78].

Крім того, Г. Хомишин прийняв рішення звільнити І. Волянського з посади голови Української народної обнови, мотивуючи це тим, що одна особа не може

одночасно керувати партією та бути парламентарієм. Як вказував єпископ, у такій ситуації більш важливим є відстоювання ідеї, а не збереження мандата [31, арк. 76].

1 березня 1936 р. Г. Хомишин зачитав сенаторові Р. Лободичу заяву з порадою: “Для ухилення всяких непорозумінь і прикростей, які виринули і можуть виринути, я раджу Вам і доктору Івану Волянському, щоб Ви вступили як формальні і дійсні члени до Української парламентської репрезентації в Соймі УНДа (УНДО – О. Є.), так що відтепер будете репрезентантами в Соймі партії УНДа, а не організації УНА (УНО – О. Є.)” [28, арк. 38]. На нашу думку, твердження єпископа мало підтекст, оскільки зрозуміло, що націонал-демократи не захочуть прийняти “хомишинців” у свою партію. Таким способом владика прагнув зробити своїх репрезентантів незалежними від різних впливів, а в міру можливості, взагалі відкликати з парламенту.

У відповідь на заяву сенатор Р. Лободич вийшов із парламентської репрезентації й пообіцяв, що не відійде від лінії Г. Хомишина. Натомість І. Волянський, висловлюючи незадоволення усуненням від керівництва партією, залишив ряди Української народної обнови та почав працювати в парламенті як безпартійний. Схоже, що далі екс-лідер католицької партії мав намір діяти наперекір Г.Хомишину – порвати з “угодовством” взагалі і почати акцію ліквідації культурно-просвітницького товариства “Скала” [68, арк. 9]. Тому провід УНО радив владичі через суд відкликати 48-літнього І. Волянського з парламенту. Восени 1936 р. між ним та О. Назаруком мали місце судові “розправи” [14, арк. 2, 3, 4].

Тема виходу Р. Лободича з парламентської репрезентації УНДО стала предметом розмови Г. Хомишина з послом цієї партії Іваном Заваликутом 26 березня 1936 р. Станіславівський владика зазначав, що УНДО проводить непослідовну й мінливу політику, яка поставила під сумнів подальшу співпрацю між двома партіями та може в майбутньому відкинути загальну ідею нормалізації

українсько-польських взаємин. Єпископ попросив передати проводу УНДО, що він перестане підтримувати партію, якщо вона не буде шукати шляхів порозуміння між двома народами. Посол І. Заваликут пообіцяв передати слова ієрарха керівництву [57, арк. 108, 109].

Останні політичні рішення станіславівського владики переважно скептично сприйняло тогочасне українське суспільство, оскільки вважалося, що досягти певних результатів у політиці партія Г. Хомишина могла тільки за підтримки сильної УНДО. У результаті розриву з нею УНО могла навіть припинити свою діяльність. Крім того, побутувала думка, що в політиці єпископ Г. Хомишин перебуває під впливом О. Назарука, ставлення до якого також було різним. За повідомленням польських спецслужб, редактора “Нової зорі” називали “інтригантом, що часто змінював свої політичні переконання” [57, арк. 71]. З іншого боку, відомий історик Іван Лисяк-Рудницький вважав, що О. Назарук мав над собою тільки одного „зверхника” – єпископа Г. Хомишина. Але історик не заперечив факт, що станіславівський владика керувався порадами О. Назарука [224, с. 220, 235].

“Волинська справа” викликала глибоке розчарування в керівних колах Української народної обнови. У квітні 1936 р. О. Назарук у листі до колишнього голови Української християнської організації Т. Галущинського писав: “Останні місяці я переживав найтяжчі часи за час української історії. Не послухався ради єпископа Хомишина про недоцільність у виборах... Найгірших наслідків передчасного виступу нашої групи на політичній арені ще представити не можу...” [15, арк. 56]. Сам владика однією з основних причин поразок вважав низький політичний та інтелектуальний рівень парламентаріїв УНО. На його думку, такої ситуації не було би, якщо б на місці І. Волянського й Р. Лободича були покійні В. Охримович і С. Томашівський.

З метою надання підтримки Українській народній обнові та вибору нового її проводу на 1 квітня 1936 р. єпископ Г. Хомишин скликав нараду керівництва

партії. Було прийнято рішення, що наразі голови проводу УНО не буде, а сам генеральний секретаріат об'єднається з редакцією “Нової зорі” [149, 1936 р. – 1 квітня. – Ч. 73]. По суті це сприяло зростанню ролі в цій організації О. Назарука як редактора часопису. Згодом було введено посаду тимчасового голови УНО, яку обійняв заступник І. Волянського суддя зі Станіславова Євген Барановський.

Між тим, віддалившись від УНДО, провід УНО почав шукати нових союзників. Так, у квітні 1936 р. з ініціативи Фронту національної єдності (ФНЄ) відбулася зустріч лідера цього політичного угруповання посла Дмитра Палієва, О. Назарука і представника групи гетьмана П. Скоропадського. Предметом зустрічі стало питання можливого об'єднання трьох структур в одну партію [57, арк. 151]. Лінію щодо зближення з ФНЄ вів і Є. Барановський. Однак, на наш погляд, надії на підтримку цього проекту Г. Хомишиним були надто малі, оскільки подібне партнерство могло зашкодити загальній ідеї українсько-польського порозуміння.

Взагалі станіславівський владика дуже переживав парламентську невдачу. Під час одного із засідань керівництва УНО 1936 р. він заявив: “Ся справа – то кара на мене за те, що я замість ширити царство Боже, вмішався в політику” [17, арк. 166]. У вересні 1936 р. ієрарх взагалі мав намір припинити діяльність Української народної обнови. Від такого рішення станіславівського владика відрадив О. Назарук, заявивши, що розпущення УНО саме в цей час може ослабити становище культурно-просвітницького товариства “Скала” та католицьких органів “Нова зоря” і “Правда”, які перебували під його патронатом. На думку О. Назарука, зміцнити та піднести авторитет Української народної обнови можна було завдяки внесенню поправок до політичної програми організації, зокрема дописати такий пункт: “Зі всіх форм державного правління найдоцільнішою вважає УНО форму легального монархізму”. У протилежному разі Українська народна обнова “не може мати виглядів на оживлення” [18, арк. 60].

Як засвідчують факти, 1937 р. УНО переживала серйозну кризу. Для прикладу, тоді на території Станіславівського воєводства більша половина членів культурно-просвітницького товариства релігійного типу “Скала” симпатизувала УНДО (за підрахунками автора, близько 60 %), менше – УСРП (близько 30 %) та УНО (близько 10 %) [61, арк. 44, 45, 79, 90, 99, 100]. Чимало священників Станіславівської єпархії належали до світських товариств та організацій, у яких панували “антихомишинські” настрої.

Показово, що в переліку найважливіших політичних організацій Речі Посполитої за 1936 - 1937 рр., складеному Міністерством військових справ, УНО фігурує як Українська католицька народна партія. Однак огляд її діяльності не зроблено через невеликий вплив на суспільство [80, s. 305].

1 квітня 1937 р. часопис “Нова Зоря” вмістив статтю єпископа Г.Хомишина під назвою “Моя відповідь УНДОВі”, з якої видно, що владику робив спроби відійти від політики взагалі, відкидаючи думку про свій патронат над Українською народною обнотою. Ієрарх заперечив і свою причетність до нормалізації, зініційованої польським урядом та УНДО [135]. Подібним до названої була стаття Г. Хомишина цього періоду “Мій погляд на Українську Народну Обноту” [134]. Звернення та публікації його проникнуті теологічним фаталізмом та певною мірою конформізмом, чого раніше не спостерігалось. В одному зі своїх листів до О. Назарука він писав: “Наш нарід гине і після людської логіки мусить загинути, бо його духовий організм є так ослаблений, що не може прийняти здорової поживи і її з себе викидає... крім сего він не є ані зимний, ані гарячий, але літний, і тому Ісус Христос випльовує його з своїх вуст... Верхи того народу поражені духовою сліпотою і певного рода розумовим збоченням” [28, арк. 12].

У листопаді 1937 р. Г. Хомишин приєднався до заяви українських громадських діячів та представників Греко-католицької Церкви з протестом проти репресій польського уряду щодо галицьких українців. У ній говорилося:

“Після складання нормалізаційної угоди 1935 року з урядом Польщі ситуація погіршилася українського народу у всіх областях публічного життя... самоврядування фактично не існує, немає права фактично обирати представників до Сенату і Сойму, не виконано міжнародних зобов’язань в справі автономії, заснування українського університету; обмежено вживання української мови. Деякі польські чинники ображають історичне минуле і закликають до масових репресій супроти цілого народу за вчинки одиниць” [33, арк.3]. Було вирішено, що всі українські послы на знак протесту повинні скласти свої мандати й вийти з парламенту. Проголошувалося, що за таких обставин, є потреба консолідації національно-державницьких сил в українському таборі різних напрямів та ідеологій. Під цим зверненням, крім Григорія Хомишина, підписалися відомі суспільно-політичні та релігійні діячі: митрополит Андрей Шептицький, єпископ Йосафат Коциловський, Кость Левицький, Дмитро Левицький, Мілена Рудницька, Іван Макух, Матвій Стахів, Дмитро Паліїв, Костянтина Малицька, Осип Назарук та ін.

Заява остаточно відкинула „нормалізацію” польсько-українських взаємин, що проводилася з 1935 р. У провалі „нормалізаційної” акції О. Назарук звинуватив представників УНДО. Так, у листі до католицького публіциста Іллі Чернодолі від 9 квітня 1937 р. він зазначав: “Не наша вина в тім, що надзвичайні тупаки з УНДА пішли на угоду без ніякої розумної умови і без ніякої умови взагалі. Через те стан фатальний для обох сторін”. Далі підкреслив, що тільки організація, патрована Г.Хомишиним, у разі збільшення її членів спроможна вести українсько-польські перемовини про унормування взаємин [19, арк. 26].

Тим часом наприкінці 1930-х рр. міжнародна ситуація в Західній Європі значно ускладнилася. Гітлерівська Німеччина активізувала реалізацію загарбницьких планів. Окупація Австрії та Мюнхенський зговір 1938 р., за яким під владою Рейху опинилася частина Чехословаччини, наближали Другу світову війну. Політика західних держав, спрямована на потурання прагненням Адольфа

Гітлера, ще більш загострювала взаємини між країнами, посилювала впливи ультраправих партій у Європі.

Складна міжнародна ситуація, трагічне становище українців у Радянському Союзі посилили в Галичині тенденцію до об'єднання національно-державницьких сил. Ще в грудні 1937 р. у Львові був створений Контактний Комітет (КК), до складу якого ввійшли Українська соціалістична радикальна партія, Українська соціал-демократична партія, Українська народна обнова в особі О. Назарука, Фронт національної єдності, Союз Українок та опозиційна група Українського національного демократичного об'єднання. Контактний Комітет розглядався як координаційний центр боротьби проти польського наступу [296, с.181]. Члени КК пропагували також ідею створення загальнонаціонального проводу для пошуку шляхів порозуміння серед українського громадянства.

Значною мірою зближення різних за ідеологією політичних партій зумовлювалося активізацією антиукраїнської політики польського уряду. Починаючи з 1938 р. Військовим міністерством та бюро національної політики при президії Ради міністрів напрацьовувалась програма асиміляції українського населення, зміцнення польського впливу у Східній Галичині [299, с. 562, 565, 566, 580]. Крім того, галицькі українці прагнули організувати загальну акцію протесту політичних і громадських осередків проти інтенсифікації антиукраїнської діяльності польських націоналістичних “кресових” організацій [300, с. 213].

Великого резонансу в контексті посилення поляками антиукраїнської політики отримав виступ польського посла Б. Войцеховського в сеймі проти глави Греко-католицької церкви А. Шептицького. Приводом до цього стала жорстка позиція митрополита щодо заборони польським військовослужбовцям взяти участь у святкуванні Йордану в січні 1938 р. Свої дії А. Шептицький мотивував небезпекою можливого загострення польсько-українських взаємин у

Львові [156, 1938 р. – 6 лютого. – Ч. 26]. Однак насправді виступ польського парламентарія був спричинений послідовним курсом митрополита на захист українства в Польщі. Офіційна Варшава таку політику А. Шептицького вважала антидержавною, оскільки вона не сприяла українсько-польському порозумінню. Визначальним було те, що Б. Войцеховський підтримав помірковану позицію Г. Хомишина [156, 1938 р. – 7 лютого. – Ч. 27].

Українська громадськість захищала А. Шептицького. У Галичині пройшли масові маніфестації протесту. 10 лютого 1938 р. за сприяння адвоката Юліана Олесницького відбулося віче й у Станіславові. Присутні засудили наклепницькі напади польського посла на А. Шептицького. Багато критики вилилося на адресу єпископа Г. Хомишина, діяльність якого учасники віча вважали шкідливою [72, арк. 2, 7, 8]. Відзначимо, що за даними польських спецслужб, станіславівський владика заборонив духовенству своєї єпархії брати участь у цьому заході. Натомість ніхто з представників інтелігенції Станіслава не був присутній у релігійній акції з нагоди 300-річчя смерті митрополита Й. Рутського, яка відбулася в тому ж місяці [72, арк. 2, 9]. Це свідчило про подальший розкол між єпископом Г. Хомишином і українським політикумом Станіславівщини. Цілком імовірно, що сам владика не бажав цього, а прагнув навпаки зблизитися з галицько-українськими політичними колами. Втім, в умовах такої “наелектризованої” атмосфери українсько-польських взаємин, а також здобувши репутацію пропольського діяча, єпископові було напрочуд важко цього досягти.

Своєю чергою, протиріччя між ієрархами прагнув використати в українофобських інтересах польський уряд, що сприяв поширенню поглядів на латинізацію Греко-католицької Церкви, пропагованих свого часу Г. Хомишином [293, с.168, 169]. Отже, поляки намагалися поглибити розкол не тільки в Церкві, а й в українському суспільстві загалом.

Показовим у цьому аспекті був лист польського чиновника, адресований Міністерству просвіти і віросповідань у Варшаві, написаний в першій половині

1938 р. (точна дата та прізвище чиновника, не вказуються). У ньому відзначалося, що більшість греко-католиків Східної Галичини дотримувалися антипольської позиції. Чиновник зауважував, що звинувачення польського депутата Б. Войцеховського в сеймі на адресу А. Шептицького мають підставу, оскільки “під знаком питання його присяга на вірність Речі Посполитій”, а окремі друковані органи під патронатом митрополита “атакують Хомишина”. На думку поляка, за таких обставин потрібне втручання Апостольського престолу, щоб релігійна ситуація в регіоні не вийшла з-під контролю. У листі чиновник наголосив, що потрібно сприяти організаціям Г. Хомишина, підтримати політичну позицію владики [88, s. 680, 681].

Слід зазначити, що 1938 р. міністр польського уряду В. Святославський у письмовій формі просив Г. Хомишина проконтролювати виконання згаданого вище 8 артикулу конкордату (священики повинні були в примусовому порядку під час літургій відправляти молитви за Річ Посполиту та її президента) на території Станіславівської єпархії і надіслати відповідну інформацію. Володіємо інформацією, що станіславівський владика пригрозив покарати делегацію священиків, яка прийшла до його резиденції з вимогою звільнити їх від виконання 8 артикулу конкордату [89, s. 438, 523].

Тим часом весною 1938 р. активізувалися консолідаційні процеси всередині українського національного табору. 18 квітня 13 українських часописів, що були органами різних за ідеологією політичних угруповань та партій, підписали пресове порозуміння, метою якого було через взаємотерпимість, співпрацю, обмін інформацією мінімізувати взаємні напади на сторінках друкованих органів і тим самим об’єднати українську громадськість [18, арк. 121]. О. Назарук вважав, що подібна консолідація є потрібною “з огляду, у якому становищі опинився український народ” [245].

Але єпископ Г. Хомишин на початку травня 1938 р. наказав О. Назаруку не акцентувати увагу в католицьких часописах “Нова зоря” і “Правда” на

об'єднувальній акції. Головний редактор був вимушений підкоритися [71, арк.4]. На нашу думку, таке рішення пояснювалося тим, що українські часописи переважно критично ставилися до діяльності Г. Хомишина, по-друге, владика 1937 р., після провалу “нормалізації”, відійшов від активної політики.

Між тим у вересні 1938 р. президент Речі Посполитої І. Мосціцький розпустив парламент, призначивши нові вибори на листопад 1938 р. У відповідь на це 14 вересня у Львові відбулася нарада представників українських політичних партій. На ній було прийнято рішення утворити Всеукраїнську національну раду (ВНР). ВНР сприймалася як тимчасовий загальноукраїнський парламент, що мав стати місцем порозуміння між різними політичними угрупованнями українців, центром координації та підтримки їхньої діяльності. 15 вересня 1938 р. у листі до Г. Хомишина О. Назарук відзначав, що УНО потрібно приєднатися до Національної Ради і спробувати відновити активну політичну діяльність або оголосити про свій розпуск, оскільки автономістські гасла, що висувалися партією, не можуть бути реалізовані. “Мертва організація має бути фактично похоронена, бо закажує атмосферу,” – різко виступив у листі О. Назарук [18, арк. 136].

Однак єпископ Г. Хомишин не схвалив ідеї присутності Української народної обнови в рамках Всеукраїнської національної ради. У відповідь О. Назаруку він писав: “Наші патріоти допровадили нарід до руїни над пропастью, а тепер роблять овечі скоки” [28, арк. 106]. Схоже, що восени 1938 р. стосунки між О. Назаруком і Г. Хомишином дещо погіршилися. Перший продовжував брати участь у Контактному Комітеті, незважаючи на те, що єпископ у таємній інструкції рекомендував йому не входити до ніякого представництва [300, с. 226].

Станіславівський владика не приєднався також до політичної заяви суспільно-політичних, громадських та релігійних діячів Контактного Комітету, яка була вміщена в газеті “Діло” 20 листопада 1938 р. Автори заяви, зокрема,

виступали проти масових репресій і застосування методів спільної відповідальності українського населення краю, закликали галицьких українців до консолідації [300, с. 232].

У 1939 р. польська влада ще більше посилила тиск на греко-католицьке духовенство. Станіславівський воєвода отримав завдання надіслати у Варшаву відповідну інформацію про діяльність священників у краї. Репресивні акції властей пояснювалися патріотичною позицією духовенства, що всупереч заборонам утверджувало національну самосвідомість. За даними польських спецслужб, вікарія міста Коломиї о. Михайла Кисіля було засуджено на 2 роки і 6 місяців за те, що у своїх промовах виступав за утворення незалежної української держави, підбурював вірних проти Польщі. Священик Володимир Березюк з с. Бабче Надвірнянського повіту мав неприємності через те, що 10 квітня 1939 р. відправляв молебень на символічній могилі січових стрільців у сусідньому с. Молодькові, о. Володимир Величковський зі Станіславова – тому, що в знак солідарності із загиблими українцями на Закарпатті (мова йшла про Карпатську Січ) наказав вірним на період з 10 до 25 квітня 1939 р. дотримуватися жалоби. Парох с. Іванківки Володимир Винявський мав суперечки із судом через те, що подав в урядові інстанції с. Лисця документи на прізвище “Павликівська” (українізований варіант), а поляки вимагали – “Павликовська”. Такі випадки були непоодинокими [90, s. 20-26, 101]. На багатьох греко-католицьких священників Станіславівської єпархії в Міністерстві віросповідань і просвіти уряду Речі Посполитої були заведені окремі справи. Відомо, що єпископ Г. Хомишин у листі до Апостольського нунція Ф. Кортезі вказував на численні факти дискримінації духовенства Станіславівської єпархії польською владою [174, с.103,104]. Втім, за браком джерел, невідомо чи той відреагував на повідомлення єпископа.

На нашу думку, досить лояльна позиція єпископа Г. Хомишина в умовах посилення антиукраїнської кампанії польських властей ще більше скомпрометувала станіславівського владику в очах галицько-української

громадськості, призвела до занепаду Української народної обнови.

7 лютого 1939 р. Г. Хомишин написав Пастирський лист “Про завдання священничого стану в Святій Католицькій Церкві”, в якому звинуватив українську інтелігенцію в політичній недалекоглядності: “...Інтелігенція світить огарок Богові, а свічку – нації, котра становить для неї божище. Божа кара, що патріотична інтелігенція сама зійшла на бездоріжжя і нарід за собою потягнула”. Розкритикував владика й духовенство: “Винувате і духовенство! Бо віддалися земній діяльності. Могутність народу не в його численности, ні в його матеріяльних засобах, але в духовній силі” [110, с.9]. Він резюмував: “...Наш стан, українців – помста Христа, висміяння перед іншими народами... Ми в нашій зарозумілості горойжимося там, де не треба, а відтак гнемося, як раби, де треба зберегти свою гідність. Ми нарікаємо на чужих і ворогів, а не хочемо видіти й властивої причини – нещастя в нас самих” [110, с. 16, 17].

Додамо, що це була друга редакція Пастирського листа (перший варіант листа виявити не вдалося). О. Назарук радив Г. Хомишину відкорегувати окремі місця в Пастирському листі, щоб не викликати “дразнення української і польської преси” [18, арк. 171].

В листі до О. Назарука в останні роки діяльності станіславівський владика наголошував: “Дуже гірко мені писати мої спомини. Маю враження, що пишу некролог над гробом мого народу... Не знаю, чи міг би далше продовжувати. Ані поляки, ані польський клир, але ми сами валимо і розвалимо нашу церкву, так як сами розвалили нашу державу” [28, арк. 3]. На нашу думку, причиною таких висловлювань був психологічний стан ієрарха. Г. Хомишин важко переживав невдачу свого політичного виступу, неприйняття громадськістю програми українсько-польського порозуміння. Розумів, що як єпископ певною мірою скомпрометував себе у галицько-українському суспільстві.

Отже, загострення українсько-польських взаємин в 1930-х рр., спонукало єпископа Г. Хомишина виступити творцем і реалізатором програми порозуміння

між двома народами. Її можна характеризувати як помірковано-прагматичну, що відповідала консервативному світогляду владики. Позицію єпископа не слід розглядати як капітулянтську – це була спроба припинити асиміляцію галицьких українців поляками. Враховуючи неефективність “автономістських постулатів” Г. Хомишина, єпископ набув реноме суспільно-політичного і релігійного “ізоляціоніста-інакодумця” пропольської орієнтації, його “нормалізаційну” ініціативу сприйняли, в основному, критично як український політик, так і широка громадськість. Відтак громадсько-політична діяльність Г. Хомишина не мала помітного впливу на характер взаємин між двома народами. Водночас польська сторона, діючи в контексті програми асиміляції національних меншин Ю. Пілсудського, підтримала позицію Г. Хомишина. Спроби єпископа реалізувати програму через переговори з польськими консерваторами і на парламентській арені закінчилися невдачею. З огляду на малодосвідченість клерикалів, мінімальний вплив УКНП – УНО на маси, плани Г. Хомишина залишилися нереалізованими. Через суперечності з УНДО, відсутність продуманої тактики втілити програму порозуміння в польському парламенті також не вдалося.

Станіславівський владика не підтримав консолідаційні процеси в українському національному таборі напередодні Другої світової війни. Це пояснювалось тим, що до складу об'єднаних структур входили сили, які критично ставилися до єпископа. Г. Хомишин дав чітко зрозуміти 1937 р., що залишає політичну арену. Поляки прагнули використати опозиційне реноме єпископа у своїх інтересах. Шляхом протиставлення Г. Хомишина митрополиту А. Шептицькому, підтримуючи окцидентальні релігійні погляди станіславівського владики, вони намагалися не лише поглибити розкол в ГКЦ, а й внести дезорганізацію в українське суспільство Галичини і тим самим посилити антиукраїнську кампанію.

3.2 Станіславівський владика – організатор клерикального культурно-просвітницького товариства у Галичині

У 1920-х рр. держави Західної Європи відчували негативні наслідки Першої світової війни. Попри значні економічні труднощі, європейське суспільство переживало глибоку духовну депресію. Зростала ксенофобія, у політиці все більшою популярністю користувалися партії крайньо правого спектра, існувала загроза проникнення на Захід ліворадикальних, комуністичних ідей і впливів з Радянського Союзу. У релігійних колах посилювалася стурбованість поширенням серед громадськості сектантства, усуненням з життя релігійних засад, поступовим зменшенням впливу Церкви на суспільство.

Нова розстановка сил у Галичині, перегрупування і реорганізація політичних партій в 1920-х рр. засвідчили істотне полівіння суспільних настроїв. Невдача національно-визвольних змагань, поглиблення антиукраїнської політики польського уряду в краї, українізація в УСРР спричинили посилення табору лівих сил, активізації ультрарадикальних політичних партій.

За таких обставин Папа Римський Пій XI оголосив курс на оновлення та посилення Католицької Акції – масового руху в християнському світі, започаткованого у 1880-х рр. папою Левом XIII. Перша папська енцикліка з цього приводу вийшла 23 грудня 1922 р. [295]. Метою Акції було залучити вірних, особливо молодь, до світського апостольства – поширення християнської віри та дотримання норм християнської моралі в повсякденному житті. Значимо, що Католицька Акція мала аполітичний характер. У зверненнях понтифіка та повідомленнях урядового папського органу “*Osservatore romano*” проголошувалося, що діяльність, яка лежить в основі Католицької Акції, є політикою “вищого роду”, оскільки служить не партійним інтересам, а

моральним і релігійним цілям [155, 1928 р. – 24 травня. – Ч. 38].

У другій половині 1920-х рр. ідею Акції почали поширювати українські часописи в Галичині. 10 червня 1928 р. у газеті “Нова зоря” була опублікована стаття “Про політичні і соціальні завдання української католицької акції”. У ній вказувалося, що релігійний рух повинен допомогти українському громадянству вийти з глибокої духовної кризи [155, 1928 р. – 10 червня. – Ч. 43].

21-29 жовтня 1929 р. в Римі тривала конференція греко-католицького єпископату, у якій, зокрема, взяли участь митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин і Й. Коциловський. Було вирішено, що українські ієрархи візьмуть під свою протекцію розвиток Католицької Акції у своїх єпархіях. На засіданні обговорювалося питання організації відповідного центрального органу, який мав би координувати розвиток Акції в Галичині [4]. Вже в червні 1930 р. ієрархи ГКЦ були присутні на Першому Крайовому Євхаристійному конгресі у Познані. Його лейтмотивом стало питання розвитку Акції в Польській державі [177, с. 30]. А 3 січня 1931 р. на конференції владик у Львові було прийнято конституційний статут Католицької Акції для Галицької церковної провінції.

Однак можна припустити, що визначальними щодо розвитку Католицької Акції у Східній Галичині стали суперечності між митрополитом А. Шептицьким і єпископом Г. Хомишином, які, як відомо, мали суспільно-політичний та релігійний характер. Про це свідчить, зокрема, наступний фактичний матеріал.

У 1933 р. в Різдвяному зверненні до народів світу папа Римський Пій XI оголосив з нагоди 1900-ліття Христових мук “Святий Рік”, що мав тривати з 2 квітня 1933 р. по 2 квітня 1934 р. 1 березня 1933 р. три галицькі владики разом з єпископами-помічниками видали спільну відозву з приводу проведення 6 і 7 травня того року свята “Українська Молодь – Христові” (УМХ). Ієрархи закликали галицьких українців підтримати релігійний захід [154, 1933 р. – Березень. – № 3]. Архієпархіальний Інститут Католицької Акції (спеціальний орган Львівської архієпархії) приступив до організації свята, яке було покликане

згуртувати молодь на християнських засадах і тим самим закласти підвалини формування нових католицьких товариств. На свято УМХ до Львова у визначений термін прибуло близько 50 тисяч чоловік із різних населених пунктів Галичини [76, арк. 14].

Однак єпископ Г. Хомишин не був на урочистостях з цього приводу. О. Назарук писав до Т. Галущинського у листі від 20 травня 1933 р., що станіславівців відштовхнула від свята політизація акції УМХ митрополитом А. Шептицьким. Як відзначав О. Назарук: “митрополит мав намір підняти престиж УНДО, а не Господа Бога” [15, арк. 16].

На урочистому зібранні у львівському театрі, приуроченому акції УМХ, голова католицького студентського товариства “Обнова” студент-теолог Р.Монцібович виголосив промову. О. Назарук вважав, що доповідач мав на меті скомпрометувати станіславівського єпископа в очах присутніх [15, арк. 17]. Цей факт, на нашу думку, певною мірою віддалив Г. Хомишина від львівських релігійних та культурно-просвітницьких інституцій і піддав сумніву подальшу тісну співпрацю з ними у площині Католицької Акції.

Свято “Українська Молодь – Христові” дало початок створенню в містах і селах Галичини гуртків „Католицька Акція Української Молоді” (КАУМ). Грамоту про заснування КАУМ видав А. Шептицький. Вже 14 липня 1933 р. митрополит проголосив утворення нової організації [154, 1933 р. – Жовтень. – № 10]. До неї, зокрема, увійшли товариства “Луг” та “Пласт” [230, с. 305]. Крім того, почали активно працювати інституції релігійного спрямування “Діточий кружок християнського поведення”, марійські організації та ін.

Мабуть саме в 1933 р. єпископ Г. Хомишин розпочав створення окремого культурно-просвітницького товариства релігійного типу, яке б, з одного боку, діяло паралельно зі світськими установами (“Просвіта”, “Рідна Школа”), а з іншого, займалося розвитком Католицької Акції на території Станіславівської єпархії. Це зумовлювалося тим, що, по-перше, у 1920-х рр. в ГКЦ визріли дві

релігійно-обрядові течії, що негативно відобразилося на організаційному становленні Католицької Акції в Галичині; по-друге, взаємини між найбільш відомими представниками двох течій – А. Шептицьким і Г. Хомишином станом на 1933 р. були непростими; по-третє, станіславівський владика залишався невдоволеним діяльністю українських світських товариств та організацій, які, на його думку, мали помітні прокомуністичні впливи. Варіант митрополита А.Шептицького про боротьбу з ворожими Церкві силами безпосередньо у світських товариствах, Г. Хомишин відкинув. Єпископ відстоював позицію, що тільки нові, підпорядковані Церкві, просвітницькі установи спроможні призупинити розгортання атеїстичних комуністичних настроїв [254, с. 122, 123]. Вважаємо, що саме третя причина визначила створення нового товариства.

Так, ще 7 травня 1929 р. в листі до О. Назарука Г. Хомишин відзначав: ”Се справді Божий допуст, що большевизм так обхоплює круги інтелігенції... Зближаються тяжкі часи, ворожий поступ грізний... се наслідок дотеперішніх компромісів чи короткозорості на тлі церковно-релігійнім” [27, арк. 8].

1930 роком датований Пастирський лист ієрарха до кліру і вірних Станіславівської єпархії “Про большевицьке переслідування релігії”. У ньому Г. Хомишин застерігав галицьких українців від пагубних впливів комуністів [115, с. 6, 7]. Саме завдяки матеріальній підтримці станіславівського владика 1930 р. появилася брошура Т. Галуцинського “Царство сатани наступає на нас”, яка мала яскраво виражений антибільшовицький характер [183]. А у відомому Пастирському листі “Про византійство” (1931 р.) єпископ назвав більшовизм “найбільш небезпечною силою для українців, який несе голод, безвір’я, розруху” [113].

На думку Г. Хомишина, протидією розповсюдженню більшовицької агітації мало стати поширення серед громадськості католицької преси. У Відозві до Всечесного духовенства Станіславської єпархії “О пресі, як дуже важній зброї нинішньої доби” він наголошував: “Преса має рішачче значіння про мир і війну,

про родину і суспільність, про мистецтво і літературу... Що зробили ми, щоб протидіяти сектантству, большевизму, радикалізму?...” [107, с. 5, 11].

У липні та жовтні 1933 р. Г. Хомишин приєднався до спільних послань Українського греко-католицького єпископату стосовно голодомору в Радянській Україні. 24 липня того року написане звернення “До всіх людей доброї волі”, а 17 жовтня – Пастирський лист “В справі допомоги Великій Україні”. У них владики закликали галицьких українців усіма можливими способами допомогти голодуючим [145; 151, 1933 р. – 29 жовтня. – Ч. 43].

Геноцид 1932-1933 рр. у Східній Україні, подальше розгортання прорадянської пропаганди в Галичині лише підштовхнули Г.Хомишина до створення клерикального культурно-просвітницького товариства. Водночас єпископ не був упевнений, чи духовенство його єпархії схвалить ідею організації “Скали” (саме так було вирішено назвати нове товариство). У листі від 23 лютого 1933 р. до О. Назарука він писав: “В справі статуту товариства “Скала”, то половина духовенства прийме із вдоволенням сей статут і буде старатися його реалізовувати. З яких 200 священників прийме до відома і буде заховуватись пасивно. Може з яких 50 займе негативне становище” [27, арк.70]. О. Назарук допомагав Г. Хомишину в розробці статуту нового культурно-просвітницького товариства. Вже в грудні 1933 р. станіславівський єпископ провів перше зібрання засновників “Скали” [27, арк. 90], на якому було прийнято рішення якнайшвидше подати документацію про затвердження установи.

3 березня 1934 р. на ім’я воєводського уряду в Станіславі була подана заява Г. Хомишина як покровителя товариства та звернення 15 представників інтелігенції з проханням зареєструвати “Скалу”. Під цим документом підписалися такі особи, як адвокат Осип Назарук, ректор Греко-католицької духовної семінарії Авксентій Бойчук, директор державної гімназії з українською мовою викладання Осип Левицький, професор гімназії Михайло Мацьків, юрист Іван Волянський, суддя Євген Барановський, купець Северин Снігурович,

священик Роман Лободич та ін. [60, арк. 1, 3]. У проекті статуту “Скали” визначалася її мета: “підпомагати, поширювати і поглиблювати освіту і культуру українського народу та його релігійно-моральне життя на основах святої католицької церкви”. Основне завдання товариства, за словами священика Іллі Чернодоли, полягало в “католицькому освідомленні якнайширших кругів населення” [220, с. 121].

Зазначалися й способи досягнення поставленої мети. За статутом передбачалося “видавання книжок, письм, часописів та їх поширювання; урядження різних відчитів, закладання читалень, товариств; устроювання музикально-вокальних концертів, вистав, кінотеатрів; устроювання паломництв, прогулок, релігійних і народно-культурних свят і зібрань; закладання і введення всяких шкіл народних, середніх, загальноосвітніх, вищих, фахових: рільничих ремісничих і промислових; ведення курсів для неграмотних; уладження бурс, захоронок, добродійних заведень; установа стипендій, нагород, допомог вбогій молоді, грошової допомоги письменникам, журналістам, митцям і учителям...; заохочення усіх верств українського народу до просвітної і наукової праці, яка веде всіх людей до культурного двигнення” [60, арк. 5].

У статуті підкреслювалося, що культурно-просвітницьке товариство “Скала” перебуватиме під патронатом кожного греко-католицького єпископа-ординарія в Станіславові. Покровитель мав право призначати членів-засновників, які організовувалися в Головний Відділ. Члени товариства згідно зі статутом поділялися на звичайних (ними могли бути всі українці-католики) і почесних (з особливими заслугами перед Церквою та українським народом).

У кожному населеному пункті Станіславівської єпархії було заплановано створити парохіяльну читальню “Скали”. У її складі мали би функціонувати різні гуртки: антинікотинівий, антиалкогольний, боротьби з неписьменністю, взаємної допомоги, господинь, спортивний тощо [60, арк. 12-13].

Першою особою в парохіяльних читальнях ставав куратор, переважно місцевий священник. За статутом він був підзвітним тільки єпископу-покровителю. Рішення, які приймав останній обговоренню не підлягали [102, с. 16, 20].

На подання про реєстрацію товариства воєводський уряд відповів згодою. У серпні 1934 р. після вирішення окремих організаційних формальностей (засновники мали сплатити 30 злотих за оголошення про реєстрацію) нова установа була внесена до реєстру [60, арк. 20, 22, 23].

А 21 жовтня 1934 р. Г. Хомишин написав відозву до духовенства “Про організаційні основи католиків”, у якій обґрунтував своє рішення заснувати культурно-просвітницьке товариство релігійного типу “Скала” і закликав священників до відповідної роботи. У відозві, зокрема, зазначалося: “...Сьогодні не вистарчає лише душпастирювання, треба створити армію Христових душ, які разом з духовенством мають боротися за Боже царство... Треба духовенству звернути увагу на жерела, звідки йде небезпека – світські установи, читальні, народні доми, кооперативи. Всі вони двигнулися жертвою духовенства, а тепер вороже становище... Із-за сеї причини треба подбати про установи під впливом і властю Церкви – в той спосіб спаралізувати деструктивну роботу і вплив світських товариств” [108].

Поява нової культурно-просвітницької організації під патронатом владики викликала широкий резонанс в українському суспільстві Галичини. Газета УНДО “Діло” дотримувалася думки, якщо розпорядження Г. Хомишина вступить у дію і “Скалу” буде створено, то обов’язково виникнуть серйозні суперечності з найчисленнішим культурно-просвітницьким товариством “Просвіта” [149, 1934 р. – 24 жовтня. – Ч. 285].

Більш критичними були публікації газети УСРП “Громадський голос”. Часопис вважав, що “Скала” “розб’є народні установи і все свідоме українське громадянство” [148, 1934 р. – 15 грудня. – Ч. 48]. Негативно поставилася до

культурно-просвітницької діяльності Г. Хомишина й націоналістична преса. У тижневику „Наш клич”, часописі „Розбудова держави” діяльність ієрарха розглядалась як антиукраїнська [152, 1933 р. – 30 квітня. – Ч. 6; 158, 1932 р. – Травень-червень. – Ч. 5, 6]. На наш погляд, Григорій Хомишин дещо негнучко заявляв про створення нової клерикальної установи. Зі слів владики складалося враження, що “Скала” створювалася в протигагу світським товариствам, які працювали на “просвітницькій ниві” вже десятиліттями. За таких умов, не варто дивуватися, що керівництво світських організацій та широке галицько-українське суспільство переважно негативно реагувало на появу “Скали”.

Тим часом у грудні 1933 р. створено Генеральний Інститут Католицької Акції (ГІКА) – відповідальний центральний орган за розвиток Акції в Східній Галичині [99, с. 859]. 2 грудня того ж року в єпископа Івана Бучка – церковного асистента ГІКА відбулося засідання за участю релігійних та світських діячів. Було прийнято рішення, що президентом Генерального Інституту Католицької Акції стане член “Просвіти” та УНДО Маркіян Дзерович. Директором ГІКА обрали Романа Гайдука, секретарем – освітянина Юліана Редька [150, 1934 р. – Червень. – № 1]. Президент Інституту Католицької Акції за конституційним статутом мав право скликати Генеральну Раду Католицької Акції (ГРКА) – дорадчий орган ГІКА. До її складу увійшли президент Генерального Інституту Католицької Акції, церковний асистент єпископ І. Бучко, по одному делегатові від єпархіальних інститутів та представники католицьких товариств [202, с. 12].

За розвиток Католицької Акції в єпархіях мав відповідати спеціально створений орган – Єпархіальний Інститут Католицької Акції (ЄІКА), що був підзвітний ГІКА. Перша особа в єпархії – єпископ - ординарій мав право призначати Голову Єпархіального Інституту, Єпархіального асистента та секретаря ЄІКА. У деканатах та парохіях єпархії відповідальними особами за розвиток Католицької Акції ставали відповідно декан і парох [202, с. 27, 32, 41,

42].

7 грудня 1933 р. Р. Гайдук, знаючи ставлення Г. Хомишина до львівських інституцій, написав владі лист, в якому назвав своє перебування на посаді директора ГІКА тимчасовим: “...Я хочу більше підготувати ґрунт для Католицької Акції, а не в управляючих органах” [17, арк. 43]. Однак Г. Хомишин, очевидно прагнучи знати стан справ у Генеральному Інституті Католицької Акції, не підтримав прагнень Р. Гайдука [27, арк. 90].

Схоже, що не склалися в Г. Хомишина стосунки і з президентом ГІКА Маркіяном Дзеровичем. Імовірно владика був невдоволений, що той працював в лавах УНДО [27, арк. 94]. У свою чергу, М. Дзерович вважав, що рішення заснувати “Скалу” як автономну організацію суперечить офіційним ухвалам конференції єпископату в Польщі та розпорядженню Ради Міністрів від 28 січня 1934 р. “Про товариства, що сповняють завдання католицькі і віросповідні” [22, арк. 5].

Тим часом, як зрештою і передбачалося, після відозви Г. Хомишина “Про організаційні основи католиків” поглибився конфлікт єпископа з товариством “Просвіта”. На засіданні Президії Головного віділу цієї культурно-просвітницької організації, 2 листопада 1934 р., було визнано безпідставними звинувачення ієрарха в деструктивній роботі світських установ. Керівництво “Просвіти” вимагало від станіславівського єпископа роз’яснення в часописі “Нова Зоря” щодо закидів світським товариствам [16, арк. 5]. Однак з контрударом Головний віділ вирішив зачекати, оскільки президент Генерального Інституту Католицької Акції М. Дзерович зобов’язався врегулювати непорозуміння з Г. Хомишином особисто.

Невдовзі президент ГІКА навідався до станіславівського єпископа. М. Дзерович прагнув пояснити йому причини зростання в “Просвіті” різних ворожих Церкві впливів та переконати у швидкому “скатолицизуванні” цього товариства. М. Дзерович дотримувався думки, що з “Просвітою” потрібні більш

гнучкі взаємини, оскільки її членами були не тільки світські особи, а й духовенство [24, арк. 5]. А конфлікти Г. Хомишина з цією культурно-просвітницькою установою могли б зашкодити розвитку Католицької Акції в Галичині.

Між тим, у грудні 1934 р. Головний Виділ товариства “Просвіта” опублікував “Відозву до українського громадянства”, з метою збору внесків на своє утримання. Водночас у зверненні говорилося: “Увесь український нарід перейнятий до “Просвіти” любов’ю, вдячністю і найвищою пошаною, на неї не сміє піднятись жодна святотатська рука” (очевидно зроблено натяк на Г. Хомишина). Підкреслювалося, що лише “Просвіта” є справді народною організацією, а інші новостворені товариства – то “кириня на народній ниві” [235, с. 263].

Голова “Просвіти” Іван Брик розмірковував, що Г. Хомишин завдяки появі “Скали” прагнув зменшити ворожі Церкві впливи, але через свою недалекоглядність тільки збільшить їх. І. Брик говорив: “Священик займався “Просвітою” та тепер кидає і йде “Скалу” засновувати. Він покинув своє стадо, відійшов, дав притоку іншим ворожим силам” [20, арк. 33-35].

У відповідь на цю заяву, в релігійному часописі “Нова Зоря” у січні 1935 р. появилось “Вияснення Преосвященного Григорія”. Владика підкреслював, що у своїй відозві “Про організаційні відозви католиків” мав на увазі не центральні проводи українських світських товариств і не “Просвіту” в цілому, а тільки її філії, що займалися деструктивною роботою. Загалом відповідь єпископа була різкішою. Г. Хомишин наголошував: “Прецінь у нас основуються установи, організації радикальні, сельробівські чи радше большевицькі і проти них не чути нізвідки генеральної атаки, чому, отже, погроза тільки звернена в сторону товариства “Скала” і її парохіяльних читалень?.. Бо товариство “Скала” не підпадає під засади національної віри, лише є залежне від Церкви. В нас до того доходить, що Церква не сміє мати права горожанства, вона не сміє мати або

основувати своїх установ чи організацій, вона має служити, як рабиня, що не має одного права, бо національна віра є понад об'явленою вірою” [235, с. 262, 263].

Створюючи “Скалу”, Г. Хомишин якраз мав намір “рехристиянізувати” галицьке суспільство. Він говорив: “Приказуючи основувати парохіяльні читальні “Скала”, я далекий від того, щоб поборювати без розбору всякі світські установи чи організації як просвітянські, економічні чи інші, коли вони для Церкви не ворожі. До них треба відноситися прихильно та помагати, щоб вони не пішли наліво. Але основний розвій на “Скалу”, бо вона буде одночасно гальмою для світських установ, щоб до них не закрався розкладовий вплив” [234, с. 272]. Висловимо сумнів, що Григорія Хомишина вдалося б таки переконати згорнути діяльність “Скали”. Як знаний католик-ортодокс, ультрамонтан, владика не охоче йшов на компроміси з церковно-релігійних питань.

Не менш дискусійним було питання статусу “Скали” у контексті Католицької Акції. Як уже зазначалося, це товариство не мало наміру підпорядковуватися ГІКА у Львові. Планувалося, що “Скала” виконуватиме функцію посередника, підготує ґрунт для створення організації Католицької Акції в Станіславівській єпархії. Організатори “Скали” пояснювали це тим, що Апостольський престіл не вимагав появи одностайних організацій Католицької Акції по всіх дієцезіях [220, с. 54, 55]. У станіславівського єпископа були свої плани практичного втілення ідей Акції.

На наш погляд, саме конфлікт Г. Хомишина з митрополитом А. Шептицьким і львівськими інституціями світського та релігійного напрямів і зумовлював автономний статус “Скали”. Для прикладу, 1934 р. папа Римський призначив нового Апостольського візитатора (посланця) для трьох єпархій Галицької церковної провінції о. І. Гудечка з метою збору достовірної інформації про життя українців-католиків у польській державі. 22 жовтня того ж року він написав листа до Г. Хомишина, в якому радив не розгортати полеміку між станіславівським часописом “Нова зоря” і львівським – “Нива”. У свою чергу,

єпископ попросив редактора “Нової зорі” О. Назарука відвідати І. Гудечка та роз’яснити йому, що така дискусія має глибші корені: “Львів зводить нанівець майже всяку добру ініціативу Станіслава, а на те нічого позитивного не створює” [27, арк. 111].

Отже, поширення у Східній Галичині впродовж 1920-30-х рр. релігійної індиферентності, атеїзму, сектантства, загроза проникнення прорадянських впливів спонукали єпископа Г. Хомишина 1934 р. створити клерикальне культурно-просвітницьке товариство “Скала”, яке мало діяти в руслі загальноєвропейського християнського руху – Католицької Акції. Розбіжності в релігійних та суспільно-політичних поглядах Г. Хомишина з митрополитом А. Шептицьким, конфлікти владики з львівськими світськими й релігійними інституціями зумовили ізолюваність “Скали”.

Як наслідок, становлення нового товариства відбувалося у складних умовах. Греко-католицьке духовенство Станіславівської єпархії, що брало участь у роботі світських установ, негативно поставилося до ініціативи владики заснувати окреме клерикальне культурно-просвітницьке товариство. Значною мірою цьому сприяв імідж єпископа Г. Хомишина – католика-ортодокса окцидентальної спрямованості. Крім того, в галицькому суспільстві у 1930-х рр. за Г. Хомишином міцно закріпилося реноме “угодовця”, діяча пропольської орієнтації. Діяльність патронованої ним Української католицької народної партії, як уже зазначалося, не знаходила підтримки серед широкої громадськості.

Між тим 25 листопада 1934 р. створено Головний Відділ “Скали”. Статус католицького єпископа не дозволив Г. Хомишину безпосередньо очолити цю установу. Тому, за рекомендацією владики, її керівником став І. Волянський, однак фактично ним був Г. Хомишин.

У лютому 1935 р. Головний Відділ товариства “Скала” оприлюднив статтю в часописі “Нова зоря” під назвою “Конечність організування”. У ній обґрунтовувалася необхідність створення клерикальної організації. Водночас

висловлювалося занепокоєння політизацією посередника Католицької Акції — товариства КАУМ, лунав заклик до місцевих жителів активніше сприяти створенню нових читалень “Скали” [155, 1935 р. – 21 лютого. – Ч. 13].

За даними Станіславівського воєводського управління, станом на початок лютого 1935 р. у воєводстві налічувалося лише 8 читалень [73, арк. 26]. Керівництво “Скали” намагалося прискорити процес закладання організаційних осередків у єпархії. Заступник голови товариства Євген Барановський зустрічався з представником партії Фронт національної єдності в с. Ямниці Василем Деркачем з приводу надання допомоги в організації “Скали” на території воєводства. Той погодився й отримав винагороду в сумі 150 злотих [57, арк. 150]. Щоправда, з архівних джерел незрозуміло, яка саме допомога мала бути надана.

29 червня 1935 р. у Станіславові відбувся Перший Конгрес української молоді, лейтмотивом якого було визначити курс та основні засади виховання молодих людей у Галичині [235, с. 264]. Але в жодній із 26 резолюцій з’їзду не говорилося про релігійну основу такого виховання. Ця обставина підштовхнула єпископа написати Пастирський лист до духовенства Станіславівської єпархії “Національна чи об’явлена Віра?”. У ньому Г. Хомишин відзначав: “В нас взяв перевагу дух національної віри над засадами об’явленої віри. У нас “нація” — “добро народу”, “справа народу” – се догмат понад догмами Надприродної віри... З причини легковаження засад об’явленої віри... народ загнаний в сліпу вулицю... Почалися саботажі, і ми в результаті все втрачаємо” [112, с.17]. Уривки цього Пастирського листа, на нашу думку, чітко виявляють ультрамонтанський світогляд Григорія Хомишина.

За свідченням польських спецслужб, повільне становлення нового культурно-просвітницького товариства значною мірою пояснювалося небажанням самого духовенства єпархії сприяти заснуванню “Скали”. Головний Відділ організації намагався протидіяти пасивності священиків. Так, за

розпорядженням Г. Хомишина єпископська курія в Станіславові прийняла рішення конфіскувати грошові заробітки священника Андрія Стрилчика, отримані внаслідок душпастирської діяльності, через невиконання наказу про створення в Городенківському деканаті культурно-просвітницького товариства “Скала” [73, арк. 61].

Водночас взаємини “Скали” з “Просвітою” залишалися непростими. Так, у с. Гарасимів Городенківського повіту осередок останньої, потрапивши у фінансову скруту, звернувся за допомогою до місцевого товариства “Скала”. Клерикали висловили готовність піти назустріч. Однак філія “Просвіти” у Городенці заборонила отримувати допомогу з рук “хомишинців”. Член УСРП Белінський та інструктор товариства “Просвіта” Сербенський на зібранні вирішили не вступати у контакти зі “Скалою” [73, арк. 27].

Подібні непорозуміння мали місце і в інших населених пунктах Станіславщини. Наприклад, 16 липня 1935 р. в Печеніжині Коломийського повіту у приміщенні читальні “Просвіта” відбулося засідання членів студентської секції під керівництвом Дмитра Кузика. Він повідомив, що за дорученням єпископа Г. Хомишина, місцевий парох Лоточинський відкрив читальню “Скала” і звернувся з пропозицією про співпрацю. Однак, зважаючи на те, що клерикали не поділяли поглядів партії Фронт національної єдності, членами якої були просвітяни, це стало неможливим [73, арк. 147]. На нашу думку, це свідчило, що конфлікт між “Просвітою” та “Скалою” наростав.

Тим часом вже наприкінці 1935 р. стало зрозумілим, що організація і розвиток Католицької Акції у Галичині не витримують жодної критики. У грудні того ж року президент ГКА М. Дзерович написав спеціальний лист у Ватикан, адресований папі Римському, в якому охарактеризував причини сповільненого розвитку Католицької Акції у Східній Галичині. Він зазначив: “...Всі сподівання вивести свій народ із темряви релігійного розбиття зустрінули на перепоні прикру нестерпну атмосферу, що є наслідком незгоди та непорозумінь поміж

українською греко-католицькою церковною ієрархією Галичини”. М.Дзерович згадав у листі про Г. Хомишина, наголосивши, що небажання станіславівського владики поєднати діяльність Католицької Акції в своїй єпархії з її діяльністю в інших єпархіях “веде до розбивання єдності українського народу”. За словами М. Дзеровича, коли готувався бюджет ГІКА на 1934 р., то з Львівської архієпархії надійшло 3 000 злотих, Перемишльської – 1 500. Станіславівська єпархія не виділила взагалі грошей [99, с.861]. У 1934 - 1935 рр. в Станіславі не організовано Єпархіального Інституту Католицької Акції – підзвітного ГІКА, хоч Г. Хомишин запевняв, що таку інституцію буде створено 1935 р. [268].

Водночас 23 грудня 1935 р. у Львові відбулася нарада архієреїв трьох єпархій за участю А. Шептицького, Г. Хомишина та Й. Коциловського. На ній розроблено спільний план роботи в рамках Католицької Акції для галицької церковної провінції і прийнято новий статут, що не передбачав організаційних відмінностей в єпархіях [154, 1935 р. – Грудень. – № 12]. Однак затверджені на нараді рішення не були втілені в життя. Єпископ Г. Хомишин не мав наміру змінювати статус “Скали”, підпорядковуючи її Львову. За словами Т. Галуцинського, станіславівський владики користувався великим авторитетом у Ватикані [23, арк. 55]. Відчуваючи підтримку Апостольського престолу, Г. Хомишин продовжував відстоювати свою позицію щодо організації Католицької Акції та поширення її ідей серед громадськості.

Однак перед Г. Хомишиним постало завдання активізувати діяльність католицьких читалень. 23 квітня 1936 р. у Станіславі з ініціативи владики відбулися Загальні збори католицького культурно-просвітницького товариства “Скала”, на які прибуло близько 200 осіб. Заслуховувався звіт секретаря товариства Лева Голінатого про діяльність читалень за останній рік. Як було відзначено, станом на квітень 1936 р. функціонувало 187 читалень і налічувалось 5 500 членів “Скали” [155, 1936 р. – 30 травня. – Ч. 31].

Доповідь О. Назарука на зборах під назвою “Узасаднення Скали” мала

роз'яснювально-агітаційний характер. Редактор “Нової зорі” пригадав настанови Г. Хомишина щодо чотирьох завдань клерикального товариства: поширювати католицьку пресу, проводити антисектантську боротьбу, створювати установи під патронатом ГКЦ і тим самим виконати основне, четверте завдання – врятувати галицьку молодь від більшовицьких безбожницьких впливів [276, с. 9, 20, 22, 31, 45].

Слід відзначити, що 11 червня 1936 р. у Львові відбулися Загальні збори товариства “Просвіта”. Її секретар М. Дужий повідомив, що станом на червень 1936 р. товариство налічувало 3 071 читальню і 275 тисяч членів. Крім внутрішньоорганізаційних питань, на з'їзді обговорювалися взаємини “Просвіти” з іншими культурно-просвітницькими товариствами, зокрема зі “Скалою” [155, 1936 р. – 21 червня. – Ч.46]. Серед делегатів з'їзду переважали критичні настрої. Для прикладу, 28 червня 1936 р. філія “Просвіти” у Станіславові організувала анкетне опитування всіх членів товариства повіту. Одним із питань, що піднімалося, була позиція просвітян стосовно клерикального товариства “Скала”. Як показали результати, більшість респондентів дотримувалися думки, що створення католицької “Скали” – це удар по “Просвіті” [155, 1936 р. – 16 липня. – Ч. 53].

До того ж активність новостворених організацій на території Станіславівського воєводства не могла порівнятися з “Просвітою”. Якщо впродовж березня 1936 р. “Просвіта” організувала 105 зібрань, то “Скала” – лише 3. Однак за цей час було створено 4 нові читальні “Просвіти” і 7 – “Скали” [57, арк. 124].

Доцільно проаналізувати партійну належність членів українських культурно-просвітницьких товариств. Так, станом на 1 листопада 1936 р. під впливом Українського націонал-демократичного об'єднання на Прикарпатті було 55,4 % філій і читалень “Просвіти”, Української соціалістичної радикальної партії – 31,5 %, КПЗУ – 5,1 %, ОУН – 4,2 % [188, с. 65]. Оунівці через „Просвіту”

пропагували націоналістичні ідеї, займалися розповсюдженням літератури. Наприклад, повітова організація ОУН в м. Галичі у 1935 р. працювала в 25 сільських читальнях „Просвіти” [187, с. 11]. Оскільки Г. Хомишин негативно ставився до діяльності націоналістів, ця обставина могла ускладнити взаємини між ним і „Просвітою”.

На читальні товариства “Скала”, як і на „Просвіту”, в Станіславівському воєводстві мали найбільший вплив націонал-демократи. Переважна більшість членів клерикального товариства симпатизувала саме УНДО. Така картина спостерігалася, зокрема, у Городенківському, Коломийському, Косівському, Снятинському повітах. У Тлумацькому повіті ситуація була дещо іншою. Тут симпатії розділилися між Українською народною обнотою та УНДО, причому УНО мала дещо більший вплив. В окремих населених пунктах Снятинщини досить популярним був аполітичний Український католицький союз митрополита А. Шептицького. Взагалі можна простежити таку закономірність: чим ближче розміщувався повіт до Станіслава, тим більше на читальні “Скала” відчувався вплив Української народної обнови єпископа Г. Хомишина [61, арк. 10-110].

Втім, станом на кінець 1936 р. очолюване Г. Хомишиним клерикальне культурно-просвітницьке товариство переживало тяжкі часи. Підтвердженням цього може бути лист католицького публіциста І. Чорнодолі до О. Назарука від 9 листопада 1936 р., у якому говорилося: “...З читальнями “Скали” не є так добре, як на позір здається і як про все пишеться. “Скала” – та ж сама “Просвіта”, ті ж самі члени, той самий дух... Багато священників не хочуть “Скали”, бо не бачать різниці” [29, арк. 6]. За словами І. Чорнодолі, духовенство вважало “Просвіту” також католицькою, оскільки керував нею священник. У листі до О. Назарука від 18 листопада того ж року він був більш різким: “Навіть люди з табору Хомишина в “Скалу” не вірять, вважають за примху старечу” [29, арк. 9]. І. Чорнодоля вважав, що багато священників засновують клерикальне товариство “страха

ради”, оскільки бояться санкцій з боку станіславівського владики. За його словами, і до Г. Хомишина, і до О. Назарука ставлення духовенства недоброзичливе, а 80 % читалень товариства “Скала” існує лише “на папері”.

У листі-відповіді до І. Чернодолі від 13 листопада 1936 р. О. Назарук назвав зауваження публіциста слухними та підкреслив, якщо 90 % католицьких клерикальних товариств не реорганізувати, то це поступово призведе до припинення їхньої діяльності [19, арк. 6]. Очевидно редактор “Нової зорі” довіряв І. Чернодолі.

Згодом про становище „Скали” було поінформовано і Г. Хомишина. У листі до нього О. Назарук відзначав: “...Це може бути правда, бо багато читалень “Скали” не приносять замовлення на католицькі книжки і брошури нашого видавництва. Є підстава думати, що в читальнях вдовольняються атеїстичними і ліберальними книжками “Просвіти” і радикальної “Самоосвіти”. Також передплачування нашої преси “Скалами” дуже слабке і далеко не всюди воно є” [17, арк. 172]. О. Назарук наголосив, що з хаосом у “Скалі” потрібно боротися з початку її діяльності. Інакше товариство може спіткати незавидна доля УНО.

28 січня 1937 р. часопис “Нова Зоря” надрукував статтю Г. Хомишина “Боротьба проти “Скали”, у якій відзначалося: “Якщо пани-патріоти не перестануть поборювати “Скалу”, то я прикажу священникам, мені підчиненим, вицофатися (вийти з лав – **О. Є.**) з усіх світських установ і заборону їм брати участь у світських імпрезах і походах. Духовенство не хотіло створювати свої церковні організації, а воліло вступати у світські, щоб там боротися із розкладовими чинниками. Вийшло ж у кінцевому підсумку навпаки – духовенство скріпило світські організації, але водночас втратило вплив на вірних” [130].

Взаємини Г. Хомишина з українськими світськими установами залишалися досить напруженими. Так, 22 березня 1937 р. керівництво Українського рахунково-спортивного товариства “Великий Луг” в особах голови доктора

Дашкевича і секретаря Ю. Мамчака надіслало листа єпископу. У ньому просили зарадити необґрунтованим, на їхню думку, публікаціям у часописі “Нова зоря” стосовно Лугових організацій. Ці матеріали могли суттєво ускладнити стосунки католицьких читалень з “Лугами”. У листі говорилося: “Для чого сіяти незгоду з Лугами “Скалі”, якщо в “Скалі” працюють голови повітових Лугів...?” [30, арк.61,62]. Це свідчить про непрості взаємини “Скали” не лише з “Просвітою”, а й з іншими громадськими інституціями.

Єпископ Г. Хомишин розумів, що потрібно вносити корективи в ідейно-організаційний розвиток “Скали”. Однак Третій Загальний з’їзд цього товариства, що відбувся з ініціативи владики 7 травня 1937 р. в Станіславові, залишив більше запитань, аніж відповідей [66, арк. 51]. У виступах на з’їзді наголошувалося на деякій одноманітності самого процесу створення клерикальних культурно-просвітницьких читалень та їх організаційній слабкості. Багато присутніх вважали за необхідне проводити у “Скалі” більше імпрез та урочистостей світського характеру, розповсюджувати серед членів товариства політичну літературу. Були пропозиції запроваджувати при читальнях драматичні гуртки, створювати хорові колективи. Священик Віхолинський радив формувати навіть спортивні гуртки [69, арк. 10, 11, 14, 32, 34].

Однак єпископ Г. Хомишин не підтримував пропозицій священників, які, на його думку, прагнули оновити „Скалу” суто “концертно-імпрезним” шляхом. У листі до О. Назарука від 9 квітня 1937 р. ієрарх писав: “...Мене вразило поміщення в “Новій Зорі” про театральну труп” [27, арк. 77].

Єпископ вирішив ґрунтовно роз’яснити духовенству та мирянам свої погляди. 24 червня 1937 р. “Нова зоря” умістила його відозву “Головні напрямні для товариства “Скала” і парохіяльних читалень”. У зверненні Г. Хомишин виокремив три групи завдань, що ставилися перед товариством: “конечні”, “хосенні” та “приємні”.

“Конечні” – це пріоритетні. До них він відніс такі: “Движення релігійно-морального життя народу, освідомлювання в засадах віри та Церкви, поборювання ліберальних, радикальних, сектантських, сельробівсько-большевицьких організацій та агітацій”. До “хосенних” – харитативну (благодійну) діяльність, господарську, кооперативну, а також читання лекцій з історії церкви та історії України. Третю групу склали так звані “приємні” завдання – організація концертів, театральних дійств, імпрез тощо. Священнослужитель відзначив, що нехтувати ними не варто, проте й захоплюватися не слід, оскільки вони можуть затьмарити головну ідею” [131].

Г. Хомишин у своєму зверненні наголосив на необхідності більш тісної співпраці товариств з єпископом та кураторами. У цілому становлення “Скали” вимагало більшого контролю. Тільки таким чином, на його думку, можна запобігти хаосу та дезорганізації в читальнях. Було підготовлено проект звернення єпископа Г. Хомишина до Головного Відділу “Скали”. Владика вимагав перед кожним засіданням подавати йому письмово порядок денний та інформувати про перебіг засідання [18, арк.40, 44].

Щоб запобігти подальшим непорозумінням, Г. Хомишин доручив католицьким публіцистам розтлумачити найсуттєвіші відмінності між культурно-просвітницькими товариствами “Скала” і “Просвіта”. Невдовзі в брошурі “Скала і Просвіта”, в часописі “Нова зоря” почала друкуватися відповідна інформація.

Зокрема, вказувалося, що кожен, хто прагне стати членом “Скали”, затверджується покровителем або куратором цієї установи. Тим самим відсоток випадкових осіб в клерикальних читальнях був невисоким. Перед “Просвітою”, що ставилася до прийому членів лояльніше, була загроза проникнення до її лав “комуністів, атеїстів, сектантів, радикалів” [276, с.6,7,10-12]. Ця обставина гальмувала розвиток “Просвіти”. Крім того, ієрархічна структура “Скали” була побудована більш чітко, певною мірою за “авторитарним принципом”, що

дозволяло контролювати роботу філій в різних населених пунктах воєводства. У “Просвіті”, за словами авторів католицьких публікацій та видань, відчувався ”брак сильного проводу”, який призвів до того, що центральні органи цього товариства не перевіряли сповна діяльність філій. Ослаблювало діяльність “Просвіти” і те, що її провід обирався, був тимчасовим і тим самим залежав від голосів рядових членів товариства [155, 1937р. – 7 лютого. – Ч. 9]. Натомість у “Скалі”, за словами католицьких публіцистів, керівництво в особі покровителя товариства єпископа та кураторів було сталим. Ця обставина дозволяла зберігати дисципліну в її рядах. На думку клерикалів, жорсткість та певною мірою авторитарність у роботі необхідні для побудови культурно-просвітницького товариства в умовах активізації ворожих українству течій – більшовизму, радикалізму, лібералізму тощо. Принагідно зауважимо, що “Просвіта” 1937 р. в Галичині налічувала 3 218 читалень [272, с.136], а “Скала” 1938 р. – лише 328 [155, 1938 р. – 5 червня. – Ч. 41].

Усе ж противників позиції Г. Хомишина було значно більше, ніж прихильників. У фонді товариства “Просвіта”, що міститься в Центральному державному історичному архіві України у Львові, знаходимо статті, що були реакцією дописувачів часопису “Українські вісті” на культурно-просвітницьку діяльність владики. У статтях говорилося: “Скала” організовується під примусом, насильно, який межує з терором”. Якщо ж священик не створить у населеному пункті читальні, то його чекатимуть дисциплінарні стягнення. Чимало душпастирів, на думку авторів “Українських вістей”, організовуючи “Скалу”, в душі виступали проти неї. 99 % священиків єпархії, як вважали дописувачі газети, створювали католицькі читальні тільки тому, що боялися втратити парохії [6, арк. 16, 18].

Між тим 30 серпня 1937 р. єпископ Г. Хомишин своїм указом заборонив священикам Станіславівської єпархії бути членами українських світських товариств та установ. Таке категоричне рішення владики було продиктоване

активною участю духовенства в роботі релігійно-індиферентних світських організацій.

Так, у читальнях “Просвіти” сіл Тлумацького повіту, де провідну роль відігравали священники, панували соціалістично-радикальні настрої [59, арк. 128, 180, 218]. На Косівщині окремі осередки “Просвіти” перебували під впливом КПЗУ [58, арк. 43, 54, 82, 101]. Є факти, що в багатьох читальнях “Просвіти” на Станіславівщині, які перебували під опікою священників, панували ворожі Церкві течії. Схоже, що напередодні Другої світової війни, в умовах радикалізації суспільних настроїв багато галицьких українців зблизилися з організаціями лівого та правого спрямування.

Такий стан речей не задовольняв Г. Хомишина. У листі до О. Назарука владика писав: “...У нас від партій аж кишить. Священники зробили много лиха для Церкви і народу своєю приналежністю до партій” [28, арк. 83]. В єпископському розпорядженні про заборону духовенству належати до світських організацій та установ говорилося: “... Зараз священники не тільки не потягнули за собою світських “патріотів”, лібералів та радикалів, але й деякі самі так зісвітчилися, що удостоїлися признання від своїх панів, як “здисципліновані члени суспільності” [155, 1937 р. – 4 листопада. – Ч. 84].

Розпорядження Г. Хомишина викликало негативний резонанс у суспільстві. Майже вся галицька преса засудила указ. На думку газети націонал-демократів “Діло”, рішення ієрарха послабить діяльність духовенства в Станіславівській єпархії і тим самим лише збільшить кількість сектантів і комуністів у воєводстві. Більш різким в оцінці розпорядження був друкований орган соціалістів-радикалів часопис “Громадський голос”. Газета дотримувалася думки, що “це удар в нашу національну спільноту”. Радикали вважали указ владика шкідливим не тільки для мирян, а й української Церкви, духовенства [155, 1937 р. – 11 листопада. – Ч. 86].

Католицькі часописи Львівської архієпархії “Мета” та “Нива” також

засудили це розпорядження єпископа. Зокрема, “Мета” переконувала, що позицію станіславівського владика не підтримають інші ієрархи ГКЦ [151, 1937 р. – 21 листопада. – Ч. 45]. Критичне ставлення “Ниви” до указу Г. Хомишина спровокувало гостру полеміку між цим друкованим органом і часописом “Нова зоря” [154, 1938 р. – Лютий. – № 2].

Побутувала думка, що станіславівський владика наважився на це рішення тільки тому, що відчував підтримку з боку апостольського нунція в Польщі архієпископа Ф. Кортезі. Принаймні, 5 грудня 1937 р. останній адресував Г. Хомишину листа, у якому схвально відреагував на заборону єпископа духовенству Станіславівської єпархії належати до світських установ та організацій [155, 1938 р. – 16 січня. – Ч. 3].

У листопаді 1937 р. на нараді представників інтелігенції в Станіславі було вирішено найближчим часом скликати з’їзд репрезентантів існуючих українських товариств з метою визначити позицію щодо розпорядження єпископа Г. Хомишина 30 серпня 1937 р. [64, арк. 419]. Відозва владика “Про конечність умиртвлення і самозаперечення для духовного висвободження”, яка з’явилася того ж року, дала зрозуміти, що він не мав наміру змінювати своєї думки. У ній стверджувалося: “...Коли єпископ уряджував би патріотичні віча, політичні збори, то знайшлося много, котрі ревнували би одні понад других в тих “подвигах”. А коли скажу... єпископ уряджував би концерти, вечерки, забави – мав би помічників без числа”. Г. Хомишин підкреслив, що священникам не годиться бути членами світських товариств та організацій [137, с. 9].

Тим часом 24 лютого 1938 р. українські установи “Просвіта”, “Рідна школа”, “Сокіл-Батько”, “Великий Луг”, “Молода громада”, “Українська бесіда”, “Товариство охорони дітей і опіки над молоддю” та ряд інших відправили листа Г.Хомишину. У ньому відзначалося, що розпорядження священнослужителя від 30 серпня 1937 р. розірвало співпрацю Церкви з народом, яка формувалася роками. Наголошувалося, що у свідомості галицьких українців поняття

“духовенство” і “народ” були нероздільними. У листі говорилося: “...Якщо б наше духовенство відвернулося від громадянської праці, то ослабило б не тільки наш так дуже загрожений національний фронт, але і незвичайно звузило б зтяг релігійно-церковної акції та підірвало б прив’язання мас до самої Церкви” [31, арк. 59]. Наприкінці листа представники світських установ та організацій прохали владу утриматися від виконання цього розпорядження.

У березні 1938 р. Г. Хомишин дав відповідь, що тільки “незаангажоване” у роботі світських установ та організацій духовенство спроможне ефективно боротися з „розкладовими чинниками”. Станіславський владика дав зрозуміти, що не має наміру анулювати своє розпорядження [31, арк. 78].

На нашу думку, безкомпромісна позиція Г. Хомишина в справі заборони священикам єпархії належати до світських організацій лише утвердила його реноме в галицькому суспільстві як “розкольника-ізоляціоніста”.

Водночас непростими були взаємини Г. Хомишина з окремими представниками духовенства, зокрема місцевими отцями-редемптористами (католицький монаший орден). У лютому 1938 р. священики цього ордену звернулися до владики з проханням фінансової допомоги в будівництві Церкви в Станіславові. Проте він їм відмовив, мотивуючи тим, що редемптористи із симпатією ставилися до діяльності українських націоналістів [72, арк. 1].

Наприкінці 1930-х рр. залишалися суттєві розбіжності між Г. Хомишином та львівськими церковними інституціями і митрополитом А. Шептицьким. Так, у 1939 р. досить гостро постало питання заборони “прохомишинської” газети “Нова зоря” в митрополії. У відповідь Г. Хомишин погрожував львівський релігійний часопис “Нива” оголосити “персоною нон грата” в Станіславській єпархії [18, арк. 167].

У грудні 1938 р. газета “Діло” надрукувала статтю Б. Ліськевича “Станіславська атмосфера”, в якій відзначено негативні фактори духовного життя Станіславської єпархії. На його думку, виникла відчутна пропасть між

духовенством та громадськістю, спричинена заборонаю ієрарха належати священикам до світських установ та організацій. Це рішення владики, як справедливо вважав дописувач “Діла”, спаралізувало громадську роботу духовенства в Станіславівській єпархії [227].

За даними польських спецслужб, у березні 1938 р. єпископ, будучи незадоволеним діяльністю багатьох священиків єпархії в католицьких читальнях, припинив фінансування “Скали” та мав намір розпочати кампанію щодо її ліквідації [69, арк. 21]. На жаль, через брак відповідних джерел невідомо, чи справді припинилася грошова допомога товариству, однак вважаємо, що ця інформація могла відповідати дійсності.

Підтвердженням цього були такі факти. По-перше, 26 травня 1938 р. у Станіславові відбувся Четвертий загальний з’їзд “Скали”. Релігійні аналітики зазначили, що в клерикальному товаристві існувало два напрямки – власне “прохомишинський” і “народно-ляїцистичний” (збережено тогочасну термінологію). Виразники першого, консервативнішого, напрямку в усьому дотримувалися настанов владики, тоді як другого продовжували в католицьких читальнях приділяти багато уваги світським заходам та акціям. “Народно-ляїцисти” вважали, що урізноманітненням програми в читальнях, поєднанням релігійних заходів зі світськими зуміють привернути на свій бік більше членів. З публікацій часопису “Нова зоря” можна зробити висновок, що “народно-ляїцистична” лінія мала чимало прихильників [155, 1939 р. – 19 січня. – Ч. 4]. По-друге, 22 листопада 1938 р. Г. Хомишин затвердив статут нового релігійного просвітницького товариства – ім. Івана Милостивого. Програма установи, по суті, була тотожна програмі “Скали”, бо основний акцент робився на популяризацію католицької віри “на полі добродійности” [62, арк. 10, 22]. Схоже, що Г. Хомишин поступово “переорієнтовувався” на товариство ім. І. Милостивого.

Окремі суперечності станіславівського владики з проводом “Скали” не

означали, що він прагнув припинити реалізацію Католицької Акції у своїй єпархії. Так, 18-22 липня 1938 р. у приміщенні Духовної семінарії в Станіславові пройшли спеціальні настановчі курси для священників за участю 54 осіб. На зібранні було оприлюднено резолюцію, яка свідчила про створення 1939 р. при парохіальних бібліотеках єпархії чотирьох філярів (груп) – чоловіків, жінок, юнаків та дівчат. Тим самим планувалося наблизити Католицьку Акцію до європейських стандартів [220, с. 64]. Однак плани Г. Хомишина перекреслила Друга світова війна.

Таким чином, культурно-просвітницька діяльність єпископа Г. Хомишина мала яскраво виражений антирадянський характер. Радянофільсько-комуністичні впливи в українських світських товариствах спонукали владу створити окреме клерикальне культурно-просвітницьке товариство у Східній Галичині. Рішення Г. Хомишина було переважно критично сприйняте галицьким суспільством, значною мірою дезорієнтувало греко-католицьке духовенство, оскільки священники працювали в “Просвіті” та інших світських товариствах. Виходячи з цього, “Скала” так і не стала масовою організацією. На перешкоді організаційному розвитку “Скали” були авторитарні методи керівництва, розбіжності всередині Галицького єпископату ГКЦ щодо становлення Католицької Акції в Східній Галичині, неприйняття програми українсько-польського порозуміння, висунутої Г. Хомишином. Розпорядження влади заборонити священникам Станіславівської єпархії належати до світських організацій лише вкоренило за Г. Хомишином реноме “розкольника-ізоляціоніста”, фактично розмежувало клерикальне товариство на дві течії. На загал, ідея єпископа створити в Східній Галичині альтернативну культурно-просвітницьку організацію закінчилася невдачею. Водночас, той факт, що Г. Хомишин у 1930-х рр. проголосив курс на реалізацію клерикальної установи, свідчив про ідейний розкол в ГКЦ, оскільки митрополит А. Шептицький і орієнтальна частина духовенства підтримували “Просвіту” та інші

світські установи.

Розділ V. Позиція єпископа Г. Хомишина в період Другої світової війни (1939 - 1945 рр.)

З нападом гітлерівської Німеччини на Польщу 1 вересня 1939 р. почалася Друга світова війна. Територія Західної України невдовзі була анексована Радянським Союзом, що спричинило нову політико-ідеологічну ситуацію в регіоні. Припинили свою діяльність українські політичні партії і громадські організації, що легально існували за часів Другої Речі Посполитої. З осені 1939 р. до осені 1940 р. у Західній Україні було репресовано за політичними ознаками, депортовано до Сибіру без суду і слідства близько 10 % населення. [201, с. 312]. Відповідно до чинного радянського законодавства відокремлено Церкву від держави, в школах припинено викладання релігії, націоналізовано церковні і монастирські землі. Крім того, закрито навчальні заклади ГКЦ: богословську академію, духовні семінарії, наукові установи [232, с. 108].

Однак в цілому на перших порах нова влада утримувалася від радикальних заходів щодо ліквідації ГКЦ, хоч її антирадянська спрямованість, зв'язок ієрархів та духовенства з національним українським рухом були очевидними. Це пояснювалося рядом причин. По-перше, миттєве знищення ГКЦ призвело б до активізації українського підпільного руху, могло викликати масовий протест населення. По-друге, ліквідація Церкви могла б спричинити небажану реакцію Ватикану, міжнародних товариств. По-третє, нова влада не наважувалася посягнути на великий авторитет митрополита А. Шептицького. До того ж ліквідація ГКЦ в цю пору суперечила б основному завданню Й. Сталіна щодо вторгнення 17 вересня 1939 р. – “взяти під захист українське населення” [232, с.110].

Про життя Г. Хомишина в період радянської окупації 1939 - 1941 рр. не вдалося знайти багато інформації. Фактично не збереглося Пастирських листів, Пастирських послань, епістолярію. Відомо, що 1939 р. владика був затриманий

Народним комісаріатом внутрішніх справ (НКВС), а в його помешканні проведено обшук [251]. Це підтверджують, зокрема, спогади колишнього підлеглого Г. Хомишина священника Петра Мельничука [234, с. 286].

Вже згодом, 17 лютого 1941 р., владика звернувся з листом до авторитетного українського культурного та громадського діяча Кирила Студинського, що мешкав у Києві. У листі підкреслив, що радянські спецслужби стежать за ним і за іншими представниками духовенства, “тягають до області... до НКВД і не дають спокою”. Г. Хомишин висловив думку, що з боку влади “можна сподіватися репресій”, та просив К. Студинського в міру можливості зарадити цьому [35, арк. 2]. За браком джерел невідомо, чи той допоміг владичі. Втім, володіємо інформацією, що перед відступом радянської армії з Галичини, влітку 1941 р., спецслужби здійснили невдалу спробу отруєння Г. Хомишина і його помічника єпископа І. Лятишевського [99, с. 932, 933]. Під час радянізації західноукраїнських земель в 1939-1941 рр. Г. Хомишин був фактично інтернований радянськими спецслужбами, а отже вести мову про його суспільно-політичну та культурно-просвітницьку діяльність немає підстав. У цю пору священнослужитель очевидно зосередився на душпастирській праці.

Початок радянсько-німецької війни 22 червня 1941 р. радикально змінив суспільно-політичну та релігійну ситуацію на західноукраїнських землях. Провід ОУН 30 червня у Львові проголосив відновлення української державності. Своєю чергою, 6 липня 1941 р. владика написав Пастирського листа, в якому вітав виникнення самостійної держави: “Благословлю українську самостійну державу. Дякую Всевишньому з глибини душі за вислухання наших благальних молитов і молю Бога, щоб українська держава, оперта на Божому законі, забезпечила щастя, добробут і спокійне життя всім громадянам української землі без огляду на різниці віросповідні, національні і суспільні” [97, с. 7].

12 липня того ж року у Станіславові відбувся багатолюдний мітинг з нагоди проголошення Української самостійної держави. З промовами виступили

єпископ Г. Хомишин, Голова обласної управи Станіславівської області Ілля Сем'янчук, представник ОУН Богдан Рибчук [310, с.7]. Пізніше на запитання радянського слідчого 1945 р. стосовно його реакції на відновлення державності Г. Хомишин відповів, що “є прихильником утворення самостійної держави”. Владика зізнався, що не вірив у щирість обіцянок німецького командування сприяти становленню незалежної України [96, арк. 40, 71].

Невдовзі гітлерівці вчинили репресії проти ініціаторів проголошення української держави. Галичина була приєднана до генерал-губернаторства (Центральної та Південної частини Польщі). Регіон отримав назву “Дистрикт Галичина” [173, с.55]. Спершу німецькі окупанти ставилися досить лояльно до українського населення Східної Галичини. Від українців вимагали не порушувати громадського спокою, вчасно сплачувати контингент (продовольчий податок). Влада майже не перешкоджала виявленню релігійних почуттів окупованого населення, відновленню діяльності товариств, релігійних видавництв, навчальних закладів. Священикам дозволялося викладати катехизм у школах [232, с.115].

У листі до А. Шептицького 2 вересня 1941 р. Г. Хомишин відзначав, що церковні будинки, націоналізовані радянською владою, було повернено, однак земельні угіддя, які раніше належали ГКЦ, використовуються чинними властями. Жандармерія, за словами Г. Хомишина, зайняла частину монастиря Сестер Василянок, не повернено також будинок духовної семінарії у Станіславові [5, арк. 6]. В іншому листі до митрополита 14 вересня 1941 р. владика писав, що “Станіславська єпархія не дуже потерпіла в час советської окупації”, спалено 2 церкви, померло 34 священики. Г. Хомишин повідомляв, що станом на вересень 1941 р. в єпархії залишилося 570 священиків [5, арк.8]. За даними дослідниці О. Сурмач, Станіславівська єпархія в період німецької окупації була поділена на 20 деканатів, налічувалося 465 парафій, 886 церков, 68 монастирів, працювало 482 священики [287, с.10].

У жовтні 1941 р. Г. Хомишин написав Пастирський лист, в якому закликав вірних та духовенство до консолідації, ревності на християнських засадах, оскільки лише за таких умов український народ може витримати усі лихоліття. У листі відзначалося: “Ми мріємо про Україну, нею зайняті наші гадки, наші бажання й стремління. Все те є гарне, однак перше дбаймо про небесну Україну, т. є. про Божу державу, про Боже царство... Наш нарід має гідно понести свій хрест” [119, с.6].

Між тим, у грудні 1941 р. німецько-фашистська канцелярія видала спеціальну інструкцію про ставлення до українського населення, п'ятий пункт якої стосувався Церкви. У ній відзначалося, що діяльність церковних громад на території України не забороняється доти, доки священики не займаються політичною роботою [287, с.8]. Генерал-губернатор Ганс Франк з метою посилення контролю над Українською Церквою створив спеціальний відділ на чолі з працівником гестапо. Крім того, контроль над Церквою здійснював відповідний відділ СД (Служба безпеки) в релігійних справах, очолюваний у Львові гауптштурмфюрером Гербертом Кнорром [287, с. 8, 9].

Втім, перші поразки німецької армії на Східному фронті негативно позначилися на ставленні гітлерівців до окупованого населення. У листі до Папи Римського Пія XII глава Греко-католицької церкви А. Шептицький писав: “Визволені німецькою армією з більшовицького ярма, ми відчули певну полекшу, яка все-таки не тривала довше як місяць-два... Потрохи уряд встановив режим терору і корупції насправді неймовірний та який з дня на день стає щораз важчим та нестерпнішим” [181, с.43]. У лютому 1942 р. Г. Хомишина затримало гестапо м. Станіславова. Щоправда мотиви таких дій німців, за браком джерел, невідомі. Є свідчення, що згодом гестапівець Вільгельм Ассман вибачився перед владикою за цей випадок [96, спр. 14932П, Т. 1, арк. 42].

У відповідь на утиски окупантів ОУН почала створювати партизанські загони, які в жовтні 1942 р. об'єдналися під назвою Українська Повстанська

Армія (УПА). ОУН-УПА, як відомо, розгорнула боротьбу не лише проти німецько-фашистської окупації, а й проти радянської та польської.

Г. Хомишин з обережністю ставився до діяльності УПА, вважав неможливими вбивства мирного польського населення на Поліссі, розправи з тими, хто був лояльним до радянської влади 1939-1941 рр. Радянським спецслужбам 1945 р. станіславівський владика зізнавався: “Я засуджував дії УПА, був проти форм диверсії на визволеній радянській території і рахую, що таким способом не можна побудувати Самостійної України”. Г. Хомишин підкреслив, що був прихильником легальних методів боротьби за державність, тому “гострі форми ОУН в боротьбі проти Радянського Союзу і польського населення засуджував” [96, арк. 101, 102, 108].

На нашу думку, єпископ Г. Хомишин займав послідовно критичну позицію стосовно діяльності націоналістичного підпілля і в польський період, і під час німецької окупації. Він засуджував нелегальні методи боротьби, якими, на його думку, неможливо вирішити важливі завдання, а можна лише загострити їх.

Перемога радянської армії у битві під Сталінградом (листопад 1942 – лютий 1943 рр.) стала корінним переломом у війні. На початку 1943 р. після невдач німецької армії на східному фронті гітлерівці, проігнорували свою постанову, що “східна проблема може і буде вирішена тільки виключно пролиттям німецької крові”, почали втягати у збройну боротьбу народи Східної Європи. Губернатор Галичини Отто Вахтер заявив, що “можна очікувати деякої зміни німецької політики щодо України при умові, якщо українці взяли б участь у збройній боротьбі проти комунізму на німецькому боці” [180, с. 15]. За даними історика В. Косика, зголосилося 84 тис. добровольців, однак німці прийняли 9 – 12 тис. осіб [208, с.358, 360].

Львівський історик М. Гайковський вважає, що стосовно формування дивізії СС “Галичина” митрополита управа зайняла обережну позицію. Церковна

епархія “не забороняла і не агітувала населення до вступу у дивізію” [181, с.43]. На допиті радянських спецслужб 1945 р. Г. Хомишин відзначав, що влітку 1943 р. до нього навідався Станіславівський староста Гайнц Альбрехт. Німець дав вказівку ієрарху написати спеціальну відозву до священників епархії, щоб ті закликали вірних поповнювати ряди дивізії СС “Галичина” [96, арк. 46]. Г. Хомишин написав відозву, однак зауважив, що ніколи безпосередньо не виступав перед військовими одиницями дивізії, заборонив підзвітним йому священникам вступати у її ряди: “Деякі священники, їх було 5-6 осіб, добровільно записалися в дивізію “Галичина” і питалися у мене дозволу залишити службу в церкві. Я їм цього не дозволив, про що дав письмовий розпорядок” [96, арк. 47]. Станіславівський єпископ дав зрозуміти радянським спецслужбам, що не мав наміру порушувати спеціальної інструкції німецької канцелярії про заборону духовенству займатися політичною діяльністю.

8 листопада 1943 р. Г. Хомишин написав листа митрополиту А.Шептицькому. У ньому наполягав на створенні спільного Пастирського послання усіх ієрархів ГКЦ з приводу “упадку моралі в нашій народі”. У листі станіславівський владика підкреслив, що засуджує “підпольну роботу всяких невідповідальних чинників” (очевидно, мова йшла про діяльність ОУН-УПА), наголосив на тому, що “під притокою підпільних боївок витворюється також формальний бандитизм, а вслід за тим анархія” [5, арк. 22].

Г. Хомишин розумів, що радикальні дії націоналістичного підпілля – це багато в чому реакція на вбивства польською Армією Крайовою українського мирного населення. Однак, усвідомлюючи складність ситуації в Західній Україні, вважав, що взаємна ненависть між українським і польським народами ще більше ускладнить суспільно-політичну та соціально-економічну ситуацію в регіоні [5, арк. 22]. У листі до митрополита А. Шептицького станіславівський владика писав: “Вправді, ніхто не знає, який буде вислід війни, але в кождім разі упадок моралі в нашій народі дуже пагубно вплине так під оглядом

національним, як і політичним” [5, арк. 22].

У листопаді 1943 р. появилось спільне Пастирське послання ієрархів ГКЦ до українців “Про моральне спустошення народу”, автором якого мабуть був Г. Хомишин. У посланні говорилося: “У важкому лихолітті, коли приходиться всім нам переносити непосильні терпіння, складати Господеві болючі жертви, коли над усім народом зависли чорні хмари воєнної бурі і в очі кожного заглядає смерть... відзиваємося до вас, Дорогі Браття і Сестри, оцим спільним Пастирським посланням” [98, с. 541].

Наважимося на припущення, що в період Другої світової війни взаємини між Г. Хомишином і митрополитом А. Шептицьким дещо нормалізувалися. Між ієрархами поновилося листування. Саме митрополит доручив єпископові написати від імені всіх ординаріїв вищевказане спільне Послання. 1943 р. А. Шептицький переслав Станіславівській єпархії 40 000 золотих [5, арк. 15, 23]. На нашу думку, священнослужителі розуміли, що взаємні суперечності в період німецько-фашистської окупації можуть лише ослабити ГКЦ, посприяти її ліквідації.

Між тим, після Курської битви влітку 1943 р. почалося визволення українських земель радянськими військами. 6 листопада того ж року було звільнено Київ. 1944 р. радянське командування силами чотирьох українських фронтів здійснило ряд наступальних операцій, повністю визволивши українську територію. Унаслідок Львівсько-Сандомирської операції (липень – серпень 1944 р.), 27 липня було звільнено Станіславів [284, с.415].

Відстежуючи релігійну ситуацію на окупованій німецько-фашистськими загарбниками території, радянське керівництво в особі Й. Сталіна звернуло увагу на більш ліберальний стосовно Церкви режим, аніж той, що існував на не окупованих землях. Офіційна Москва з меркантильних міркувань вирішила скористатися духовним і матеріальним потенціалом Церкви для успішного завершення радянсько-німецької війни. 8 вересня 1943 р. розпочав роботу

архієрейський Собор Російської православної церкви (РПЦ), який обрав патріархом митрополита Сергія і де-факто засвідчив переломний момент у взаєминах з радянською владою. Інtronізація новообраного патріарха відбулася 12 вересня 1943 р. [222, с. 54-56].

Єпископ Г. Хомишин у листах митрополиту А. Шептицькому від 25 та 30 жовтня 1943 р. повідомляв, що німецька Служба безпеки у Станіславові „висказала бажання щоб зайняти становище проти церковної політики більшовиків в останнім часі ...написати щось про відновлення патріархату в Москві” [5, арк. 19, 20]. Г. Хомишин у листах відзначав, що не мав наміру виконувати бажань німецько-фашистської адміністрації: ”...Я не думаю що небусть писати ...бо ми ніяких відомостей не маємо... і не можливо критикувати Сталіна так, щоб та критика не спала на політику супроти автокефальної Української Церкви” [5, арк. 20]. Станіславівський єпископ обстоював свою позицію у розмові з окупантами, зокрема з гауптштурмфюрером Кнорром. Влітку 1943 р. Г. Хомишин намагався врятувати від жорстокого покарання німецькими спецслужбами священика Станіславівської єпархії о. Амброзяка, „який жидівці дав фальшиве свідоцтво, що вона українка арійського походження”. Єпископ переконав високого посадовця, „що треба покарати його церковними карами” [5, арк. 17]. Однак згодом Г. Хомишину довелося-таки заборонити о. Амброзяку проводити душпастирську діяльність.

Ще до приходу радянської армії чимало галицьких українців прийняли рішення емігрувати в країни Західної Європи і Америки. 26 січня 1944 р. єпископ Г. Хомишин написав звернення “До Всечесного духовенства Станіславівської дієцезії”, у якому відзначив: “...Не штука грати ролю великих патріотів, сипати могили, виголошувати високопарні патріотичні промови, а при грозячій небезпеці утікати, немов заяці з капусти. Тому під строгою відповідальністю забороняю втікати за границю дієцезії в разі інвазії большевиків” [5]. Г. Хомишин вважав, що священики за будь-яких обставин повинні залишатися зі

своїм народом.

Тим часом відновивши свою владу в Західній Україні 1944 р., партійно-тоталітарний режим, на відміну від відносно обережної політики щодо Церкви в передвоєнний період, став більш жорсткішим. Одним із стратегічних завдань нової влади була ліквідація ГКЦ. Загальні плани наступу на греко-католицьку церкву в контексті боротьби проти Ватикану були визначені після переговорів із союзниками Москви по антигітлерівській коаліції в Тегерані 1943 р. щодо концепції майбутнього устрою післявоєнної Європи. Конкретні ж пропозиції по ліквідації ГКЦ доручили розробити полковнику КДБ Георгію Карпову, який очолював Раду в справах Російської православної церкви [274, с. 18, 19].

На місцях уповноважені Ради в справах релігійних культур при облвиконкомах та відповідальні оперативні працівники з релігійних питань відділів КДБ вишукували нестійких у вірі священників для того, щоб використати їх у насильному об'єднувчому процесі ГКЦ з Російською православною церквою [167, с. 24]. Велася підготовка до створення “Ініціативної групи” на чолі з греко-католицьким священником Г. Костельником, яка мала проводити “роз’яснювальну” роботу в середовищі греко-католицького духовенства [274, с. 19]. Крім того, спецслужби очевидно прагнули використати слабе місце в організації ГКЦ – поділ Церкви на орієнталістів та окциденталістів [182, с. 17, 18]. Смерть митрополита А. Шептицького 1 листопада 1944 р., що мав великий авторитет, значно спрощувала завдання радянської влади щодо ліквідації Греко-католицької Церкви.

Матеріали архіву колишнього КДБ дають можливість з’ясувати подробиці ув’язнення та перебування Г. Хомишина в Лук’янівській в’язниці Києва. З них відомо, що рішення про арешт владики було прийняте 26 березня 1945 р. у Львові. Г. Хомишина звинувачували, зокрема, в антирадянській діяльності. У постанові відзначалося: “Будучи ворожо налаштованим проти СРСР, Хомишин з

1930 року вступив на шлях активної антирадянської діяльності, організувавши клерикально-націоналістичну організацію, що мала назву “Українська Народна Обнова” і її орган “Нова Зоря” розвернули активну антирадянську і наклепницьку агітацію, закликали український народ лояльно відноситись до польських властей” [96, арк.1].

Г. Хомишина звинувачували також в активній співпраці з гітлерівськими окупантами, підтримці проголошеної українськими націоналістами незалежної держави 30 червня 1941 р.: “В період окупації Станіславської області, Хомишин, як і більшість підзвітних йому уніатських священиків, зустріли німецьких захватчиків, як “визволителів”, підтримували їх політику, закликали населення надавати допомогу окупантам. Поряд з тим, Хомишин закликав населення до активної підтримки створеної українськими націоналістами “Самостійної української держави” [96, арк. 2].

11 квітня 1945 р. Народний комісар державної безпеки УРСР та прокурор Львівської області затвердили рішення позбавити Г.Хомишина волі. Того ж дня працівник Станіславівського управління Народного комісаріату державної безпеки Свистун отримав ордер №634 на арешт і обшук єпископа [96, арк. 4]. У ніч на 12 квітня 1945 р. було заарештовано нового митрополита Й. Сліпого та єпископів М. Будку, М. Чернецького, Г. Хомишина, І. Лятишевського, велику кількість священиків [274, с. 21].

10 травня 1945 р. після допитів станіславівському єпископові було висунуто обвинувачення, які зводилися до 4 пунктів: 1) проводив антирадянську діяльність в період Другої Речі Посполитої: “Будучи єпископом греко-католицької церкви в Станіславській і Тернопільській областях, з моменту встановлення Радянської влади проводив активну антирадянську агітацію, робив наклепи на Радянську владу і її політику, будучи агентом Ватикану, здійснював активні спроби віддалити український народ від російського”; 2) займав “капітулянтську” позицію в “польський” період діяльності, “активно допомагав

польським реакційним профашистським властям в ополяченні українського населення Західної України, був організатором партії “Українська Національна Обнова” (помилка радянських спецслужб – насправді Українська Народна Обнова – О. Є.) і товариства “Скала”, через які вів антирадянську агітацію”; 3) був колабораціоністом, бо „радісно зустрівши німецьких окупантів, Хомишин особисто проявив себе активним їх посібником і пропонував усьому духовенству надавати активну допомогу німцям у їх війні проти Радянського Союзу. У посланнях і відозвах закликав молодь їхати на примусові роботи в Німеччину, віддавав накази духовенству “грабити українське населення”; 4) був прихильником утворення самостійної української держави 30 червня 1941 р., агітував священиків “йти в ОУН і банди УПА для активної боротьби проти Радянських властей” [96, арк.61].

Єпископ Г. Хомишин, як засвідчують матеріалам архіву КДБ, був ознайомлений із обвинуваченнями 12 травня 1945 р. [96, арк.62].

21 грудня того ж року у зв'язку з погіршенням стану здоров'я владика перевели з внутрішньої тюрми НКВД УРСР до лікарні Лук'янівської в'язниці, де 28 грудня 1945 р. він помер. У спеціальному акті лікар Фридберг зазначив, що це трапилося “при явищах наростаючої серцевої слабкості, від старечої дряхлості і елементарної дистрофії” [96, арк. 348].

Отже, в період радянзації Західної України 1939-1941 рр. та під час німецько-фашистської окупації Г. Хомишин не займався суспільно-політичною та культурно-просвітницькою діяльністю, зосередився на душпастирстві. Можна говорити хіба що про суспільно-політичні погляди владики та його громадянську позицію. Це зумовлювалося рішенням Г. Хомишина наприкінці 1930-х рр. відійти від суспільно-політичних справ, а також не порушувати 5-го пункту спеціальної інструкції німецько-фашистської канцелярії стосовно заборони священнослужителям займатися політикою. Г. Хомишин не емігрував у час відступу німецької армії 1944 р., залишився у Станіславові, вважаючи, що

священики за будь-яких обставин повинні залишатися зі своїм народом. Невдовзі після приходу радянських військ владика був заарештований і через кілька місяців помер у в'язниці 1945 р.

ВИСНОВКИ

Єпископ Г. Хомишин був представником окцидентальної ідеологічної течії в Греко-католицькій Церкві першої половини ХХ ст., виразником консервативного клерикального напрямку в українському суспільно-політичному русі.

Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність Г.Хомишина розгорнулася наприкінці ХІХ – в першій половині ХХ ст., коли в Східній Європі відбулися революційні зміни. Було ліквідовано імперії, на політичній карті з'явилися нові національні держави, активізувалася діяльність політичних партій, частина з яких мала ультрарадикальне спрямування, обстоювала тактику взаємної непримиренності, екстремізму. Спроба українського народу здобути незалежність і побудувати демократичну державу в 1917-1920 роках завершилася невдачею. Після падіння ЗУНР українсько-польське протиборство у Галичині внаслідок невирішеності українського питання і шовіністичної політики польських урядів набуло особливої гостроти. Водночас на схід від польського кордону був створений Радянський Союз – держава з партійно-тоталітарним ладом, яка не визнавала примату релігійних цінностей у суспільстві.

Сукупність вищенаведених факторів безумовно відобразилися на діяльності вищого духовенства ГКЦ, що мало помітний вплив на суспільно-політичне і культурно-просвітницьке життя Західної України кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Великі зміни в соціальній структурі галицько-українського руху змінили статус духовенства, яке на перших порах було майже виключно провідником національного відродження, а на зламі століть поступилося цією роллю світській інтелігенції, яка нерідко обстоювала антиклерикальні настрої. Завдяки старанням галицького митрополита А. Шептицького, Церква замість старої ролі національного провідника почала виступати в новій іпостасі – як духовний і моральний авторитет українського суспільства. Владика Г. Хомишин змушений був рахуватися з новою ситуацією,

але на відміну від А. Шептицького, взаємини зі світськими політичними і культурно-освітніми організаціями будував на більш конфронтаційній основі.

Г. Хомишин отримав посаду єпископа 1904 р., в період, коли Греко-католицька Церква почала втрачати довіру серед українського населення. У вищій церковній ієрархії 1860-1870-х рр. переважали москвофіли, багато священнослужителів дотримувалося пропольської орієнтації. Це негативно позначилося на консолідації духовенства з українським національно-визвольним рухом у Галичині, що наприкінці ХІХ ст. характеризувався більшою радикальністю вимог і виступив під гаслом національно-державної незалежності.

За таких обставин в Греко-католицькій Церкві сформувалося дві позиції. Більшість духовенства поділяла думку митрополита А.Шептицького – максимально адаптуватися до нових суспільно-політичних реалій, підтримувати світські національно-патріотичні інституції. Г. Хомишин репрезентував більш консервативне ультрамонтанське крило, яке з огляду на зростання у світських організаціях антицерковних настроїв прагнуло мінімізувати співпрацю з ними. У цих умовах єпископ в австрійський період виступив з ідеєю створення клерикального культурно-просвітницького товариства, намагався запровадити celibat для духовенства Станіславівської єпархії. Показовою в цьому плані була співпраця Г. Хомишина зі створеною 1911 р. Християнсько-суспільною партією, яка ставила за мету підвищити роль Греко-католицької Церкви в умовах знецінення християнських норм та ідеалів. Зародження опозиційного реноме станіславівського владики слід пов'язувати саме з цими факторами.

Важливе значення для формування окцидентальних релігійних переконань владики мали події 1880-1890-х рр. Невдоволення поширенням москвофільських настроїв, австрійський цісар закликав вище духовенство ГКЦ жорсткіше протидіяти їм. На формування світогляду Г. Хомишина значний вплив справило навчання у Відні протягом 1893-1899 рр. на богословських студіях “Августінеум”, де ієрарх ближче ознайомився зі специфікою роботи

римо-католицьких священників, вивчив ціннісну орієнтацію Західної Церкви. Сформування ультрамонтанського світогляду єпископа посилювало його суперечності зі світськими національно-державницькими інституціями.

Внаслідок поширення москвофільських впливів у Галичині, з їхньою проросійською, а отже, антикатолицькою орієнтацією окцидентальна релігійна програма владики політизувалася. Переломною подією у формуванні суспільно-політичних поглядів станіславівського єпископа стала окупація Галичини російськими військами в роки Першої світової війни. Репресивна антиукраїнська політика російської армії лише вкоренила його “орієнтофобію”.

Спроба запровадження Г. Хомишиним 1916 р. григоріанського календаря замість юліанського мала суспільно-політичний підтекст. Єпископ намагався з релігійного боку наблизити галицьких українців до західноєвропейських культурних цінностей і водночас віддалити від російських впливів. Незважаючи на часткову підтримку австрійської влади і польської адміністрації, проект Г. Хомишина не був сприйнятий галицько-українським суспільством. У період загострення українсько-польського протистояння на початку ХХ ст. прозахідні релігійні погляди владики створили Г. Хомишину репутацію пропольського діяча.

Наприкінці Першої світової війни, в умовах розпаду Австро-Угорської імперії і створення в Центрально-Східній Європі нових національних держав етнополітична ситуація в Галичині значно загострилася. Єпископ підтримав проголошення Західно-Української Народної Республіки, державотворчі процеси в краї, засудив антиукраїнську спрямованість політики уряду відновленої польської держави. Після польської окупації ЗУНР Г. Хомишин висунув програму українсько-польського порозуміння, яка однак, в період значного напруження взаємин між двома народами на початку 1920-х рр. була надмірно “клерикалізованою”. Плани єпископа можна було реалізувати хіба що в релігійній площині, шляхом певного зближення греко-католицького духовенства

з римо-католицьким. Вирішувати глобальні політичні завдання через опозиційну репутацію та невисокий авторитет у Галичині Г. Хомишину було явно не під силу.

Польські урядові кола прагнули використати окцидентальну релігійну орієнтацію Г. Хомишина, його опозиційне становище в українському суспільстві Галичини. Вони намагалися протиставити станіславівського владика митрополиту А. Шептицькому, який мав великий авторитет серед галицьких українців, а отже, ослабити роль ГКЦ в національно-визвольному русі.

Істотне полівіння суспільних настроїв, поширення комуністично-радянське в Галичині в 1920-х рр. внаслідок політики українізації в Радянській Україні переконало Г. Хомишина в необхідності проводити антирадянський курс. Отже, своєрідне “антимосквофільство” владики трансформувалося у “радянське фобію”.

Рішення Г. Хомишина запровадити цілібат для духовенства єпархії в 1920 р. мало суспільно-політичне підґрунтя. Єпископ намагався з релігійного боку віддалити галицьких українців від комуністичних впливів, що продукувалися Радянським Союзом, якимось чином європеїзувати галицьке суспільство. Зусилля владики не знайшли підтримки серед більшості духовенства та української громадськості Галичини. Прийняття цілібату – атрибуту Римо-католицької Церкви, в період особливого загострення українсько-польського протистояння, на думку галицьких українців, могло ще більше ускладнити етнополітичну ситуацію в краї. Безкомпромісна позиція Г. Хомишина пояснювалася підтримкою Апостольського престолу в особі папського делегата Яна Дженоккі.

Прозахідні релігійні погляди Г. Хомишина стали причиною обрядової дискусії в Галичині, внаслідок якої в середовищі ГКЦ виділилося дві течії – орієнтальна, до якої належала більшість духовенства на чолі з митрополитом А. Шептицьким, та окцидентальна, ідеологом якої був Г. Хомишин.

Визначальним етапом у громадській діяльності єпископа стала друга половина 1920-х років, коли окцидентальна релігійна платформа почала наповнюватися не лише релігійним змістом, а й набула суспільно-політичного, культурно-просвітницького підґрунтя.

Посилення прокомуністичних і радянофільських впливів на українські світські культурно-просвітницькі установи, неприйняття партією УНДО окцидентальних релігійних та ультрамонтанських переконань спонукали Г. Хомишина до створення альтернативного клерикального культурно-просвітницького товариства та окремої Української католицької народної партії, програма якої визначалася автономією Галичини в складі Польщі.

Митрополит А. Шептицький не підтримав ідею створення клерикальної партії, греко-католицьке духовенство брало активну участь у роботі світських культурно-просвітницьких організацій, а отже, позиція Г. Хомишина свідчила про ідейний розкол в ГКЦ. Єпископ по суті інспірував виділення в середовищі Греко-католицької Церкви окремої окцидентальної ідеологічної течії.

Автономістські погляди станіславівського єпископа були викликані історичною традицією лояльного ставлення Церкви до влади. “Австролаялізм” Г. Хомишина свого роду трансформувався у “польськолаялізм”. Тому вибір владики не слід трактувати як зрадницький, виключно пристосовницький. Крім того, як законслухняний громадянин, він не мав наміру порушувати умов конкордату 1925 р.

Антиукраїнська політика польської влади у Галичині в 1930-х роках зумовила радикалізацію українського національно-визвольного руху, що виявилось в активізації націоналістичного підпілля. З приходом до влади Ю. Пілсудського поляки поглибили пошуки українських політичних сил, які б виявилися готовими до конструктивного діалогу. Політичний курс Г. Хомишина, що сподівався на польсько-українське зближення, був вигідний

полякам. З іншого боку, єпископа задовольняла готовність пілсудчиків йти на компроміс з українською стороною, їхня антирадянська орієнтація. Значною мірою „автономістські” погляди могли бути викликані „радянським фобією” єпископа.

Програма українсько-польського порозуміння станіславівського владика по суті мала помірковано-прагматичний характер. Нормалізаторський курс Г. Хомишина відкидав тактику збройної політичної боротьби українських націоналістів, вважаючи її безперспективною. Категоричний осуд тактики політичного терору українського націоналістичного підпілля був зумовлений неухильним дотриманням владикою етико-моральної доктрини християнства. Свою програму владика намагався будувати на прийнятному компромісі для двох народів, вона не була “політичним капітулянтством”, позицією статиста, конформіста. Г. Хомишин мав на меті, насамперед, припинити асиміляцію українців поляками, що активно здійснювалася урядовими структурами в 1920-1930-х роках. У майбутньому єпископ сподівався на сприятливі умови для відновлення самостійної соборної Української держави.

Враховуючи, що “автономістські” гасла Г. Хомишина не були популярними в умовах різкого польського-українського протистояння в міжвоєнний період, єпископ опинився в ролі “опозиціонера-ізоляціоніста” пропольської орієнтації. Нормалізаторська ініціатива владика була критично сприйнята в українському суспільстві Галичини, не мала суттєвого впливу на клімат українсько-польських взаємин. Беручи до уваги мінімальний вплив УКНП-УНО на маси, відсутність досвіду політичної боротьби у клерикалів, програма українсько-польського порозуміння Г. Хомишина мала мізерні шанси бути реалізованою.

Шовіністична політика польських властей у національному питанні сприяла зміцненню радикальних елементів в українському таборі, спонукала до припинення 1937 р. політичної діяльності Г. Хомишина, який усвідомив

неефективність політики „нормалізації”, що проводило УНДО та УНО в 1935-1937 рр. в тодішніх умовах, неможливість реалізації своєї програми.

Культурно-просвітницька діяльність станіславівського владики у 1930-х рр. мала яскраво виражений антирадянський характер. Клерикальне товариство “Скала” було створене 1934 р. як альтернативне українським світським культурно-просвітницьким установам через зростання впливу на них прорадянських елементів і зміцнити роль релігії в суспільному житті. „Скала” діяла в руслі загальноєвропейського християнського руху – Католицької Акції. Однак рішення єпископа заснувати окреме клерикальне товариство просвітницького типу дезорієнтувало греко-католицьке духовенство, священники продовжували роботу в культурно-освітньому товаристві “Просвіта”. Поява нової релігійної просвітницької установи видавалася широкій галицько-українській громадськості, в тому числі і священникам, малозрозумілою та малопотрібною. “Скала” так і не стала масовою організацією – станом на травень 1938 р. функціонувало лише 328 читалень цієї установи.

Розпорядження Г. Хомишина 1937 р. про заборону священникам Станіславівської єпархії належати до світських організацій викликало хвилю невдоволення в галицько-українському суспільстві, вкоренило за ним реноме “розкольника-ізоляціоніста”. Ідея створення альтернативного клерикального культурно-просвітницького товариства виявилася безуспішною.

Станіславівський єпископ не підтримав консолідаційні процеси українського національного табору напередодні Другої світової війни через наявність у складі об’єднавчих структур представників партій, які критично ставилися до його особи. У період особливого загострення польсько-українських взаємин позиція Г. Хомишина об’єктивно не могла мати широкої підтримки.

Своєю чергою, поляки прагнули використати опозиційний статус єпископа у своїх інтересах. Шляхом протиставлення особи Г. Хомишина митрополиту А. Шептицькому, підтримуючи першого, робили спроби не лише поглибити

суперечності в середовищі ГКЦ, а й внести дезорганізацію в галицько-українське суспільство, а відтак посилити антиукраїнську кампанію у Східній Галичині. Сам не бажаючи цього, Г. Хомишин став свого роду “розмінною монетою” у шовіністичній політиці поляків.

Під час радянізації західноукраїнських земель 1939-1941 рр. та в період німецько-фашистської окупації 1941-1944 рр. Г. Хомишин зосередився на душпастирстві, не займався активною суспільно-політичною і культурно-просвітницькою діяльністю. Владика залишився вірним своїм принципам – лояльно ставитися до пануючої влади, не порушувати її законів та розпоряджень. Станіславівський єпископ не підтримав нелегальних методів боротьби українських націоналістів, був послідовним у своїй позиції як під австрійською та польською владою, так і в період Другої світової війни.

Вважаємо, що в умовах посилення крайнощів у галицько-українському суспільстві, загострення суспільно-політичної ситуації в Європі активізація громадської діяльності клерикалів-ортодоксів прогнозувалася. Це була, так би мовити, „релігійна крайність”, реакція частини церковних діячів на складні політичні перипетії 1930-х рр. Безумовно, створюючи низку організацій просвітницького та політичного характеру, Г. Хомишин мав намір оптимізувати громадське життя краю, свого роду, наповнити його релігійним змістом. Позицію владика, що дуже важливо, слід трактувати як дефензивну, тобто оборонну (в сенсі поширення антирелігійних гасел в галицько-українському суспільстві), а не наступальну. Владика впродовж довгих 40 років своєї єпископської діяльності, під владою різних політичних режимів (австрійського, польського, радянського, німецько-фашистського, під час існування ЗУНР) послідовно реалізовував головне завдання – зміцнити роль релігії в суспільному житті Галичини. Саме це гасло лежало в основі всієї громадської діяльності Григорія Хомишина. Владика був сміливою, дієвою та сильною фігурою, показав

себе не лише як духовний наставник, а й релігійний діяч з активною громадською позицією.

Втім, імовірно Г. Хомишин дещо не толерантно, не гнучко підійшов до створення Української католицької народної партії, „Скали”, та інших організацій, надмірно жорстко, (хоча мабуть і не безпідставно !) покритикував світські товариства, з самого початку розпочав будувати взаємини з ними не на основі діалогу, виваженого консенсусу, а радше протесту та неприйняття.

Наважимося на припущення, якщо б владика подав утворення вищенаведених організацій як доповнення до світських товариств, а не альтернативу їм, то громадський резонанс був би набагато сприятливішим. Вірогідно владика не до кінця зрозумів та оцінив специфіку суспільно-політичної ситуації в регіоні, виявився, на наш погляд, не зовсім успішним прогнозистом, не зумів передбачити й проаналізувати умови та наслідки створення клерикальних установ, проведення обрядових реформ. Будучи безумовно ревним та талановитим душпастирем (здійснив незлічену кількість візитацій по парафіях своєї єпархії), єпископ, на наш погляд, виявився не дуже далекоглядним політиком. У Г. Хомишина інтереси Церкви і релігії перевищували інтереси нації, що, в умовах зростання національної свідомості українців, загострення етнополітичної ситуації в Галичині об’єктивно сприймалося широкою українською громадськістю як вияв непатріотизму.

Очевидно, сформувавшись як особистість в “австрійську” добу з її, певною мірою, розміреним (в суспільно-політичному вимірі) життям, де Церква продовжувала залишатися провідною суспільною інституцією, Г. Хомишин так і не зумів прийняти “нові правила гри” нової епохи, що розпочалася у ХХ столітті, знайти в цих умовах свою “нішу”.

Втім, вважаємо, що дана тема потребує подальших розробок. Вимагає більш детального аналізу, зокрема, проблема ідейних розбіжностей в середовищі ГКЦ, випуклішого вивчення мотивів прийняття рішень єпископом

Григорієм Хомишиним. Задля цього необхідно провести цілісне, багатовимірне дослідження конкретно-історичної епохи (насамперед міжвоєнного періоду), дослідити побут, традиції, етос (стиль життя), ментальність, тогочасного галицько-українського суспільства на предмет з'ясування – чи справді антицерковні настрої, що безумовно ширилися серед української громадськості, досягнули в цей хронологічний відрізок особливо загрозливих масштабів? Іншими словами, чи були в єпископа Г. Хомишина в умовах тієї історичної доби вагомі підстави для ініціювання в середовищі ГКЦ окремої течії? В разі позитивної відповіді на поставлену задачу з'явиться, на нашу думку, можливість підтвердити тезу, що радянські спецслужби прагнули використати суперечності в Церкві для її ж ліквідації 1946 року.

Список використаних джерел та літератури

Архівні матеріали

Центральний державний архів громадських об'єднань України м.Київ (ЦДАГОУ):

1. Фонд 6 (Центральний комітет Компартії Західної України 1917-1936рр.), опис 6-1, справа 31 (Справки, інформації, проект програми, листування, заклики і інші документи УНДО), арк.1-380.

2. Ф.6, оп.6-1, спр.54 (Заклики Станіславського окружкому Компартії Західної України), арк.1-58.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України м. Київ (ЦДАВОВУ):

3. Ф.3807 (Жук Андрій. Член Харківського центрального комітету Революційної української партії, Голова президії Союзу Визволення України) оп.2, спр.3 (Протоколи засідань Загальної Української Ради у Відні.1916), арк.1-332.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАУЛ):

4. Ф.201 (Греко-католицька митрополича консисторія, м. Львів 1806-1945рр.),

оп.4в., спр.503 (Протокол єпископської конференції Греко-католицького єпископату, Рим.21–29 жовтня 1929), арк.1-8.

5. Ф.201, оп.4в., спр.1323 (Листи митрополиту А. Шептицькому від Станіславського єпископа Хомишина, 1941-1944), арк.1-29.

6. Ф.348 (Товариство "Просвіта", м. Львів 1868-1939 рр.), оп.1., спр.6812 (Газетні статті, замітки та повідомлення про діяльність товариства "Скала",1935-1939), арк.1-58.

7. Ф.358 (Шептицький Андрей – уніатський митрополит 1865-1944 рр.), оп.1, спр. 163. (Листи Станіславівського єпископа Григорія Хомишина. Т.1, 1907-1930), арк.1-225.

8. Ф.358, оп.1, спр.164 (Листи Станіславівського єпископа Григорія Хомишина.Т.2, 1931-1938), арк.1-128.

9. Ф.358, оп.2, спр.291 (Листи Григорія Хомишина Андрею Шептицькому.Т.1, 1901-1908), арк.1-98.

10. Ф.358, оп.2, спр.292 (Листи Григорія Хомишина Андрею Шептицькому,Т.2, 1909-1914), арк.1-89.

11. Ф.358, оп.3, спр.57 (Листування з папською нунціатурою у Варшаві і єпископом Хомишином в справі заключення Конкордату між Польщею і Ватиканом), арк.1-25.

12. Ф.358, оп.3, спр.298 (Виписки із пастирських послань Хомишина Григорія та Шептицького Андрея зроблені Василюком В), арк.1-14.

13. Ф.359 (Назарук Осип Тадейович, 1883-1940 рр. – адвокат, письменник, громадський і політичний діяч), оп.1. спр.9 (Щоденник, 1927-1931), арк.1-73.

14. Ф.359, оп.1. спр.192 (Лист до організаційного суду Української Народної Обнови в Станіславові з приводу інтерв'ю тижневика "Неділя" з послом Волянським І.), арк.1-7.

15. Ф.359, оп.1. спр.197 (Листи Назарука до Галушинського Т.,1929-1938), арк.1-95.

16. Ф.359, оп.1. спр.199 (Листи Назарука до кореспондентів з прізвищем на букви “Д-З-Й”, 1929-1939), арк.1-33.
17. Ф.359, оп.1. спр.208 (Листи Назарука до Хомишина Григорія.Т.1, 1929-1936), арк.1-183.
18. Ф.359, оп.1. спр.209 (Листи Назарука до Хомишина Григорія.Т.2, 1936-1939), арк.1-207.
19. Ф.359, оп.1. спр.210 (Листи Назарука до Чернодолі Іллі, 1936-1939), арк.1-57.
20. Ф.359, оп.1. спр.225 (Листи Авксентія Бойчука до Назарука, 1931-1940), арк.1-162.
21. Ф.359, оп.1. спр.226 (Листи Босого В., Бохенського О., Братика І. Брика І. до Назарука, 1928-1939), арк.1-35.
22. Ф.359, оп.1. спр.232 (Листи Гаєцького В., Гайдука Р., Галицького С., Галія М., Галущинського М. до Назарука, 1928-1936), арк.1-26.
23. Ф.359, оп.1. спр.233 (Листи Галущинського Т. до Назарука, 1927-1939), арк.1-192.
24. Ф.359, оп.1. спр.245 (Листи Дзеровича М. до Назарука, 1916-1940), арк.1-26.
25. Ф.359, оп.1. спр.282 (Листи Лукіяновича Д., Лучкевича М., Лучинського Г., Лякса Р., Лятишевського І. до Назарука, 1918-1938), арк.1-36.
26. Ф.359, оп.1. спр.289 (Листи Мельниківської О., Мельниковича О., Метеллі С., Микитюка В. до Назарука, 1930-1939), арк.1-18.
27. Ф.359, оп.1. спр.331 (Листи Хомишина Григорія до Назарука.Т.1,1922-1934), арк.1-116.
28. Ф.359, оп.1. спр.332 (Листи Хомишина Григорія до Назарука.Т.2,1935-1939), арк.1-141.
29. Ф.359, оп.1. спр.336 (Листи Чернодолі Іллі до Назарука, 1936-1939), арк.1-118.

30. Ф.359, оп.1. спр.379 (Меморандум, протоколи, листування та інші документи про діяльність української католицької преси, 1927-1938), арк.1-83.

31. Ф.359, оп.1. спр.380 (Статут, резолюції, листи та інші документи про діяльність партії Української Народної Обнови, 1930-1936), арк.1-134.

32. Ф.359, оп.1. спр.383 (Статути, протоколи, резолюції та інші документи про діяльність товариства “Скала” в м. Станіславі, 1935-1940), арк.1-238.

33. Ф.359, оп.1. спр.385 (Звернення і заява громадських діячів та представників греко-католицької церкви до українського народу з протестом проти репресій польського уряду над українським населенням в Галичині, 1937), арк.1-10.

34. Ф.359, оп.1. спр.397 (Звіт, протоколи, листування та інші документи про діяльність Української Християнської Організації у Львові, 1925-1928), арк.1-25.

35. Ф.362 (Студинський Кирило, академік 1868-1941 рр.), оп.1. спр.409 (Листи Холевчука М., Хомика А., Хомишина Г., Худика М, 1908-1941), арк.1-19.

36. Ф.406 (Редакція української газети „Нова зоря”, Львів), оп.1. спр.16 (Листування з культосвітніми релігійними організаціями і приватними особами про вислання і поміщення статей, об’яв та інформацій.Т.1,1926-1936), арк.1-112.

37. Ф.406, оп.1. спр.18 (Листування з товариством “Скала” про поміщення статей, участь у зборах товариства та інше,1933-1939), арк.1-42.

38. Ф.406, оп.1. спр.22 (Листи передплатників газети “Нова Зоря” з критикою діяльності УХО і “Нової Зорі”,1928-1939), арк.1-181.

39. Ф.408 (Греко-католицький митрополичий ординаріат, м. Львів 1863-1945 рр.), оп.1. спр.53 (Резолюції, зауваження, листи та інші документи про доцільність celibату священників, 1924-1925), арк.1-9.

40. Ф.408, оп.1. спр.300 (Звернення студентів Духовної семінарії в м. Станіславі до своїх товаришів по навчанню із закликами підтримки їх у боротьбі проти celibату, 1925 р.), арк.1-2.

41. Ф.408, оп.1. спр.1029 (Стаття А.Чайківського “На беріжку останнього

пастирського листа” з критикою антиукраїнських настроїв пастирського листа Станіславського єпископа Хомишина, 1930 р.), арк.1-3.

42. Ф.682 (Войнаровський Тит, митрат, економіст, адміністратор митрополичих дібр, громадський діяч 1856-1938 рр.), оп.1.спр.28 (Меморіал Папі Римському Бенедикту XV про долю і становище українського духовенства складений Войнаровським Т., Хомишиним Г. та Філясом П., 1915), арк.1-7.

43. Ф.684 (Протоігуменат монастирів чину св. Василя Великого, м. Львів 1883-1944 рр.), оп.2.спр.217 (Листи до о. Теодозія Галущинського, 1911-1924), арк.1-207.

44. Ф.684, оп.2.спр.221 (Листи до о. Теодозія Галущинського, 1929), арк.1-181.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО):

45. Ф.2 (Станіславське воєводське управління м. Станіслав 1921-1939рр.), оп.1, спр.45 (Листування з Міністерством внутрішніх справ і повітовими староствами про запровадження польської мови в службову діяльність, жалоби греко-католицького духовенства на заборону в листуванні української мови, 24 вересня 1921 – 3 липня 1925), арк.1-153.

46. Ф.2, оп.1, спр.180 (Листування з повітовими староствами про відношення греко-католицького духовенства до існуючого ладу, 23 лютого 1923 – 28 червня 1924), арк.1-115.

47. Ф.2, оп.1, спр.181 (Листування з повітовими староствами про розслідування фактів переслідування греко-католицького духовенства місцевою владою, 13 лютого 1923 – 9 серпня 1923), арк.1-73.

48. Ф.2, оп.1, спр.373 (Листування з повітовими староствами щодо надання свідчень про утворення в повітах відділень Української Християнської

Організації, 3 жовтня 1925 – 15 листопада 1926), арк.1-73.

49. Ф.2, оп.1, спр.637 (Листування з повітовими старостами і органами поліції про діяльність Українського Національно-Демократичного Об'єднання на території Станіславського воєводства, 3 січня 1928 – 22 грудня 1928), арк.1-43.

50. Ф.2, оп.1, спр.733 (Листування з повітовими старостами про діяльність греко-католицького духовенства, 9 вересня 1929 – 23 березня 1931), арк.1-209.

51. Ф.2, оп.1, спр.744 (Щотижневі звіти Станіславського воєводського управління про політичну ситуацію у воєводстві, 20 вересня 1930 – 31 січня 1931), арк.1-170.

52. Ф.2, оп.1, спр.779 (Щомісячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну ситуацію у воєводстві, 9 травня 1931 – 9 грудня 1931), арк.1-217.

53. Ф.2, оп.1, спр.899 (Листування з повітовими старостами про організацію у Станіславському воєводстві Української Католицької Народної партії; програма цієї партії, 24 лютого 1932 – 3 січня 1933), арк.1-11.

54. Ф.2, оп.1, спр.937 (Статті митрополита Шептицького про діяльність Українського Католицького Союзу, що були поміщені у газетах “Мета”, “Діло”, 29 квітня 1932 – 22 липня 1932), арк.1-5.

55. Ф.2, оп.1, спр.1002 (Листування з Міністерством внутрішніх справ про представлення брошури єпископа Хомишина “Українська проблема”, 1 лютого 1933 – 1 квітня 1933), арк.1-11.

56. Ф.2, оп.1, спр.1347 (Свідчення повітових старост про передвиборчу агітацію яку проводили різні політичні партії в повітах Станіславського воєводства, 21 серпня 1935 – 27 вересня 1935), арк.1-143.

57. Ф.2, оп.1, спр.1431 (Щомісячні звіти Станіславського воєводського управління про політичну ситуацію у воєводстві, 11 лютого 1936 – 9 липня 1936), арк.1-243.

58. Ф.2, оп.3, спр.73 (Листи обліку Косівського повітового староства на

читальні “Просвіта”, 21 березня 1931 – 25 лютого 1937), арк.1-123.

59. Ф.2, оп.3, спр.113 (Листи обліку Тлумацького повітового староства на читальні “Просвіта”, 15 травня 1933 – 19 січня 1938), арк.1-242.

60. Ф.2, оп.3, спр.319 (Листування із Станіславським повітовим староством про затвердження статуту українського товариства “Скала” в м.Станіславі, 5 березня 1934 – 29 серпня 1934), арк.1-25.

61. Ф.2, оп.3, спр.320 (Листи обліку читалень українського товариства “Скала” в селах Станіславського воєводства, 23 січня 1934 – 26 лютого 1938), арк.1-117.

62. Ф.2, оп.3, спр.383 (Листування із Станіславським повітовим староством про затвердження статуту церковного товариства ім. Івана Милостивого в м. Станіславі, 26 листопада 1938 – 17 липня 1939), арк.1-24.

63. Ф.68 (Управління державної поліції Станіславського округу м.Станіслав, 1921-1939 рр.), оп.2. спр.387 (Історія виникнення і програми діяльності українських буржуазних націоналістичних партій УНДО, ФНС, УНО, 14 квітня 1937), арк.1-5.

64. Ф.68, оп.2. спр.437 (Агентурні свідчення повітових осередків поліції про діяльність українських буржуазно-націоналістичних партій УСРП, УНДО та інших в Станіславському повіті, 17 січня 1937 – 30 грудня 1937), арк.1-153.

65. Ф.69 (Станіславське повітове управління державної поліції, 1921-1939рр.), оп.1, спр.234 (Листування з органами поліції Станіславського повіту про діяльність українських націоналістів в період виборчої кампанії в Станіславському повіті, 24 серпня 1933 – 5 серпня 1936), арк.1-447.

66. Ф.69, оп.1, спр.478 (Листування із Станіславським повітовим староством про діяльність українських націоналістичних організацій і політичних партій в Станіславському повіті, 4 вересня 1935 – 10 листопада 1936), арк.1-120.

67. Ф.69, оп.1, спр.498 (Листування із Станіславським повітовим

староством і спостерігачами державної поліції про діяльність політичних партій у зв'язку з виборами в польський сейм, 27 травня 1935 – 31 жовтня 1935), арк.1-260.

68. Ф.69, оп.1, спр.592 (Інформації про діяльність української організації Українська Народна Обнова у м. Станіславі, 19 березня 1936 – 17 червня 1937), арк.1-10.

69. Ф.69, оп.1, спр.730 (Повідомлення спостерігачів державної поліції Станіславського повіту про діяльність українського товариства “Скала” в повіті, 8 лютого 1937 – 31 грудня 1938), арк.1-50.

70. Ф.69, оп.1, спр.747 (Повідомлення спостерігачів державної поліції Станіславського повіту про діяльність греко-католицького духовенства в повіті, 15 травня 1937 – 3 січня 1938), арк.1-34.

71. Ф.69, оп.1, спр.859 (Повідомлення секретних інформаторів поліції про діяльність партії Українська Народна Обнова в Станіславському повіті, 20 квітня 1938 – 18 липня 1938), арк.1-8.

72. Ф.69, оп.1, спр.864 (Повідомлення секретних інформаторів поліції про виступи українських націоналістів проти обмеження діяльності української церкви в Станіславському повіті, 9 лютого 1938 – 31 серпня 1938), арк.1-86.

73. Ф.226 (Прокуратура окружного суду, м. Станіслав, 1922-1939 рр.), оп.1, спр.417 (Щоденні звіти Станіславського воєводського управління про діяльність політичних партій, організацій і товариств в Станіславському воєводстві за 1935 р.), арк.1-196.

74. Ф.504 (Станіславська консисторія, 1788-1939 рр.), оп.1, спр.808 (Протокол засідань єпископської консисторії Станіславської, 15 січня – 15 жовтня 1919 р.), арк.1-14.

Державний архів Львівської області (ДАЛО):

75. Ф.1 (Львівське воєводське управління, м. Львів, 1920-1939 рр.), оп.52, спр.552 (Донесення повітових староств і повідомлення Міністерству віросповідань і просвіти про діяльність греко-католицького духовенства в час передвиборчої кампанії, 1926), арк.1-14.

76. Ф.110 (Львівське міське староство, м. Львів, 1920-1939 рр.), оп.1, спр.1112 (Справи спостереження за святом Українська Молодь Христові, 1 травня – 8 червня 1933), арк.1-17.

77. Ф.110, оп.1, спр.1117 (Справи спостереження за діяльністю Української Народної Обнови, Української Католицької Народної партії у м.Львові, 1931-1933), арк.1-21.

78. Ф.110, оп.3, спр.1601 (Справа про конфіскацію української брошури “Єпископ Григорій Хомишин як “Спаситель народу”, 14 березня 1933), арк.1-12.

Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN):

79. Ambasada Rzeczpospolita w Londynie, sygnatura.879 (Działalność Metropolity Szeptyckiego..., 1921-1923).

80. Ministerstwo Spraw Wojskowych (MSW), Instytucje Wojskowe, 1918-1939. sygn.296III-52 (... stronnictwa i partie polityczne w Polsce, 1936-1937).

81. Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), Wydział Wschodni, sygn.5335 (Stanowisko Watykanu, kościoła i arcybiskupa Szeptyckiego. Korespondencja, raporty, memoriały, wycinki prasowe, 1919-1921).

82. 5335A (Galicja Wchodnia. Działalność polityczna A. Szeptyckiego i księży grecko-katolickich. Raporty, notatki i korespondencja, 1923-1924).

83. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWR i OP), sygn.379 (Ogólne sprawy wyznania katolickiego. Małopolska Wschodnia).

84. 412 (Statystyka).

85. 454 (Sprawy osobowe biskupow. Działalność polityczna, nominacje,

dotacje. Lit.A-Ć, 1919-1938).

86. 458 (Sprawy osobowe biskupow. Działalność polityczna, nominacje, dotacje. Lit. S-Z).

87. 927 (Informacje i korespondencja w sprawie działalności politycznej kleru, 1919-1939).

88. 928 (Raporty wojewodow o antypaństwowej działalności kleru grecko-katolickiego, 1919-1939).

89. 929 (Wykonanie art.VIII Konkordatu przez duchowieństwo katolickie (głównie obrządku greckiego) w Małopolsce, 1925-1939).

90. 930 (Kwartalne sprawozdania wojewodowe o działalności politycznej kleru katolickiego, 1939).

91. 1024 (Sprawy biskupow ogolne i zbiorowe, 1921-1936).

**Відділ рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника
(ЛНБ, ВР):**

92. Ф.9 (Окремі надходження), спр.1069 (Протоколи конференцій єпископів Львівського, Перемишльського, Станіславівського, 1902-1939 рр.), арк.1-70.

93. Ф.11 (Барвінський Олександр – педагог, історик, громадський і політичний діяч 1847-1927 рр.), спр.2665/п.160 (Хомишин Григорій. Листи до Барвінського Олександра Григоровича, 1904-1923), арк.1-107.

94. Ф.11, спр.5148/п.324 (Статут “Християнсько-Суспільного Союзу”, Львів, 10 червня 1911), арк.1-6.

95. Ф.168 (Марков Осип – журналіст, редактор, москвофільської газети „Галичина”), спр.438/п.17 (Лист д-ра Хомишина Григорія ректора Львівської духовної семінарії до Маркова Осипа Андрійовича, 15.11.1903р.), арк.1-2.

Архів Служби безпеки України у Івано-Франківській області:

96. Справа 14932П.-Т.1 (Кримінальна справа Хомишина Григорія Лукича), арк.1-348.

Опубліковані матеріали, програми партій, статути товариств

97. Альманах Станіславської землі. Збірник матеріалів до історії Станиславова і Станиславівщини. Т.2, – Париж, Сідней, Торонто, Нью-Йорк, 1995. – 900 с.

98. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944. Церква і суспільне питання. Пастирські вчення та діяльність. – Т.ІІ, кн.1. – Львів: Місіонер, 1998. – 1-570 с.

99. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. Документи і матеріали 1899 – 1944. Церква і суспільне питання. Листування. – Т.ІІ, кн.2. – Львів: Місіонер, 1999. – 571-1090 с.

100. Програмова заява Української католицької партії. – Львів, 1930. – 2 с.

101. Статут і програма товариства безженних священників ім. св. Священномученика Йосафата в Станиславові. – Станиславів, 1925. – 63 с.

102. Статут товариства “Скала”. – Станиславів, 1937 – 24 с.

103. Чин посвячення єпископа Григорія Хомишина. – Львів: Ставропігійська типографія, 1904. – 2 с.

104. Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny. – Warszawa, 1991. – 351 с.

Творча спадщина єпископа Григорія Хомишина

105. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина до Всечесного духовенства і Вірних Станіславської єпархії. – Станиславів, 1938. – 5 с.

106. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина до Всечесного духовенства Станиславівської єпархії. // Нова зоря. – 1928. – Ч.101. – 30 грудня.

107. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина до Всечесного духовенства Станиславівської єпархії о пресі як дуже важній зброї нинішньої доби. – Станиславів, 1931. – 13 с.

108. Відозва Преосвященного Григорія Хомишина про організаційні основи католиків. // Мета. – 1934. – Ч.43. – 4 листопада.

109. Духовенство і світська влада. Письмо Григорія Хомишина // Нова зоря. – 1930. – Ч.78. – 12 жовтня.

110. Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира Станиславівської дієцезії про завдання священничого стану в св. Католицькій церкві. – Станиславів, 1939. – 26 с.

111. Пастирський лист Григорія Хомишина до Всечесного клира і вірних Станиславівської єпархії про політичне положення українського народу в польській державі. – Львів, 1931. – 37 с.

112. Пастирський лист Григорія Хомишина до духовенства Станиславівської єпархії Національна чи об'явлена віра?. – Станиславів, 1935. – 25 с.

113. Пастирський лист Григорія Хомишина до клира єпархії Станиславівської про візантійство. – Станиславів, 1931. – 40 с.

114. Пастирський лист Григорія Хомишина до клира і вірних Станиславівської єпархії про грозячі небезпеки. – Станиславів, 1925. – 21 с.

115. Пастирський лист Григорія Хомишина до клиру і вірних Станиславівської єпархії про большевицьке переслідування релігії. – Станиславів, 1930. – 14 с.

116. Пастирський лист Григорія Хомишина єпископа Станиславівського до

клира Станиславівської єпархії Пекучі справи сучасности. // Нова зоря. – 1930. – Ч.44. – 15 червня.

117. Пастирський лист Григорія Хомишина єпископа Станиславівського до клира Станиславівської єпархії про поширюване Божого царства у внутрі душ. – Станиславів, 1930. – 43 с.

118. Пастирський лист Григорія Хомишина про грозу духової руїни. – Станиславів, 1933. – 47 с.

119. Пастирський лист Григорія Хомишина Станиславівського єпископа до Всечесного духовенства і вірних Станиславівської дієцезії. – 1941. – 7 с.

120. Посланіє пастирське Григорія Хомишина до Духовенства і Вірних єпархії Станиславівської в переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського. – Станиславів, 1919. – 16 с.

121. Посланіє пастирське Григорія Хомишина до духовенства і вірних своєї єпархії о Дусі віри. – Станиславів, 1913. – 49 с.

122. Посланіє пастирське Григорія Хомишина до духовенства і вірних своєї єпархії о Сліпоті Душевній. – Станиславів, 1913. – 30 с.

123. Посланіє пастирське Григорія Хомишина до Духовенства своєї єпархії о Послусі канонічним. – Станиславів, 1916. – 53 с.

124. Посланіє пастирське Григорія Хомишина єпископа Станиславівського до Духовенства і вірних своєї єпархії о Допустах Божих в часі війни. – Станиславів, 1915. – 24 с.

125. Посланіє пастирське Григорія Хомишина єпископа Станиславівського до Духовенства і вірних своєї єпархії о Післанництві українського народу в Католицькій церкві. – Станиславів, 1916.– 43 с.

126. Посланіє пастирське Григорія Хомишина єпископа Станиславівського до Духовенства і світської інтелігенції о Подвигах за добрі і святі справи. – Станиславів, 1916. – 32 с.

127. Посланіє пастирське Григорія Хомишина єпископа Станиславівського

до Духовенства своєї єпархії о царстві Божім на землі. – Станиславів, 1913. – 55 с.

128. Справи цілібату: Статті Преосвященного Григорія Хомишина і професора Ренануса. – Львів: бібліотека Української Католицької Організації, 1935. – 69 с.

129. Українська проблема. Написав для духовної і світської інтелігенції українського народу Григорій Хомишин Станиславівський єпископ. – Станиславів, 1932. – 190 с.

130. Хомишин Г. Боротьба проти “Скали” // Нова зоря. – 1937. – Ч.6. – 28 січня.

131. Хомишин Г. Головні напрямні для товариства “Скала” і парохіяльних читалень // Нова зоря. – 1937. – Ч.46. – 24 червня.

132. Хомишин Г. До Всечесного духовенства і вірних єпархії Станіславської. // Вістник Станиславівської Єпархії. – 1914. – Ч.8. – Серпень.

133. Хомишин Г. З останніх літ. Мої спомини і рефлексії. // Нова зоря. – 1938. – Ч.84. – 3 листопада.

134. Хомишин Г. Мій погляд на Українську Народну Обнову // Нова зоря. – 1937. – Ч.25. – 4 квітня.

135. Хомишин Г. Моя відповідь УНДО-ві згл. Українській Парламентарій Репрезентації // Нова зоря. 1937.– Ч.24. – 1 квітня.

136. Хомишин Г. Парафіяльна місія. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. – 470 с.

137. Хомишин Г. Про конечність умертвлення і самозаперечення для духовного висвободження. (Конференція виголошена до безженних священників в часі реколекцій 1937 р.). – Станиславів, 1937. – 16 с.

***Пастирські листи, послання Г. Хомишина
спільні з єпископатом Галицької митрополії***

138. Пастирський лист сімох Галицьких греко-католицьких владик. // Нова зоря. – 1930. – Ч.82. – 26 жовтня.
139. Пастирський лист трьох владик про Католицьку Акцію. – Львів, 1937. – 13 с.
140. Посланіє пастирське А. Шептицького, Г. Хомишина, Й.Коциловського до Всечесного Духовенства і Вірних. – Перемишль, 1919. –7с.
141. Посланіє пастирське Андрея Шептицького, Константина Чеховича, Григорія Хомишина до Вірних своїх єпархій о виборах до парламенту. – Жовква, 1907. – 18 с.
142. Посланіє пастирське Андрея Шептицького, Константина Чеховича, Григорія Хомишина до Духовенства своїх єпархій о Солідарности. – Жовква, 1905. – 32 с.
143. Посланіє пастирське Андрея Шептицького митрополита Галицького, Архиепископа Львівського, єпископа Кам'янець-Подільського до вірних Станіславської єпархії про поставлення о. д-ра Григорія Хомишина єпископом. – Жовква, 1904. – 20 с.
144. Посланіє пастирське А. Шептицького, К. Чеховича, Г. Хомишина Вірним своїх єпархій Мир о Господі і Наше Архієрейське Благословення. – Жовква, 1905. – 18 с.
145. Український Греко-Католицький Єпископат Галицької Церковної Провінції в справах подій на Великій Україні до всіх людей доброї волі. // Діло. – 1933. – Ч.194. – 27 липня.

146. Вістник Станиславівської Епархії. – Станиславів. – 1904, 1907, 1914, 1919, 1920, 1925, 1931, 1933, 1935. (Спеціальний періодичний друкований орган Станіславської єпархії).

147. Галичанинъ. – Львів. – 1908 - 1912 (Орган Руської народної партії).

148. Громадський голос. – Львів. – 1931, 1934, 1936 (Орган Української соціалістичної радикальної партії).

149. Діло. – Львів. – 1907-1939 (Орган Української національно-демократичної партії; з 1925 р. – орган Українського національно-демократичного об'єднання).

150. Католицька Акція. – Львів. – 1934 (Вістник Генерального інституту Католицької акції Греко-католицької Галицької Церковної Провінції).

151. Мета. – Львів. – 1931, 1933 - 1937 (Орган Українського католицького союзу).

152. Наш клич. – Львів. – 1933 (Суспільно-політичний тижневик).

153. Наші вісти. – Львів. – 1925 (Інформаційне письмо УХО).

154. Нива. – Львів. – 1907, 1908, 1911, 1916, 1925, 1930, 1933, 1935, 1938 (Місячник присвячений церковним і суспільним справам).

155. Нова зоря. – Львів - Станиславів. – 1926-1939 (Орган Української християнської організації, Української католицької народної партії, з 1932 р. – орган Української народної обнови).

156. Новий час. – Львів. – 1938 (Орган Фронту національної єдності).

157. Правда. – Львів. – 1936 (Католицький часопис для народу).
158. Розбудова держави. – 1936 (Орган проводу Українських націоналістів).
159. Руслан. – Львів. – 1904, 1908, 1911 (Орган Української християнсько-суспільної партії).
160. Свобода. – Львів. – 1908, 1911 (Орган Української національно-демократичної партії).
161. Gazeta Lwowska. – 1931.
162. Gazeta poranna. – 1931.
163. Kurier Lwowski. – 1931.
164. Nasza przyszłość. – 1931, 1933, 1934.
165. Slowo Polskie. – 1931.
166. Sprawozdanie z życia mniejszosci narodowych. – Warszawa – 1935.

Монографії, брошури, узагальнюючі праці, науково-довідкові видання, статті, матеріали наукових конференцій, автореферати дисертацій

167. Андрухів І. Галицька голгофа. Ліквідація УГКЦ на Станіславщині 1945-1961 рр. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1997. – 84 с.
168. Андрухів І. Католицька Акція та її виховний вплив на українську молодь Галичини. // Джерела. Науково-методичний вісник. – 1997. – № 2. – С.36 - 42.

169. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини. 1861-1939. – Івано-Франківськ, 1995. – 72 с.
170. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький: життя і діяльність. – Мюнхен: Вернигора, 1947. – 151 с.
171. Барвінський О. Відповідь “безіменному” “львівському” дописцеві часописи “Америка” // Нива. – 1916. – Ч.9. – Вересень.
172. Білавич Г., Савчук Б. Товариство “Рідна школа” 1881-1939 рр. – Івано-Франківськ: Лілея, 1999. – 208 с.
173. Брицький П. Україна у Другій світовій війні (1939-1945 рр.). – Чернівці, 1995. – 114 с.
174. Будурович Б. Ватикан, Польща і Українська Католицька церква напередодні Другої світової війни // Сучасність. – 1983. – Ч.12. – С. 92-105.
175. В обороні прав нашої Греко-католицької церкви. – Львів, 1929 – 84 с.
176. Васьків А. Греко - католицька церква в духовному житті українців Східної Галичини (1919-1939 рр.). – Автореф. дис. канд. іст. наук. – К, 1997. – 25с.
177. Васьків А. Греко-католицька церква і діяльність Католицької Акції в Східній Галичині (30-ті роки ХХ століття) // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень ІV круглого столу. (Львів, 9-10 травня 1994 р.) – Київ - Львів, 1994 – С. 30-33.
178. Великий А. Світла і тіні української історії: причинки до історії української церковної думки. – Рим: Видавництво оо. Василіан, 1969. – 217 с.
179. Въ защиту женатого духовенства. – Львів, 1925. – 25 с.
180. Гайке В.-Д. Українська дивізія “Галичина”. – Торонто-Париж-Мюнхен, 1970. – 277с.
181. Гайковський М. УГКЦ в часи митрополитування Андрея Шептицького // Київська Церква. – 2001. – №2-3. – С. 32-48.
182. Гайковський М. Московська патріархія – спільниця і знаряддя

більшовицького режиму в ліквідації греко-католицької церкви // Київська Церква. – 2000. – №2. – С. 14-20.

183. Галущинський Т. Царство сатани наступає на нас. – Львів - Станиславів, 1930. – 44 с.

184. Глібовицький М. Долой иезуитскую затею! // Галичанинъ. – 1911. – Ч.205. – 14 серпня.

185. Головин Б. Мученики та ісповідники Української церкви ХХ ст. Нариси. Статті. Дослідження. – Тернопіль: Просвіта, 2000. – 244 с.

186. Грабовецький В. Сторінки літопису Івано-Франківського Катедрального Собору Святого Воскресіння. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1999. – 71с.

187. Грицан А. Діяльність товариства „Просвіта” на Прикарпатті в 1920-1939 рр. // Автореф. дис. канд. іст. наук. – Чернівці, 2003. – 20 с.

188. Грицан А. Міжпартійна боротьба за вплив на “Просвіту” на Прикарпатті 1921 – 1939 рр. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2000 – № 4 – С. 61- 65.

189. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії. – К: Либідь, 1993. – 288 с.

190. Делятинський Р. Історія Станіславівської єпархії (1885-1900 рр.). – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2001. – 96 с.

191. Добричев В. У тіні святого Юра. – Львів: Каменяр, 1970. – 212 с.

192. Довідник з історії України. – К.: Генеза, 2001. – 1135 с.

193. Дмитрук К. Під штандартами реакції і фашизму. – К.: Наукова думка, 1976. – 381 с.

194. Дмитрук К. Свастика на сутанах. – М.: Политиздат, 1976. – 192 с.

195. Єпископ Григорій Хомишин як “спаситель народу”. Лист пресвітера до єпископа. – Львів, 1933. – 48 с.

196. Жонатий клир, а безженство клиру. – Станиславів, 1924. – 21 с.

197. З вірою і терпінням. Єпископ мученик Григорій Хомишин. – Івано-Франківськ.: Нова зоря. – 1997. – 31 с.

198. Заборовський Я. Митрополит Андрей Шептицький: нарис про життя і служіння Церкві та народові (1865 – 1944 рр.) – Івано-Франківськ, 1995. – 64 с.

199. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923: Історія. Керівник авторського колективу й відповідальний редактор О. Карпенко. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 2001. – 628 с.

200. Історія релігії в Україні. Католицизм. – Т.4. Під редакцією П.Яроцького. – К.: Світ знань, 2001. – 598 с.

201. Історія України під ред. В. Смолія. – К: Альтернативи, 1997. – 422 с.

202. Католицька акція і світське апостольство. – Львів, 1931. – 50 с.

203. Киричук О. Християнські засади в політичному житті Галичини (к.ХІХ – перша половина ХХ ст.) // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень ІV круглого столу. (Львів 9-10 травня 1994 р.). – Київ-Львів, 1994. – С. 83-85.

204. Киричук Ю. Уніатський клір – воїнство півми і фашизму // Жовтень. – 1984. – № 2. – С.82-85.

205. Комар В. Політика Польщі щодо українців Галичини (1919-1939 рр.): основні напрямки та етапи // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – № 5-6. – С. 290-295.

206. Комар В. Спроби нормалізації польсько-українських відносин у Другій Речі Посполитій // Українсько-польські відносини в Галичині в ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 236 - 242.

207. Комар В. Українське питання в політиці Польщі (1935-1939) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1998. – № 1 (2). – С.99-105.

208. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 658 с.

209. Костельник Г., Лаба В. Respiçe finem. З приводу замірів впровадження

обов'язкового целібату в нашому духовенстві. – Нива. – 1924. – Ч.4. – Квітень.

210. Кравчук А. Конференції архиєреїв Української греко-католицької церкви (1902-1937). – Львів, 1997. – 92 с.

211. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблема польсько-українських стосунків. – Львів, 2000. – 416 с.

212. Красівський О. За Українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність митрополита А. Шептицького в 1918-1923 рр. – Львів, 1996. – 84 с.

213. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923рр.: проблеми взаємовідносин. – К.: Видавництво ЦДДУ, 1998. – 298 с.

214. Крив'як Б. Роль “Нової зорі” в релігійному та національно-патріотичному вихованні галицького суспільства // Київська церква. – 2000. – № 4. – С. 64-71.

215. Кугутяк М. Галицькі українці в боротьбі за державну незалежність у 1920-1923 рр. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1997. – № 1. – С. 45-57.

216. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.

217. Кугутяк М. Українське національно-демократичне об'єднання: активізація діяльності, посилення громадсько-політичних впливів (1928-1930) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2000. – № 4 – С. 90-96.

218. Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20-30 рр. – від конфронтації до “нормалізації”// Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 18-27.

219. Кудрик В. Маловідоме з історії греко-католицької церкви. Т.3. – Вінніпег - Манітоба: Тризуб, 1955. – 252 с.

220. Курс Католицької Акції в Станиславові. – Станиславів, 1939. – 282 с.

221. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918 рр. Ч.1. – Львів: Жовківська друкарня оо. Василян, 1928. – 285 с.
222. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні 1943-1946 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 1998. – 413 с.
223. Лисенко О.Є. Релігійне питання у теорії та практиці українського націоналізму в першій половині ХХ століття // Український історичний журнал. – 2000. – № 6 – С. 29-51.
224. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – Т.2. – К.: Основи, 1994. – 530 с.
225. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. – Львів: Меморіал, 1991. – 101 с.
226. Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. – Львів: Олір, 1995. – 361 с.
227. Ліськевич Б. Станіславська атмосфера // Діло. – 1938. – Ч.289. – 29 грудня.
228. Макарчук С. Українська республіка галичан: нарис про ЗУНР. – Львів: Світ. – 190 с.
229. Марчук В. Відродження і легалізація української греко-католицької церкви в умовах незалежної України // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т.6 (8). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 499-508.
230. Марчук В. Греко-католики в Другій Речі Посполитій: суспільний чин та конфесійно-територіальний устрій // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001. – №5-6. – С. 302-307.
231. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква в суспільному житті України. Автореф. дис. док. іст. наук. – Чернівці, 2004. – 35 с.
232. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква: історичний нарис. –Івано-Франківськ: Плай, 2001 –164 с.
233. Марчук В., Пилипів І. Українська греко-католицька церква і

Українська держава. // Українознавчі студії. – 2000. – № 2. – С.205-223.

234. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин – патріот, місіонер, мученик. – Львів, 1997. – 416 с.

235. Мельничук П. Владика Григорій Хомишин – патріот, місіонер, мученик. – Рим-Філадельфія, 1979. – 366 с.

236. Мірчук П. Нарис історії ОУН. Т.1 – Мюнхен – Лондон – Нью - Йорк, 1968. – 639 с.

237. Москалюк М. Взаємовідносини Української християнської організації з УНДО: шлях від співробітництва до конфронтації // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – 2000. – № 3. – С. 91-97.

238. Москалюк М. Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920-1939 рр.) // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2000. – № 4. – С. 97 - 101.

239. Москалюк М. Проблема целібату в християнсько-суспільному житті Галичини 20-30 рр. ХХ ст. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1997. – № 1. – С. 58-62.

240. Москалюк М. Українська католицька народна партія і проблема польсько-українського порозуміння // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 221-224.

241. Москалюк М. Український християнсько-суспільний рух Галичини в 20-х рр. ХХ ст. – К.: Стилос, 1998. – 56 с.

242. Москалюк М. Український християнсько - суспільний рух у Галичині (1920-1939 рр.). Автореф. дис. канд. політ. наук. – К., 1999. – 20 с.

243. Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні. – Рим, 1990. – 296 с.

244. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. – К.: Український письменник, 1993. – 413 с.

245. Назарук О. Пресове порозуміння // Нова зоря. – 1938. – Ч.32. – 5травня.

246. Недавня О. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом. – К.: Гнозис, 2000. – 218 с.

247. Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина // Україна модерна. – 2002. – № 7. – С.7- 68.

248. Папежинська-Турек М. Візантизм чи латинство? Дискусія в українській пресі Галичини міжвоєнного періоду про культурні цінності // Ковчег. Науковий збірник із церковної історії. – Ч.3. – Львів, 2001. – С. 403-414.

249. Паславський І. Між Сходом і Заходом // Дзвін. – Літературно-мистецький та громадсько-політичний часопис. – 1990. – № 10. – С.100-107.

250. Пекар А. Ісповідники Віри нашої сучасности. – Львів: Місіонер, 2001. – 286 с.

251. Пелехатий І. Я загину в тюрмі, а ви мусите жити // Нова зоря. – 1997. – Ч.12. – 25 березня.

252. Перевезій В. Греко-католицька церква в умовах українсько-польської конфронтації 20-30 рр. ХХ ст. – К., 1998. – 46 с.

253. Перевезій В. Українська греко-католицька церква в політичній структурі східногалицького суспільства в 20-30 - х рр. ХХ століття // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. № 1. – 1999р. – С. 73-81.

254. Перевезій В. Українська греко-католицька церква у східногалицькому суспільстві 20-30 роках ХХ ст. // Розбудова держави. – 1998. – №11-12. – С. 120-125.

255. Перевезій В. Просвітницька діяльність Української Греко-католицької Церкви в 20-30 роках ХХ століття. // Автореф. дис. канд. іст. наук. – К., 1998. – С. 18.

256. Петляков П. Антиклерикальні виступи в Західній Україні – вияв

класової боротьби трудящих (1917-1939 рр.). // Український історичний журнал. – 1980. – № 6. – С. 74-81.

257. Петляков П. Антинародна діяльність уніатської церкви на Західній Україні (1929-1932 рр.). // Український історичний журнал. – 1982. – № 3. – С.87-92.

258. Петляков П. Уніатська церква – ідейний ворог трудящих. – Львів: Вища школа, 1976. – 155 с.

259. Петляков П. Униатская церковь – орудие антикоммунизма и антисоветизма. – Львів: Вища школа, 1982. – 168 с.

260. Пилипів І. Державотворча політика греко-католицької церкви у суспільно-політичному житті Західної України 20-30 років ХХ ст. // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи. – Ч.1. – Львів, 2001. – С.90-95.

261. Пилипів І. Культурно-просвітницька діяльність української греко-католицької церкви в 20-30-их роках ХХ ст. // Проблеми інтеграції науково-освітнього потенціалу в державотворчому процесі. Випуск 2. – Тернопіль-Севастополь - Суми, 2002. – С. 279-283.

262. Пилипів І. Питання церковної єдності в діяльності УГКЦ в 20-30-ті роки ХХ ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т.6 (8). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 489-498.

263. Пилипів І. Участь греко-католицького духовенства в діяльності культурно-просвітницьких організацій Станіславщини в 30-ті рр. ХХ ст. // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гаврилів. – Івано-Франківськ: Тіповіт, 2003. – С. 171-177.

264. Полєк В. Нарис історії Івано-Франківської греко-католицької єпархії. Шематизм Івано-Франківської єпархії. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 99-156.

265. Политологический словарь под. ред. В. Астаховой, М. Панова. – Харьков: Прапор, 1997. – 199 с.

266. Потульницький В. Історія української політології. – К.: Либідь, 1992. – 230 с.
267. Просвітницький рух в Галичині. Який досвід винесло з нього греко-католицьке духовенство? – Львів.: Скала, 1937. – 191 с.
268. Редько Ю. Наше вчора, сьогодні і завтра // Католицька акція. – 1935. – Ч. 2. – Квітень.
269. Релігієзнавчий словник. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 389 с.
270. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України / ост. третина ХІХ ст. – 1939 р. / – Івано-Франківськ: Лілея - НВ, 1999. – 280 с.
271. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. – Івано-Франківськ: Лілея - НВ, 2001. – 248 с.
272. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ ст. – к. 30 рр. ХХ ст.) – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 136 с.
273. Сенік С. Латинізація в Українській католицькій церкві. – Люблін: Свічадо. – 1990. – 31 с.
274. Сергійчук В. Нескорена Церква: подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу. – К.: Дніпро, 2001. – 492 с.
275. Сидорчук-Потульницька Т. Гетьманський рух напередодні Другої світової війни та Осип Назарук // Записки НТШ. Праці історично-філософської секції. – Львів, 1999. – Т. 238. – С. 236-153.
276. Скала і Просвіта. – Львів, 1936. – 54 с.
277. Скала і Просвіта. Які різниці між ними ідеологічні, статутіві і організаційні. – Львів, 1937. – 50 с.
278. Сливка Ю.Ю. Реакційна роль унії в історії українського народу. – К., 1967 – 138 с.
279. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939 рр.). – К.: Наукова думка, 1985. – 272 с.

280. Словник іншомовних слів. За редакцією члена-кореспондента АН УРСР О. С. Мельничука – К., 1974. – 775 с.
281. Соколовський О. Господній свідок. (За прославу слуги Божого єпископа Григорія Хомишина) // Нова зоря. – 1995. – Ч.19. – Вересень.
282. Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання (перший період діяльності 1925-1928). – Львів, 1995. – 71 с.
283. Сохоцький І. Що дали Греко-католицька церква і духовенство українському народові. – Філадельфія, 1951. – 104 с.
284. Ставничий І. Від повітового міста до столиці ЗУНР. Альманах станіславської землі. – Т.1 – Нью-Йорк-Торонто-Мюнхен, 1975 – С. 118-141.
285. Стефанович А. Висвітлення історії львівських синодів з років 1891 і 1897. – Львів, 1924. – 61 с.
286. Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1992. – 509 с.
287. Сурмач О. Греко-католицька церква в період німецького окупаційного режиму в Україні (1941-1944 рр.). – Автореф. дис. канд. іст. наук – Львів, 2001. – 18 с.
288. Тимчишин В. Організовані форми суспільно-християнського руху на західноукраїнських землях // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення Сьомої всеукраїнської науково-теоретичної конференції. (Львів 17-18 травня 2002). – Львів, 2002. – С. 292-297.
289. Томашівський С. Десять літ українського питання в Польщі. – Львів, 1929. – 48 с.
290. Турій О. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини 1848 - 1867 рр. // Автореф. дис. канд. іст. наук. – Львів, 1994. – 23 с.
291. Уніатство і клерикальний антикомунізм. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1982. – 300 с.
292. Уніатство і український буржуазний націоналізм. – К.: Наукова думка, 1986. – 251 с.

293. Федорчак П. Комар В. Українська проблема в національній політиці Польщі напередодні II-ої світової війни // Українсько-польські відносини в Галичині ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 166-170.
294. Философский энциклопедический словарь. – М.: Инфра, 1998. – 517с.
295. Хомин П. Католицька Акція її суть і завдання. // Нива. – 1930. – Ч.2. – Лютий.
296. Хруслов Б. Політика УНДО напередодні II-ої світової війни // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 1999. – №3. – С.181-188.
297. Чорновол І. Митрополит Андрей Шептицький у спогадах Олександра Барвінського // Київська церква. – 2001. – № 2-3. – С. 287- 293.
298. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. – Львів, 2000. – 247 с.
299. Швагуляк М. Військові плани “Зміцнення польського характеру” східних воєводств держави (березень 1938 р.) // Записки наукового товариства імені Т.Шевченка (далі НТШ). – Т.238. – Львів, 1999. – С. 562-583.
300. Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня II світової війни // Записки НТШ. – Т.228. – Львів, 1994. – С.207-248.
301. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація в Західній Україні на початок 30-х рр. ХХ ст. // Записки НТШ. – Т.222. – Львів, 1991. – С. 111-145.
302. Швагуляк М. Українські консерватори і справа українсько-польських взаємин (1921-1939рр.) // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – S.371-384.
303. Шиш А. Антигуманний характер моралі уніатства. – К.: Політ. видав. України, 1973. – 116 с.
304. Шиш А. Реакційна суть західноукраїнських клерикальних партій про релігію. (Збірник статей). – Станіслав, 1958. – С. 151-162.

305. Шиш А. Реакционная идеология и практика униатской церкви. Вопросы истории религии и атеизма. (Сборник статей). – № 11. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1963. – С. 195-215.
306. Шиш А. Слуга. Чий? // Людина і світ. – 1968. – № 11 – С. 31-34; № 12 – С. 42 - 45.
307. Шиш А. Уніати-покутники. Хто вони? – Ужгород: Карпати, 1978. – 135 с.
308. Шкраб'юк П. Виноградник Господній: історія життя о. д-ра Йосифа Кладочного. – Львів: Місіонер, 1995. – 180 с.
309. Яремчук С. Просвітницька діяльність греко-католицького духовенства в Східній Галичині // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень IV круглого столу. (Львів 9-10 травня 1994р.). – Київ-Львів, 1994. – С. 204-206.
310. Яшан В. Під брунатним чоботом. – Торонто, 1989. – 284 с.
311. Bocheński A, Loś S, Bączkowski W. Problem polsko-ukraiński w ziemi czerwieńskiej. – Warszawa: Polityka, 1938. – 243 s.
312. Chodkiewicz A. Zarys historii Kościoła greckokatolickiego // Chrześcijanin w świecie. – 1984. – № 10. – S. 1-29.
313. Chojnowski A. Problem narodowościowy na ziemiach polskich w początkach XX w. i w II Rzeczypospolitej. Z dziejów Drugiej Rzeczypospolitej. – Warszawa: wydawnictwa szkolne i pedagogiczne, 1986. – S. 177-194.
314. Friszke A. Kościoły wschodnie w Drugiej Rzeczypospolitej // Wieź. – 1988. – № 7-8. – S. 75-98.
315. Kedryn I. Widmo św. Jura // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1933. – № 11 (16 lipiec). – S. 3-6.
316. Lubieński H. Najważniejsza reforma w Kościele Grecko-Katolickim // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1934. – № 51-52 (23-31 grudzień). – S. 7.
317. Nechaj A. Wczoraj i jutro w stosunkach polsko-ukraińskich. – Lippstad, 1947. – 39 s.

318. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922-1926. – Kraków: wydawnictwo literackie, 1979. – 390 s.
319. Stępień Ś. Życie religijne społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej // Polska - Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T.1. – Przemyśl, 1990. – S. 207-227.
320. Śliwa T. Kościół greckokatolicki w Polsce w latach 1918-1939. Kościół w II Rzeczypospolitej. – Lublin, 1980. – S. 149-163.
321. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923-1929. – Kraków: wydawnictwo literackie, 1989. – S. 470.
322. Torzecki R. Z problematyki stosunków polsko-ukraińskich. // Dzieje najnowsze. – Rocznik XVIII. – 1985. – S. 151-166.
323. Zięba A. Metropolita Andrzej Szeptycki // Kwartalnik historyczny. – Rocznik XCII. – Warszawa, 1985. – № 4. – S. 885-889.